

Anmeldelser

Mogens Bencard, Aino Kann Rasmussen & Helge Brinch Madsen (eds.): *Ribe Excavations 1970-76, Volume 5*. Jutland Archaeological Society Publications Vol. 46. Højbjerg 2004. 287 sider. ISBN 87-88415-25-2. Bogladepris: 250 kr.

Ribe Excavations 1970-76 vol. 5 udkom som det foreløbigt sidste bind i serien i 2004; vol. 1 blev trykt i 1981. Det kan være lidt vanskeligt at anmelde et enkelt bind (som ønsket af Kumls redaktør) i et sådant langstrakt udgivelsesprojekt, hvor de enkelte bind formentlig er tænkt som dele af et samlet hele.

Værket udgives meget prisværdigt på engelsk og har utvivlsomt nået stor udbredelse i udlandet. Til gengæld må man (hvad erfaringerne desværre viser) forventen en lidt mindre gennemslagskraft blandt danske arkæologer, end hvad en dansk tekst ville have givet.

Værket var oprindeligt tænkt som en materialepublikation nærmest i kommenteret katalogform til offentliggørelse af resultaterne af en række udgravninger i Ribe fra 1970 til 1976 (vol. 1, s. 15). Nærværende bind er dog langt mere komplekst (og det gælder vist også et par af de foregående bind). Få år efter publiceringsprojektets start blev der igen gravet i de samme lag i det samme område og arbejdet med de samme problemstillinger. Det er nu snart mange år siden, og for udenforstående er det lidt mærkeligt, at der øjensynligt ikke har været ret meget tværgående samarbejde mellem de to projekter.

Som udenforstående kan det også være lidt vanskeligt at gennemskue den overordnede publiceringsstrategi for udgivel-

sesprojektet Ribe Excavations 1970-76. Hvad binder de enkelte bind sammen? Vol. 1 havde 3 bidrag og var på 101 sider. Vol. 5 har 14 bidrag og er på 287 sider. For en hel del bidrags vedkommende var manuskriptet afsluttet i 1992 eller 93 og kunne have udgjort et bind, der var mere omfangsrigt end vol. 1, og udkommet for mange år siden. Det samlede værks konklusion skal åbenbart efter teksten i vol. 5 findes i vol. 4; men i Introduction ved Mogens Bencard i vol. 5 findes dog en væsentlig omtolkning af bestemte lag samt en jævnføring af faserne med faser i den senere udgravning ved Posthuset i Ribe. Det er i øvrigt for læseren et ganske krævende afsnit, der her er sammenstillet kortfattet i en introduktion, og for virkelig at følge med har man behov for at nærlæse relevante afsnit i vol. 4, hvortil der flittigt refereres (med mindre man har informationerne fra dette bind fra 1990 present) og til Feveille og Jensen: Ribe in the 8th and 9th century.

Værket er helt klart ikke specielt brugervenligt, og måske er det i højere grad dette end ond vilje, sådan som Bencard nærmest antyder det i Introduction, der er baggrund for at »the results we presented in volume 4 (1990) have found little response in Danish research« (s. 8). Og når Bencard (s. 8) skoser Stig Jensen for bevidst at udelade en reference til Ribe Excavations 1970-76 vol. 4 i værket »Marsk, land og bebyggelse«, må han helt have overset dette projekts forskningsfelt, nemlig landområdet uden om Ribe.

Vol. 5 indeholder ud over Mogens Bencards Introduction en lang række artikler om forskellige genstandsgrupper, hånd-

værksteknikker og kraniefragmentet med runer; *Helge Brinch Madsen*: Absolute Dating of a Bronze Casting Workshop; *Marie Stocklund*: The Runic Inscription on the Ribe Skull Fragment; *Erling Benner Larsen*: The Ribe Skull Fragment – Toolmarks and Surface Textures; *Pia Bennike*: The Human Remains; *Karen Høilund Nielsen*: The Bronze, Silver, and Lead Artefacts in the 8th Century Deposits and some Pre-medieval Single Finds; *Torben Sode*: Glass Bead Making Technology; *Patrick Ottaway*: Ribe Ironworks; *Flemming Rieck*: The Anchor from Sct. Nicolaigade i Ribe; *V.F. Buchwald*: A Note Concerning Three Ancient Anchors from Nydam, Ladby and Ribe; *Helge Brinch Madsen*: Smithing Debris; *Hans Jørgen Madsen*: Pottery from the 8th – 9th Centuries; *Lise Bender Jørgensen*: Clay Daub og *Peter Wagner*: Determination of Wood Finds.

Bidragene har lidt forskellige tilgange. Nogle artikler har mest karakter af kataloger med nøgterne fremlæggelser af diverse fund. Andre som fx glasperleteknologien har fokus rettet mod produktionen af materialet (og her mangler til redaktionens ærgrelse fortsat et katalog over glasmaterialet). Fremlæggelserne indeholder dog en mængde iagttagelser og tolkninger som fx Lise Bender Jørgensens om brændt lerklining, der må stamme fra rigtige huse i byen eller Helge Brinch Madsens bemærkninger om det markante frisiske indslag fra starten i afsnittet om »Absolute Dating of a Bronze Casting Workshop«. Så som læser sidder man og spekulerer på, om alle disse iagttagelser var medtaget i det konkluderende vol. 4, eller om vi senere får et vol. 6, hvor de mange resultater bliver opsummeret. I vore dage er der næppe mange, ej heller fagarkæologer, der læser et værk som Ribe Excavations 1970-76 vol. 1-5 fra ende til anden og da slet ikke et værk, der har været 20 år undervejs. Værkets materialefremlæggelser vil utvivlsomt blive flittigt benyttet af specialister til opslag og referencer; men man kunne ønske,

at der for generalister, byhistorikere og kulturforskere i bred forstand kom en samlet beskrivelse af livet i det tidlige Ribe baseret på de pågældende undersøgelser.

Hans Krongaard Kristensen
Afdeling for Middelalder- og
Renaissancearkæologi
Institut for Antropologi, Arkæologi og
Lingvistik
Aarhus Universitet

Jostein Bergstøl (ed.): *Scandinavian Archaeological Practice – in Theory. Proceedings from the 6. Nordic TAG, Oslo 2001.* Oslo Archaeological Series 1. Oslo 2003. 457 sider. ISBN: 1503-4089. Bogladepris: 43 kr

Hvad er skandinavisk arkæologis praksis – i teorien? Det forsøges belyst i denne artikelsamling fra den 6. Nordic Theoretical Archaeology Group (TAG) konference i Oslo, der blev afholdt fra den 23. marts til den 1. april 2001. 250 arkæologer fra hele Norden deltog i konferencen, og artikelsamlingen er et udvalg blandt de 87 foredrag, som blev fremlagt på konferencen. Bogens 34 artikler er inddelt i 10 kapitler, som svarer til de sessioner, der blev afholdt på konferencen.

Bogens titel lægger op til en meget bred artikelsamling med mange forskellige emner om teoretisk arkæologi – og det er præcis, hvad indholdsfortegnelsen afslører. Kapitlerne spænder fra »Ethnicity and Material Culture in Stone Age Scandinavia«, »Archives and Archaeology«, »Outfield Archaeology« til »Computer Technology and Archaeology«, for bare at nævne nogle kapitler. Det er både en styrke og en svaghed ved bogen. En styrke, fordi bogen kan have en bred appel til alle, der interesserer sig for teoretisk arkæologi generelt. Men også en svaghed, fordi artikelsammensætningen virker meget rodet, og spørgsmålet er, om en så sporadisk artikelsamling i virkeligheden favner for bredt til en samlet

publikation. Med til det rodede indtryk hører, at nogle kapitler kun består af én artikel – her burde det måske have været med i overvejelserne at bryde sessionstitlerne op i nogle mere overordnede titler, som deler artiklerne op på en mere samlet og overskuelig måde.

Artiklernes kvalitet er som forventet svingende, hvilket ofte er tilfældet i artikelsamlinger fra store konferencer. Derfor vil jeg koncentrere mig om at fremhæve enkelte artikler, der i særlig grad bidrager til en nuanceret teoretisk diskussion i arkæologien. Samtidig illustrerer eksemplerne den meget store variation i artiklernes emnevalg.

»Early Bronze Age in Southwest Norway Seen in a Thirdspace Perspective« af Lise Nordenborg Myhre er værd at fremhæve, fordi den på en meget fin måde inddrager den sociale teori i en arkæologisk problemstilling. Udgangspunktet er det sydvestlige Norge i den tidlige bronzealder og områdets klassifikation som udkant af, eller grænseområde til, den nordiske bronzealder. I forsøget på at bryde med opfattelsen af området som en udkant, bruger Myhre socialteoretikeren Homi Bhabhas postkolonistiske teorier om »thirdspace«, eller det tredje rum, som eksisterer i grænselandet mellem forskellige kulturelle formationer. I det tredje rum kan en hybridkultur, ifølge Bhabha og Myhre, opstå under påvirkning fra dominerende kulturer – i dette tilfælde det sydvestlige Norge. Denne grænsekultur har sin egen ret, og tilnavnet udkant erstattes af det mere positive klingende innovative rum. Artiklen henvender sig til alle, der interesserer sig for kulturmøder, og hvordan vi ser og tolker disse i den materielle kultur.

Den anden artikel, som står ud fra mængden, er Kristina Jennberts »People and Animals in Pre-Christian Scandinavia«. Den undersøger de kilder, vi har til en forståelse af fortidens forhold til dyr. Nutidens opfattelse af dyr må nødvendigvis afvige betydeligt fra fortidens, og dette

problematiseres på en spændende og vidende facon af Jennbert. Artiklen favner bredt fra nutidens dyrevelfærd til seksuel omgang med dyr på helleristningerne og den hedenske tradition med at give dyrenavne.

Artiklen, »Mr. Boman's Papers« af Per Cornell er igen i en helt anden genre end de to før omtalte artikler. Den blev præsenteret på sessionen om »Archives and Archaeology«, og artiklen er en pudsig fortælling om et genfundet arkiv på museet i Buenos Aires, Argentina. Dette private arkiv giver et bibliografisk billede af den svenske arkæolog Eric Boman (1867-1924), som blev berømt pga. sine ekspeditioner til Argentina i arkæologiens barndom omkring 1900-årene. Arkivets rolle som systematisk hukommelse sættes i artiklen i forhold til dets evne til at genfortælle en engang berømt arkæologs glemte skæbne.

Den sidste artikel, jeg vil nævne, er Terje Østigårds »The Bible and Believers, the Power of the Past«, som rammer ned i en meget følelsesladet og aktuel debat: Palæstina-konflikten. Artiklen aktualiserer i høj grad arkæologiens rolle i nationalismen og dermed også i retfærdiggørelsen af staten Israel. Konklusionen i artiklen er, at i et så konfliktfyldt område som Mellemøsten er samfundene nok bedst stillet uden bibelarkæologien og bibelske lærde. En artikel som uden tvivl er værd at læse for alle, der følger med i den aktuelle debat om et af verdens brændpunkter, og som samtidig er interesseret i arkæologiens rolle i verdenssamfundet.

Den samlede vurdering af artikelsamlingen må være, at den repræsenterer mange forskellige synspunkter indenfor den teoretiske arkæologi, samt at teori som et begreb i skandinavisk arkæologi kan tolkes meget bredt og forskelligt. Det billede, der står tilbage hos læseren efter at have læst »Scandinavian Archaeological Practice – in Theory«, må i høj grad være teoriernes noget sporadiske og til tider vildtgroende

mangfoldighed i den skandinaviske arkæologi. Modsat, så er det netop i Nordic TAGs ånd at lade alle komme til orde i debatten om skandinavisk teori i arkæologi, og derfor kan en TAG publikation nok ikke sammensættes meget anderledes.

Spørgsmålet er, om ikke det rette medium for denne type publikationer for fremtiden bør være Internettet. Frie downloads fra konferencens hjemmeside kan betyde, at artiklerne bliver publiceret relativt kort tid efter, at konferencen er afholdt, og samtidig sikrer det en bred spredning af artiklerne til alle interesserede. Dermed er det også muligt selv at vælge de artikler ud, som har relevans for ens eget interesseområde. Opfordringen til netpublicering af store konferencer gives hermed videre til alle, der planlægger internationale konferencer i fremtiden – ikke mindst til Institut for Antropologi, Arkæologi og Lingvistik ved Aarhus Universitet, som planlægger det IX Nordic TAG i Århus i maj 2007.

Jeanette Varberg

Afdeling for Forhistorisk Arkæologi
Institut for Antropologi, Arkæologi og
Lingvistik
Aarhus Universitet

Vagn Fabritius Buchwald: *Iron and steel in ancient times*. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-filosofiske Skrifter 29. København 2005. 372 sider. ISBN 87-7304-308-7. Bogladepris: 450 kr.

Titlen »Iron and steel in ancient times« kunne forlede nogen til at tro, at der er tale om en håndbog, eller en A til Å-gennemgang af jernets historie. Det er der imidlertid ikke, hvad forfatteren da også klart melder ud i indledningen. Det vil sige – der er en klar kronologisk linie i bogen, og man kommer langt omkring i tid såvel som rum. Hovedsigtet har imidlertid været at præsentere en metodik til analyse af

fortidsjern (fremstillingsmåde og proveniens) – og så naturligvis resultaterne af analyserne. Fortidsjernet, eller jern fremstillet efter den direkte metode, fremlægges som et materiale, der er væsensforskelligt fra nutidens homogene produkt, men som kan fravristes væsentlige data – netop i kraft af dets særlige fremstillingsmåde. Det er således en meget teknisk bog med få hele tekstsider uden afbildninger af slibeprøver, diagrammer og kemi i tabel- og tekstform. Så er man hermed enten advaret eller fristet!

Vagn Buchwald har i en menneskealder arbejdet med jernmeteoritter, og er internationalt kendt for sin forskning om emnet (belønnet med egen navngiven asteroide!). Det er da også metodikken fra analyser af meteoritjernet, der har fundet vej til det menneskefremstillede jern. Det var en metallografisk undersøgelse af en vikingetidsøkse fra Sønder Onsild (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1976 (1978)), der gav indblik i fortidsjernet kompleks struktur, og som fik forfatteren til at ændre fokus. Herefter har forfatteren fra omkring 1990 og fremefter produceret en serie artikler om forhistorisk og middelalderligt jern, med størst vægt på sidstnævnte.

Den her anmeldte bog er en samlende fremlæggelse af metoden og af de mange analyser af jern fra metallets første ibrugtagning og frem til omkring 1200 e.Kr. En efterfølger, der behandler jern- og stålproduktion gennem middelalderen og frem til omkring 1850, varsles i epilogen.

Forfatteren har, om man så må sige, opfundet og udviklet slaggeanalysemetoden, der groft sagt går ud på at analysere de slaggeinklusioner, der altid vil være indeholdt i jern, udvundet gennem den direkte metode. Slaggeinklusionerne indeholder informationer om malmens sammensætning såvel som om den efterfølgende bearbejdning af objektet, og analysemetoden har vist sig som en farbar vej, hvad angår bestemmelse af proveniens, følgende

trinnene fra malm, udvindings- og rensningslagge til det færdige produkt. Udgangspunktet er således både jern og slagger produceret ved den direkte jernfremstilling, der anvendes fra metallens første opdukken til omkring 1200, hvor en ny og indirekte udvindingsmåde udvikles og leder frem mod den industrielle revolutions Bessemer, Thomas- og Siemens-Martin-metoder. »It will be shown here that objects of iron and steel – until about 1860 A.D. – were mainly iron-phosphorus-carbon alloys«. Og slaggerne er med gennem alle processer. Man kan således takke en forholdsvis ineffektiv udvindingsmetode for, at det overhovedet er muligt at få materialet i tale. »The archaeo-metallurgist thus faces a material world which is much different from the material world of 2004 A.D.« – og det fremgår så afgjort, som man skrider frem i teksten.

Sporstofanalyser var tidligere på tale til proveniensbestemmelse, men ses ikke mere optræde i jernlitteraturen. Det beror vel dels på selve den direkte udvindingsproces som på, hvad Buchwald ikke forsummer nogen lejlighed til at gøre opmærksom på, fortidsjernets yderst heterogene struktur.

Forudsætningen for Buchwalds analyser er polerede prøver af ukorroderet metal og/eller slagger og det i forholdsvis store mængder, dvs. flader på helst 2-4 cm² og gerne prøver fra såvel længde- som tværsnit. Det giver selvsagt nogle begrænsninger, både hvad angår problemerne med at finde genstande med tilstrækkelig metallisk kerne, og hvad angår viljen til at lade dem komme under nedstrygeren. Det sidste har givetvis spillet ind på muligheden for adgang til prøvesampler fra samlingerens bedre stykker. Valget mellem at »ofre« nogle ordentlige lunser af præsentable museumsstykker og fravriste det information eller lade være er velkendt. Med hensyn til hårdheds-koldbearbejdning og hæringsstrukturer, som også behandles indgående, er beslutningen ofte truffet ved

genstandenes konservering – i det omfang glødning er involveret. Selve slaggeanalysens metodik beskrives i øvrigt ret sent i bogen (s. 159ff), og en kort omtale af begrænsningerne kan findes i bogens kapitel 7. Det tekniske udstyr til analyserne omfatter et scanning-elektronmikroskop (SEM) med energidispersivt analyseudstyr (EDAX), og endvidere indgår udstyr til hårdhedsmålinger på færdigforarbejdede jerngenstande.

Der indledes med et kapitel om meteoritisk jern. Brugen af jern af meteoritisk herkomst har i sagens natur været begrænset til polarinutter i Nordvestgrønland og til Hopewellindianerne, og altså helt udenfor berøring med Europa og især den nordeuropæiske scene, der senere i bogen kommer i fokus. Men meteoritter var som nævnt afsæt for, hvad der siden fulgte.

Kapitel 2 beskæftiger sig, noget overraskende, og over 23 sider med kobber og bronze! Her er flere gode iagttagelser, blandt andet om kolddeformering af bælteplader og deres spiralornamentik. Analyserne modsiger Rønnes påvisning af spiralornamentterne som støbte. Der er imidlertid ingen henvisninger til Rønnes mere udførlige og ganske overbevisende argumentation i JDA Vol.8. 1989 p. 126-143, men alene til den korte version i Skalk 6, 1988.

Kapitel 3 er en grundig gennemgang af jern som metal samt de øvrige komponenter, der ledsager det. Det følges op af eksempler på meget tidlige jernfund fra Mellemøsten og Middelhavsområdet. Endelig vies den omfattende etruskiske jernproduktion på Elba og det nære Toscana et særligt afsnit.

Kapitel 4 berører kort tidlig jernfremstilling i Middelhavsområdet, men er ellers helliget den direkte udvindingsproces. Her gøres grundigt rede for trinene i den direkte udvindingsproces (The bloomery process) fra ristningen af malmen til smedningen af objekter. Et særligt skema med procestrinene og hvad de efterlader af

arkæologiske spor, samler det hele i ultrakort form.

Herefter følger et kapitel om keltisk jern, specielt sværdproduktionen, samt om det i oldtiden berømte noriske stål.

I kapitel 6 behandles udvindingsprocessens kemisk-metallurgiske aspekter, og specielt malmene fra det nordiske område tages under behandling. Her påvises det, at det faktisk er muligt at se sammensætningsmæssige forskelle mellem udvindings-/produktionslagger og rensningslagger, også når sidstnævnte ikke optræder som hele stykker, dvs. som de karakteristiske kalotformede lagger. Ikke mindre betydningsfuldt er konstateringen af de store forskelle i fosforindholdet mellem danske og svensk/norske malme. Forskelle, der går igen i færdigprodukterne.

I det syvende kapitel belyses så endelig analysemetoden selv – og de begrænsninger der her tidligere er nævnt. Størstedelen af kapitlet er imidlertid en indgående behandling af fosfors tilstedeværelse i alt tidsjern og i særdeleshed det danskproducerede. Fosfors ofte omtalte betydning for koldskørhed i materialet afvises, i al fald hvad angår almindeligt forekommende mindre brugsgenstande.

Kapitlerne 8 til 12 er i alt væsentligt en kronologisk gennemgang af jernanalyser fra førromersk jernalder til o. 1200. De omfatter såvel slaggeanalyser som strukturanalyser af bl.a. mønstersmedede sværd fra våbenofferfundene. Flertallet af lokaliteterne er danske (herunder flere *loci classici*), norske og svenske med ekskursioner til det øvrige Europa. Væsentlig er her påpegningen af, at slagge-luppe-jern reelt lader sig proveniensbestemme indenfor et antal regioner – betinget af de tilgængelige malmressourcer. Selv indenfor det danske område er det muligt at udpege forskelle mellem landsdelene Vest- og Østjylland. Malmens rolle for det færdige produkt understreges endvidere af konstateringen af, at stål ikke lod sig producere ud fra dansk råstof, hvilket igen var forudsætningen for

den omfattende import af norsk stål i den sene del af perioden.

I epilogen behandles introduktionen af en ny indirekte udvindingsmetode omkring 1200, hvor det udvundne jern måtte underkastes en raffineringsproces, der resulterede i blødt smedjern. Herfra gik udviklingen mod de moderne højovnsprocesser, der i løbet af det 19. århundrede fik jern til at fremtræde som det homogene og ikke mindst slaggefri materiale, vi kender i dag, og som i de fleste henseender er væsensforskelligt fra fortidsjernet. Denne udvikling er som nævnt emnet for et kommende arbejde fra Buchwalds hånd.

Indholdsfortegnelsen er kun mildt vejledende, og dispositionen kan være noget springende. Vigtige iagttagelser ligger spredt ud over værket, og er ikke altid sammenfattede i afslutningen af de enkelte kapitler: Spredt over bogen henvises til den såkaldte F-værdi ($F = \text{SiO}_2/\text{Al}_2\text{O}_3$), der viser signifikant forskellige værdier for danske, og svenske og norske fund, men først i kapitel 8 åbenbares forskellene klart i et diagram, der så ydermere understreges i et plot i kapitel 13 – epilogen. Midt i kapitel 6 sniger der sig oplysninger ind om kvantitative forbedringer ved brugen af vandmølle-drevne blæsebælge i udvindingsprocessen (Sydsverige, middelalder). Men, som Buchwald skriver, er det ikke en håndbog vi har at gøre med, og man kan så blot tygge sig gennem hele værket for at få pointerne med.

Spredt gennem bogen findes små sidespring i form af faktabokse med så forskellige emner som Elbas jernproduktion, C14-datering, smednings- og hærdnings-temperaturer, martensit og udglødning af jern, metaldetektorer, danefæløvgivningen, om Rosenbergs konserveringsmetode (der effektivt sletter alle strukturelle spor i jerngenstande!) og endelig om magnetisk kortlægning. Et mere eksotisk indslag omhandler »The Delhi Iron Pillar«, der er et 60 tons tungt stykke indisk smedjern. Så er de hjemlige knive og nagler sat i relief.

Bogen er forsynet med et for denne publikation helt nødvendigt indeks, og litteraturen er ført frem til 2004.

Jeg vil bestemt ikke tøve med at anbefale bogen til alle, der har berøring med jordfundet jern eller slagge. Læsning af den vil uvilkårligt give anledning til overvejelser over informationspotentialer i det mere ydmyge materiale af slagge og jern, der trindt om land fremkommer ved boplads- og byudgravninger. Og så vil man ikke mindst finde solid og veldokumenteret oplysning om jernet og dets fremstilling og forarbejdning. Gennemlæst kan den fint fungere som håndbog, trods alt.

Slaggeanalysemetoden er forlængst ude over initialfasen, og er af andre af metodens udøvere taget i anvendelse på materiale fra fx Illerup, Snorup og Lundeborg. Det er blot op til arkæologerne at vove sig ud i mere udstrakt anvendelse af denne ikke helt nondestruktive metode: »The method is now ready to be applied to important, even precious objects« – som Buchwald slutter af.

Jørgen A. Jacobsen
Odense Bys Museer

Klaus Ebbesen: *The Battle Axe Period – Stridsøksetid*. København 2006. 858 sider. ISBN 87-7528-620-3. Bogladepris: 750 kr.

Eva Hübner: *Jungneolithisch Gräber auf der Jütischen Halbinsel. Typologische und chronologische Studien zur Einzelgrabkultur*. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. København 2005. 2076 sider. ISBN 87-87483-72-6; 3 bind, kortbilag og en cd-rom. Bogladepris: 800 kr.

Stridsøksetid, ungneolitikum, enkeltgravskultur er samme navn for en epoke i neolitikum, hvor dele af Europa er påvirket af samme materielle og rituelle tendenser. Denne epoke blev erkendt i slut-

ningen af 1800-tallet i Danmark og Slesvig-Holsten. Siden er den i store træk blevet erkendt i et område fra Alperne til Syd Norge og fra Rhinen til Ural. I Danmark er denne periode ikke blevet behandlet i monografiform siden P.V. Glob's arbejde i Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed 1944.

I 2006 og 2005 blev forskningen i denne periode beriget med to værker, K. Ebbesens doktordisputats og E. Hübners doktorarbeid.

K. Ebbesens værk er angiveligt hovedsageligt udarbejdet i 1980'erne. Materialeindsamlingen er afsluttet i 1989 og bearbejdningen med tilhørende konklusion afsluttet 1992.

Bogen indledes med fem korte afsnit (30 sider) om problemstilling, postmoderne arkæologi, forskningshistorie, kildekritik og kronologi. Derefter følger seks afsnit om redskabstyper (65 sider), tre afsnit om anlægstyper (50 sider), to afsnit om kronologiske og geografiske strukturer (16 sider) samt den internationale udvikling (39 sider). Teksten afsluttes med en konklusion (26 sider). Dertil kommer otte appendiks (574 sider). Bogen består således af ¼ analyse og ¾ dokumentation.

Postmoderne arkæologi er i Ebbesens fremstilling blevet en speciel blanding af arkæologiske teoridannelser under påvirkning af flere videnskabsteoretiske retninger, således bl.a. både positivisme og historisk materialisme, hvilket normalt synes svært foreneligt.

De følgende afsnit tager udgangspunkt i den østdanske enkeltgravskultur, der anses for et centralt og selvstændigt område mellem den jyske enkeltgravskultur og den svensk-norske stridsøksekultur.

Materialefremlæggelsen er på sine steder meget kortfattet. Ebbesen henviser da også til, at den væsentligste dokumentation findes i hans bog »Megalithic Tombs in Denmark«, som i følge litteraturliste »vil fremkomme i 200?«. Således begrænses behandlingen af stridsøkserne til 2 teksts-

der, og man leder forgæves efter en fundliste med alle stridsøkser.

Bogen er stærkt præget af, at fundmaterialet fra den østdanske enkeltgravskultur ikke er samlet behandlet mellem Glob's arbejde i 1945, Beckers bidrag i 1950'erne og frem til 1975, hvor Ebbesen tager emnet op i form af en række artikler med fremlæggelse af enkeltfund og fundgrupper. Bogen er derfor stærkt centreret om egne arbejder og meninger. Referencerne til andre forskere er dog alt andet lige for få, og omtalen sker ofte i korte, afvisende tilkendegivelser uden dybere analyse.

Glob's øksetypologi anvendes med lidt justeringer af type G og K. Keramikken analyseres. Men på grund af få kombitionsfund bliver resultatet, at de fleste typer har en lang levetid. Forbindelser mellem de danske øer og områderne syd for Østersøen dokumenteres og diskuteres grundigt. I samme afsnit gøres lidt umotiveret rede for regionalitet inden for den jyske enkeltgravskultur!

Det kan desuden undre, at en fremlæggelse af udvalgte fund fra Jylland udgør et appendiks!

Afsnittet »Danmark i stridsøksetid« er flere steder skrevet med let pen og ofte uden direkte påviselig fundering i de forudgående afsnit. Det er således tankevækkende, at der på side 230 i dette afsnit omtales keramisk fremstillingsteknik, som ikke er behandlet på de foregående sider. Ebbesen mener, at karrene er pølset op. Samtidig med at der henvises til en illustration af et retvægget bæger, som er repareret ved klinkning. Revnen i karret går i en lige linje fra top til bund og viser, at dette kar er lavet af en udrullet lerplade, som er samlet til en rørform og sat på en bund. Det er tydeligt, at karret er revnet i samlingen.

Bogen kunne have trængt til en korrekturlæsning inklusiv kontrol af henvisningerne og fundnumrene.

Bogen ville have vundet ved at have begrænset sig til det østdanske område, som til gengæld burde være dokumenteret i

form af et systematisk katalog over alle fund med dertil hørende illustrationer.

Sammenfattende kan man sige, at som den første større behandling af den ødanske enkeltgravskultur i mange år er den, trods sine mange begrænsninger, vigtig for studiet af perioden i dette område.

Eva Hübners arbejde er en total fremlæggelse og analyse af fundmaterialet fra begravelser på den jyske halvø med undtagelse af begravelser i stengrave, herunder sekundære begravelser i megalitgrave.

Afhandlingen består af et tekstbind, et katalogbind med udførlig fremlæggelse af alle gravfund samt et bind med illustrationer og endelig en cd-rom med fundliste, hvor de enkelte genstande er beskrevet.

Materialeindsamlingen på museerne er afsluttet i 1986, mens litteratur, herunder materiale fra AUD, er inddraget frem til 2000. Det er en stor gevinst for værket, at det slesvig-holstenske materiale inddrages på linje med det dansk-jyske.

Bind 1 indledes med 3 kapitler om kildekritik, forskningshistorie og kronologisk undersøgelsesmetode (53 sider). Derefter følger et kapitel om genstandstyperne (400 sider) og anlægstyperne (185 sider). Der slutes af med en kronologisk diskussion (40 sider) og to sammenfatninger på henholdsvis tysk og dansk (35 sider). Katalog, illustrationer og fundlister fylder 1249 sider. Arbejdet består således af ca. 40% analyse og 60% dokumentation.

Der foretages en detaljeret, kildekritisk gennemgang af fundmaterialet og en klassifikation af fundmaterialet med henblik på fundoplysningernes pålidelighed. Forskningshistorien er samlet og fremlagt nuanceret med sans for de væsentlige detaljer. De anvendte typologiske og kronologiske metoder beskrives. Da jeg ikke føler mig kompetent til at vurdere korrespondensanalysen, vil jeg afstå fra dette.

Derefter følger en omfattende gennemgang af de forskellige genstandsgrupper og deres typologiske opdelinger. Her spiller stridsøkserne hovedrollen. Det lykkes til-

synladende at få etableret en typologisk og efterfølgende kronologisk opdeling af stridsøkserne med nogle mere eksakte definitioner. Mats Malmer har ikke levet for-gæves! Det har således gennem flere årtier været kendt, at der nemt opstod vanskeligheder ved typebestemmelse af nye fund inden for Glob's økse-typologi. Afgrænsningerne mellem typerne var uskarpe, og i adskillige tilfælde havde han selv anbragt nogle af stridsøkserne under forkert type. Det er således mit håb, at vi her har fået en typologi, der kan vise sig som et brugbart instrument.

Keramikken er bearbejdet efter samme metode. Her er resultatet dog mere beskedent. Bortset fra nogle hovedelementer, der i store træk var kendt siden Glob. Det er kun i mindre omfang lykkedes at udskille elementer, der kan definere keramikens forhold til de faser, der lader sig udskille ved hjælp af stridsøkserne. Måske er der behov for i højere grad at se på variationer i de enkelte elementer end blot på elementernes tilstedeværelse, fravær eller kombination med former og andre elementer.

Gravformer og anlæg i forbindelse med højene beskrives og analyseres kritisk, og der opnås mange og gode resultater. Selvom der argumenteres for, at gravkisterne i sten og træ udelukkende tilhører periode 3, er jeg dog ikke sikker på, at træbyggede anlæg fra de forudgående perioder kan anses for ikke at have nogen forbindelse med de senere. Jeg tror, det er mere vigtigt at anskue anlæggenes form og konstruktion under ét og betragte byggematerialet som noget sekundært. Der er principielt ingen forskel på et dødehus og et gravkammer.

Eva Hübner anskuer den absolutte og relative kronologi, således at ungneolitikum på øerne først begynder i fase JN2a (bundgravstid), mens den tidlige ungneolitikum i Jylland er samtidig med en forlænget mellemneolitikum og grubekeramisk kultur. I sin slutfase afløses ungneolitikum af senneolitikum. Det sker senest i det centraljyske område.

Der tages udgangspunkt i loyale og detaljerede fremlæggelser af andres arbejder. Der er tale om et imponerende stykke arbejde, der er funderet på en materialefrem-læggelse, som i sig selv vil få stor betydning for forskningen i ungneolitikum i de kommende år. Der er etableret en ny og forbedret typologi for alle genstandsgrupper. Den største betydning vil den nye reviderede stridsøksetypologi og -kronologi få.

Det vil dog være meget interessant at vide, om inddragelse af øvrige fund som gravfund fra stenbyggede grave, megalit-grave samt løsfund og måske bopladsfundene vil bekræfte, modsige eller nuancere billedet af den kulturudvikling, Eva Hübner tegner på grundlag af enkeltgravene.

Sammenfattende kan det siges, at Eva Hübners arbejde er af et imponerende omfang og af høj kvalitet. På trods af den omfattende og eksemplariske dokumentation udgør den arkæologiske analyse 40% af værket. Derved overgår det også på det punkt Klaus Ebbesens arbejde.

Tilbage står selvfølgelig en lang række spørgsmål. Til belysning af udviklingen i ungneolitikum vil der fremover være behov for i højere grad at udskille lokalgrupper. Et arbejde, der måske også vil kunne justere indholdet i de kronologiske grupper.

Desuden mangler vi stadig en mere dybdegående forståelse af, hvad der skete omkring overgangen fra mellem- til ungneolitikum, både lokalt og i europæisk perspektiv. Her vil nye lokale undersøgelser af bopladsfund suppleret af naturvidenskabelige undersøgelser formentlig kunne bidrage. Nøddudgravningerne har hidtil givet begrænsede resultater vedrørende denne problematik. Men et regulært forskningsprojekt med et fornuftigt budget kunne formentlig bane vejen for ny viden og en dybere forståelse.

Mogens Hansen
Bramming Egnsmuseum

Silke Eisenschmidt: *Grabfunde des 8. bis 11. Jahrhunderts zwischen Kongeå und Eider. Zur Bestattungssitte der Wikingerzeit im südlichen Altdänemark.* Studien zur Siedlungsschichte und Archäologie der Ostseegebiet Band 5, 1+2. Neumünster 2004. 821 sider. ISBN 3-529-01394-3. Bogladepris: 70 EUR.

I alt 639 grave fra 96 fundlokaliteter danner grundlaget for Silke Eisenschmidts undersøgelse af gravskikken i vikingetiden (800-1050) i området mellem Kongeåen og Ejderen. Der er ikke tidligere foretaget en samlet fremlæggelse af samtlige gravfund fra dette tidsrum, hvilket er forståeligt i betragtning af det omfattende fundmateriale, og ikke alle ville have kastet sig ud i denne opgave. Resultatet er et digert to-binds værk, der med forfatterens egne ord består af en kun i ringe grad omarbejdet udgave af hendes afhandling afleveret i år 2000 på Universitetet i Kiel. Afhandlingen er opdelt i et tekstbind på 368 sider inklusive et kortfattet dansk resumé og en litteraturliste, samt et katalogbind på 453 sider. Katalogbindet omfatter både et katalog over gravfundene (katalog 1) og et katalog over de øvrige vikingetidsfund i området (katalog 2 med bopladsfund, enkeltfund, depotfund, befæstninger, runesten og skibsvrag). Kortudsnit med placeringen af de lokaliteter, der kan stedfæstes, et landskabskort over undersøgelsesområdet, spredningskort over de forskellige gravformer, plantegninger af grave og gravpladser samt afbildninger af genstande indgår ligeledes i katalogbindet. Umiddelbart overvældende, men det har forfatteren taget højde for. For at lette tilgangen til katalogerne og derved gøre det muligt for andre at arbejde med fundene, indeholder katalogbindet genveje i form af fundlister. Der er lister over fundkategorier og anvendt gravskik, over grave med dyr og fugle samt over repræsenterede genstandstyper, hvor der for udvalgte typer desuden optræder en liste over den pågældende types forekomst inden for det gammeldanske område.

de. Hertil kommer en liste over grave med vognfadinger og en liste over grave med trugformede kister, begge inden for det gammeldanske område.

Som det måske allerede fremgår, er der tale om uhyre grundig og velfunderet, traditionel arkæologisk forskning. Dette indtryk fremstår fra begyndelsen, når ens blik vandrer side op og side ned af den omhyggeligt strukturerede og meget omfattende indholdsfortegnelse. Forfatteren har gjort det nemt for den særligt interesserede læser at finde frem til præcist det emne, vedkommende måtte ønske at studere nærmere. Og det er yderst hensigtsmæssigt, da bogen udpræget vil blive anvendt som opslagsværk, netop fordi den foreligger i form af en afhandling, hvor man bestræber sig på at have tænkt på alt og ikke ret meget forudsættes bekendt. Efter en indledning med en præsentation af hvad, hvor og hvornår, beskrives kildegrundlaget i form af arkæologiske fund og skriftlige kilder (mellemeuropæiske, arabiske og skandinaviske). For at sætte de undersøgte grave ind i en større kulturhistorisk sammenhæng er andre arkæologiske fundkategorier som bl.a. bopladser, enkeltfund og depotfund inddraget, hvilket er baggrunden for tilstedeværelsen af katalog 2. Herefter følger en kort kildekritisk gennemgang samt en forskningshistorisk oversigt over forskningstilstanden vedrørende fund fra vikingetiden i undersøgelsesområdet.

Forfatteren har sat sig for at beskrive den gængse gravskik i den sydlige del af det gammeldanske område i vikingetiden. Dette forudsætter en kortlægning af gravskikkens udseende, og gravene gennemgås derfor i mindste detalje: konstruktion, gravudstyr, gravpladsernes struktur og placering i landskabet samt forholdet til andre fundlokaliteter. Seks gravformer udskilles og analyseres med henblik på at konstatere, hvorvidt deres forskellige udbredelse er regionalt, kronologisk og/eller etnisk betinget. Det undersøges ligeledes, om der er en sammenhæng mellem

mængde, art og sammensætning af gravudstyr. Og endelig gennemgås gravpladsernes placering i forhold til landskabet og til andre fundlokaliteter af ældre, samtidig og yngre dato, samt gravpladsernes interne struktur. På denne måde forsøges ændringer i gravskikken gennem 400 år fastlagt. Nok så væsentligt er Silke Eisenschmidts forsøg på at tolke sine iagttagelser i forhold til befolkningens etniske og sociale struktur, og hun gør sig desuden overvejelser om datidens trosforestillinger ikke mindst i forhold til kristendommens voksende betydning. Og her er det, at de øvrige vikingetidsfund fra området samt kendskabet til historiske begivenheder fra skriftlige kilder kommer ind i billedet for at afdække mulige forklaringer på ændringerne i gravskikken.

Forfatteren har udført et imponerende indsamlingsarbejde, fundmaterialet er stort, og flere fund er ikke tidligere publiceret. Kildegrundlaget er ikke uventet af meget svingende kvalitet, fra usikre fundoplysninger gældende for et stort antal fund til forbilledligt publicerede udgravninger for de færreste gravpladser. Sådan er vilkårene generelt for undersøgelser af denne art. Det betyder imidlertid, at arbejdsindsatsen kan risikere at fremstå som uforholdsmæssig stor i forhold til omfanget af de konklusioner, der bliver draget. Silke Eisenschmidt er meget stringent i sin udvælgelse af anvendelige fund og argumenterer overbevisende for de tendenser, der fremgår af analysen af de valgte fund, som værende repræsentative for fundbilledet. Der er taget højde for alle tænkelige indvendinger højst en halv side efter, at de har taget form i læserens hoved. Sejt, men alligevel er det ærgerligt, at materialet med en så grundig fremlæggelse ikke fører til mere luft under vingerne.

Selv for en vikingetidsnörd fremstår bogen i den foreliggende form som tung læsning, ikke mindst på grund af en meget tæt linjeafstand. Måske havde det været en fordel at publicere afhandlingen i en lette-

re omarbejdet udgave med en mere almindelig akademisk målgruppe end opponenter og vejledere for øje. Der skal dog ikke herske tvivl om, at Silke Eisenschmidts arbejde har stor værdi for yndere af vikingetidsforskning, og at en samlet fremstilling af fundene i det undersøgte område falder på et tørt sted. Den har længe været savnet.

Anne Christina Sørensen
Roskilde

Berit Valentin Eriksen (red.): *Stenalderstudier. Tidligt mesolitiske jægere og samlere i Sydkandinavien.* Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 55. Højbjerg 2006. ISBN 87-88415-40-6. Bogladepriis: 388 kr.

Bogen er på 325 sider og består af et forord og en præsentation af bogens indhold, efterfulgt af 14 artikler, skrevet af forfattere fra Danmark, Frankrig og Sverige. Bogens gennemgående tema er Maglemosekulturen, der dog i de fleste artikler benævnes tidligmesolitikum. Om dette er et bevidst forsøg på at distancere sig fra kulturbegrebet står hen i det uvisse. Flere af artiklerne bygger på forfatternes upublicerede specialer, og læseren får her en god mulighed for at stifte bekendtskab med fund og undersøgelser, som det ellers ville have været vanskeligt at få kendskab til.

Bogen fremtræder, som altid når det er Jysk Arkæologisk Selskab, der står bag udgivelsen, gedigent og smukt udført. En bog med så mange forskellige artikler kan næsten ikke anmeldes, uden at man først giver de enkelte bidrag et par ord med på vejen. Berit Valentin Eriksen har bygget sin præsentation op under tre overskrifter: Fortid, nutid og fremtid. Under disse overskrifter gemmer sig først en ultra kort historik efterfulgt af en kommenteret gennemgang af de efterfølgende artikler, og slutteligt gives nogle bud på, hvordan man kan styrke den mesolitiske forskning i tiden fremover.

Den næste artikel er forfattet af Mikkel Sørensen, og her er tale om en sammenfatning af hans hovedfagsspeciale, der omhandler Maglemosekulturens flinthugningsteknologi. Artiklen udgør klart et af bogens mere vægtige bidrag. Forfatterens tilgang som videnskabeligt uddannet arkæolog og praktisk arbejdende/eksperimenterende flinthugger giver ham god mulighed for at analysere en oftest overset del af det lithiske materiale, og med perspektivrige resultater til følge. Arbejdet står i dyb gæld til franske forskeres arbejder fra 1960'erne og frem, men er først med Bo Madsen og nu Mikkel Sørensen for alvor blevet anvendt på et dansk materiale. Den grundige beskrivelse af de forskellige kendetegn på flækker og blokke gør det muligt for andre at tage tråden op, også for andre perioder end Maglemosekulturen. Artiklens hovedkonklusion er, at det på baggrund af flækketeknologien er muligt at foretage en opdeling af Maglemosekulturen i fire teknologigrupper, der udgør kronologiske faser.

Herefter følger en artikel af Eva David, omhandler Maglemosekulturens ben- og takindustri. Også denne artikel bygger på forfatterens netop afsluttede forskning i forbindelse med erhvervelsen af ph.d.-graden. Da den oprindelige afhandling på 654 sider endnu kun foreligger på fransk, er det flot, at vi allerede nu har fået afhandlingens hovedkonklusioner præsenteret på dansk. David benytter sig, i lighed med Mikkel Sørensen, af *chaîne opératoire*-metoden til at analysere ben- og takinventaret fra en række Maglemoseboplads og kan på baggrund af forskellige teknologier udskille regionale grupper. Noget overraskende for de fleste må det nok være, at David konkluderer, at beninventaret fra Ageröd I:A- og HC-bopladserne viser, at disse ikke hører til Maglemosekulturen, men knytter sig til en østlig gruppe.

Peter Andreas Toft har kastet sig over en analyse af Maglemosekulturens ornamen-

ter, først i sit hovedfagsspeciale og nu her i en forkortet udgave. Målet med analysen er at afgrænse sociale territorier på baggrund af de enkelte ornamentale elementers forekomst. Artiklen indledes med en række relevante kildekritiske forbehold over for materialet, men man kunne også godt have ønsket sig en diskussion omkring ideologien og betydningen af »kunst« på genstandene.

Axel Degn Johansson følger op med en traditionel gennemgang af en række løsfundne lystertænder fra Køng Mose og Barmosen. At sådanne benspidsler stadig pløjes op i stort tal, og at det overlades til amatørarkæologer at foretage en opsamling og registrering af dem, må betegnes som en skandaløs måde at behandle et vigtigt kildemateriale på.

I den næste artikel beretter Ole Lass Jensen om, hvorledes også naturgenopretningsprojekter kan komme i konflikt med vores kulturarv. En omlægning af et åløb ved Nivå førte til fundet af en lille Maglemoseboplads. Bopladsen udmærker sig især ved at være en af de forholdsvis få Maglemoseboplads, som vi kender fra det nordsjællandske område, og af disse er endnu færre udgravet. Forfatteren foretager en grundig kartering af flintafslag, ildskørnet flint og mikrolitter og sætter disse i forhold til bopladsens ildsted(er).

Også den næste artikel skyldes et naturgenopretningsprojekt, denne gang er det Bølling Sø, hvor det er målet at genskabe den tidligere sø. Tinna Møbjerg og Hans Rostholm giver en foreløbig oversigt over de mange fund, som er gjort i den tidligere sø, disse spænder lige fra senpalæolitikum og frem til jernalderen. Af gamle fund fra søen er det nok Klosterlund-bopladsen, som især huskes. De nye fund er der ikke meget at berette om, da artiklen som nævnt er en foreløbig præsentation.

Ovennævnte artikel følges op af en vegetationshistorisk gennemgang af Bølling Søes udvikling siden sidste istid; denne ar-

tikel er skrevet af Bent Aaby. De vegetationshistoriske undersøgelser skal nok vise sig at blive værdifulde, når Bølling Sø-projektet skal endelig publiceres.

Vibeke Juul Pedersen er forfatter til en artikel, som er baseret på hendes kandidat-speciale om en mindre Maglemoseboplads fra Fusager nær Viborg. Forfatteren foretager en grundig gennemgang af det fundne flintmateriale – organisk materiale var fraværende. De enkelte genstandstypers fordeling vises i en række oversigtsplaner, og fordelingen af disse sammenholdt med trækulspillet fører til tolkningen af området som indeholdende en mulig hyttetomt samt tre separate arbejdsområder. Pladsen hører til de små Maglemoseboplads, som de seneste år er fremkommet i forbindelse med udgravninger af fund fra andre perioder, oftest med en atypisk placering i forhold til hvad man tidligere mente var det normale for en Maglemoseboplads; i nærværende tilfælde ligger pladsen højt i terrænet langt fra sø og å. Pladsen er tolket som en kortvarigt anvendt jagtplads med to separate ophold/bosættelser.

Lone Bach Nielsen giver i sin artikel en præsentation af 12 lokaliteter, der repræsenterer fem udgravninger, tre opsamlinger og fire enkeltfund. De fleste fund er fremkommet som »sidegevinster« ved andre arkæologiske undersøgelser. Forfatteren gør nøje rede for sin teoretiske indfaldsvinkel og foretager en tolkning af bopladsernes oprindelige rolle i Maglemosekulturens bosættelsesmønster. På baggrund af bopladsernes topografiske placering og deres redskabsinventar forsøges de indplaceret i et teoretisk bosættelsesmønster efter etnografisk forbillede med inspiration hentet hos Binford og Joachim. Desværre er ingen faunalevn bevaret på bopladserne til at nuancere og verificere resultatet.

Søren M. Sindbæk bringer os med den næste artikel op i Kongemosekulturen med en præsentation af en udgravning på

bopladsen Dalhus ved Storåen. Dalhusbopladsen tilhører det kompleks af boplads langs de store jyske åer, der tidligere gik under betegnelsen »Gudenåkulturen«.

Egentlig burde begrebet »Gudenåkultur« have været afskaffet som arkæologisk betegnelse allerede i 1954, da den svenske arkæolog Carl-Axel Althin meget utvetydigt gjorde opmærksom på, at der var tale om kulturelt blandede boplads med en meget ringe udsagnsværdi. Sådant gik det ikke, og vi skulle helt frem til 1971, før en lille artikel af N.T. Sterum og S.H. Andersen endelig fik gjort op med Gudenåbegrebet. De såkaldte Gudenåboplads dækker i virkeligheden over alt, fra totalt blandede boplads til næsten rene boplads med blot nogle få forstyrrende elementer i, og det er en af sidstnævnte boplads, som nærværende artikel tager fat i. Bopladsen har et redskabsinventar, som domineres af redskaber, der typologisk kan henføres til Kongemosekulturen. En grundig behandling af det udgravede flintmateriale med bl.a. flintsammensætning og spredningsanalyser giver en række resultater, men den kronologiske renhed, som forfatteren gør sig store anstrengelser for at påvise, må man nok betvivle. Og når forfatteren foreslår, at de lancetmikrolitter, der er fundet på bopladsen, i virkeligheden udgør et særligt jysk indslag i Kongemosekulturen, så må man nok sige, at »Gudenåkulturen« her slår et sidste slag med halen.

Med Claudio Casati og Lasse Sørensens artikel om den bornholmske lokalitet Ålyst, er vi tilbage i Maglemosekulturen. Udgravningen ved Ålyst er ud fra en udgravningsmetodisk synsvinkel interessant, idet man her bevidst har valgt en udgravningsform, som normalt anvendes ved store bopladsudgravninger på f.eks. jernalderboplads. Det vil sige store omfattende maskinafdækkede arealer, i alt 10.000 m². På sin vis minder undersøgelsen således meget om de tidligere omtalte små jyske Maglemoseboplads, der blot blev fundet

som sidegevinster netop ved udgravning af jernalderbopladser. Mængden af fund fra Ålyst er ret overvældende med 18 flintkoncentrationer og to mulige hyttestrukturer. Hytterne sandsynliggøres gennem grundige spredningsanalyser, der sammenholdes med de evidente anlægsspor, som er påvist i form af stolpe/pælehuller og ildsteder. Lokaliteten er lovende, og når den engang er færdigbehandlet, vil den ikke alene blive vigtig for forståelsen af Maglemosekulturen på Bornholm, men for Maglemosekulturen generelt. Kun kan man beklage, at der ikke findes bevarede organiske levn af betydning på Ålyst.

Bogen slutter med tre bidrag fra Sverige, nærmere betegnet Skåne, og denne del indledes med en artikel af Bo Knarrström, som beretter om vanskelighederne ved at skulle rekognoscere i et skovområde forud for etableringen af en motorvej. Artiklen giver et indblik i, hvor mange ukendte bopladser, der endnu ligger i disse skovområder, når man først indleder en målrettet rekognosceringsindsats. Interessant er det også, at vi i det nordlige Skåne finder bopladser med en kvartsindustri, som ellers er ukendt i det sydlige Skåne.

Det næste svenske bidrag er af Cecilia Cronberg og Mathilda Kjällquist, og også her er baggrunden for undersøgelsen en motorvej. I et område i det nordlige Skåne, som for blot nogle få år siden var helt uden kendte fund fra Maglemosekulturen, er der nu registreret en hel stribe lokaliteter. Der er både tale om ganske små og fundfattige lokaliteter, der tolkes som satellitpladser, og om større mere fundrige lokaliteter, tolket som basisbopladser.

Den sidste artikel af Conleth Hanlon og Björn Nilsson omhandler en udgravning ved Årup, i det østlige Skåne, foretaget i forbindelse med anlæggelsen af motorvej E22. Årup er en kystlokalitet og adskiller sig således fra hovedparten af de kendte Maglemosebopladser. I artiklen kommer forfatterne ind på styrker og svagheder ved

nødudgravningsarkæologi, en altid relevant diskussion. Ved Årup er der ifølge forfatterne fundet fire hyttetomter, to flinthuggepladser og et tilvirkningssted for lancetmikrolitter samt endnu en mulig hyttetomt. I materialet er der udskilt en tidlig og en sen fase af Maglemosekulturen.

Jeg kan ikke prise det initiativ, der ligger bag udgivelsen af denne bog, nok. At påtage sig det store arbejde, der ligger i at indsamle og redigere de mange artikler, fortjener al mulig ros. Når det er sagt, skal det dog tilføjes, at bogens artikler forekommer noget uhomogene, men det kan vel ikke være anderledes, når så mange forfattere står bag. De nye måder at analysere flint, ben og tak samt ornamentik på er hver for sig interessante, men jeg glæder mig til den dag, man sætter sig sammen og foretager samtlige analyser på de samme bopladser, og ser hvad der kan komme ud af et sådant »tværmotodisk« samarbejde. Bogen tager fat på mange vigtige problemstillinger, men ét problem diskuteres ikke, nemlig vores manglende fælles sprog eller terminologi. Det er ofte vanskeligt at sætte sig ind i, hvad den enkelte forfatter mener, når han eller hun laver sin egen terminologi eller ikke forklarer, hvad der menes med de enkelte begreber. Det er dog ikke et problem, som begrænser sig til denne bog, men et problem inden for mesolitisk forskning generelt. Det skal dog ikke overskygge det faktum, at bogen Stenalderstudier giver en fortrinlig oversigt over en lang række nye resultater og undersøgelser, som det ellers kan være vanskeligt at skabe sig et overblik over. Bogen kan derfor på det varmeste anbefales til enhver, der interesserer sig for stenalderarkæologi.

Søren A. Sørensen
Museet Færggården
Jægerspris

Per Ethelberg, Nis Hardt, Bjørn Poulsen og Anne Birgitte Sørensen: *Det sønderjyske landbrugs historie – jernalder, vikingetid og middelalder.* Haderslev Museum og Historisk Samfund for Sønderjylland. Haderslev 2003. 844 sider. ISBN 87-7406-061-9. Bogladepri: 448 kr.

Med dette bind har Haderslev Museum og Historisk Samfund for Sønderjylland afsluttet den kraftpræstation, der angiveligt blev igangsat af en provokation, nemlig at værket »*Dansk landbrugs historie*« fra 1988 stort set havde overset de særlige forhold, der gør sig gældende i området syd for Kongeåen. Den slags går ikke upåagtet hen i det slesvigske, og med først Hans Schultz Hansens »*Det sønderjyske landbrugs historie 1830-1993*« fra 1994, Per Ethelberg, Erik Johansen, Dirk Meier og David Robinsons »*Det Sønderjyske landbrugs historie. Sten- og bronzealder*« fra 2000 og den her foreliggende sværvægter, må det sønderjyske landbrugs historie også siges at have fået sit modstykke til det åbenbart mangelfulde nationale værk. For hvis det sønderjyske landbrug måske var lidt overset i 1988, må det siges at have taget revanche: I alt 1.595 sider fylder de tre bind om »*Det sønderjyske landbrugs historie*« – kun to sider mindre end firbindsværket »*Det danske landbrugs historie*«.

Men hvad er det så for en landbrugshistorie, der fortælles af Ethelberg, Hardt, Poulsen og Sørensen? Ja, i sandhed må den siges at være omfattende. Og begrebet »*landbrugshistorie*« trækkes ud i sin allervideste betydning. Bogen er delt i tre hovedafsnit, hvor Nis Hardt har skrevet det første: »*Jernalderens og vikingetidens landbrug*« (s. 17-122), Per Ethelberg det næste: »*Gården og landsbyen i jernalder og vikingetid*« (s. 123-374) og Bjørn Poulsen det sidste og største (med bidrag af Anne Birgitte Sørensen): »*Middelalderens landbrug*« (s. 375-716).

De enkelte forfattere griber opgaven at skrive meget forskelligt an. Det følger na-

turligt af de forskellige emner, men det understreges allerede i forordet, at redaktionen har valgt at give de enkelte forfattere en høj grad af frihed til at skrive deres udgave af landbrugshistorien for de givne perioder. Og det er selvfølgelig helt legalt. Men det er et spørgsmål, om de meget forskellige tilgange til emnet ikke reelt dækker over så forskellige ønsker med værket, at bogen havde været bedre tjent med en strammere redaktion – eller helt konkret at have været udgivet som to eller tre selvstændige bøger? Det skal uddybes.

Det første hovedafsnit, der er skrevet af Nis Hardt, forholder sig tæt til bogens titel. Her er en glimrende fremstilling af jernalderens og vikingetidens landbrug. Med fokus på agre, afgrøder, kornprodukter, husdyr, jagt, fiskeri – og til sidst nogle af »sideerhvervene« til landbruget: Jernudvinding, trækulsproduktion, tørvegravning, tjærebrænding og saltindvinding. Afsnittet kommer altså vidt omkring og dog godt ned i de enkelte emner. Og væsentligst: det forholder sig tæt til det sønderjyske materiale. En risiko ved den slags fremstillinger (som alt for ofte ses i museumsudstillinger og oversigtsværker) er, at man forholder sig til den generelle standardviden, der kan hentes ud af et klassisk oversigtsværk. Den fejl begår Nis Hardt ikke. Praktisk taget samtlige eksempler og illustrationer er hentet fra det sønderjyske område. Og det er i denne sammenhæng godt.

Generelt er illustrationerne til det første afsnit – som i resten af bogen – af høj kvalitet. En enkelt detalje skæmmer dog her: De fine oversigtskort mangler i det første afsnit henvisninger til hvilke fund, prikkerne symboliserer, ligesom afbildningerne af genstande i dette afsnit er uden målestok. Det er synd, især fordi det følgende afsnit ikke lider af denne skavank.

Det næste afsnit, der er skrevet af Per Ethelberg, er med sine 250 sider en veritabel bog i bogen. Afsnittet hedder »*Gården og landsbyen i jernalder og vikingetid*«,

men kunne mageligt have været trykt som en selvstændig bog under titlen »Sønderjyllands Jernalder«. For efter en meget grundig gennemgang af huse, gårde og landsbyer med endog rigtig mange, meget fine eksempler, glimrende plantegninger og uovertrufne rekonstruktionstegninger bevæger Ethelberg sig et par niveauer højere op, når han på de sidste hundrede sider trækker »landbrugshistorien« så langt, som den vist kan, og skriver om »Den tidlige rigsdannelse i Slesvig« og i øvrigt behandler områdets sociale strukturer noget mere indgående end landbruget. Det skal han ikke klandres for, for man er i godt selskab, når Per Ethelberg øser af sin viden om de sønderjyske jernalderfund. Og man forstår, at han må have haft umanerligt svært ved at skulle holde sig tæt til noget, der med rimelighed kan kaldes landbrugshistorie. Det vi får er til gengæld en fin fremlæggelse af de rigtig mange gode fund fra landsdelen. Og vel at mærke ikke en fundfremlæggelse, som stopper med smukke oversigtsplaner. Nej her diskuteres rekonstruktioner og tolkninger af anlæggene, så det er en lyst. Og ikke bare de nye fundfremlæggelser er til diskussion. Også tidligere fremlagte tolkninger diskuteres og kritiseres med entusiasme af Ethelberg. Det er forfriskende, det er godt og meget oplysende og indholdsmættet. En enkelt fare lurer dog: nemlig at det sønderjyske fokus bliver så fikseret, at man er tilbøjelig til at se Sønderjylland som Verdens Navle, og ikke mindst som innovationscentret i de fleste sammenhænge.

Endelig beskrives i bogens største og sidste afsnit middelalderens landbrug af Bjørn Poulsen. Anne Birgitte Sørensen bidrager til denne del med et afsnit om de arkæologiske spor af landbebyggelsen. Ligesom Ethelberg behandler også Poulsen emnet i en meget bred ramme. Her er foruden de tætte landbrugsemner som landbrugets produkter og redskaber, gårdene og landskabet, også store kapitler om politisk historie, religiøs historie og social hi-

storie. Men da de egentlige landbrugsafsnit blandes med de bredere perspektiver, føler man alligevel hele tiden emnernes relevans for »landbrugshistorien«. Hvad enten det er »pest, krig, skat og stormflod« eller »Helgener«, man informeres om. Bjørn Poulsens bidrag er rigt på analyser og fortolkninger af det konkrete sønderjyske materiale, så man i den grad føler sig velinformeret under læsningen. Og samtidig relateres det sønderjyske stof godt til omverdenen.

Hvis Ethelbergs afsnit kunne have været trykt som en selvstændig bog, kunne Poulsens naturligvis i endnu højere grad. Her er Sønderjyllands middelalderhistorie præsenteret, så den kan læses fra ende til anden. Nok med et landbrugshistorisk tema som gennemgående, men også så bredt beskrevet og fuld af alle mulige andre historier, at man kan klare sig langt udenfor landbrugshistorien med denne fremstilling.

Er det så et problem at sidde med en mursten på 844 sider, som for indholdets skyld kunne have været delt i to eller tre bøger? Nej, selvfølgelig ikke. Jeg tror måske ikke, der er så mange, der vil læse bogen fra side 1 til side 844. De tre afsnit vil helt sikkert tiltrække forskellige læsere, der interesserer sig specielt for udvalgte emner. Og med den meget detaljerede indholdsfortegnelse og registeret er bogen et glimrende opslagsværk. Endelig er det selvfølgelig et tåbeligt spørgsmål at stille, om bogen burde have været trykt som tre. Grunden til, at vi overhovedet har den fine bog i hånden i dag, er jo, at nogen så behovet for en samlet sønderjysk landbrugshistorie og knoklede for at skaffe midlerne og muligheden. Og det bør vi andre være dybt taknemmelige for. Alt i alt er bogen en imponerende præstation. Den er sprængfyldt af viden om emnet (og en del udenfor det). Den er overordentlig rigt illustreret med fornemme kort og rekonstruktionstegninger, og den er let tilgængelig i sit layout. Der er ingen tvivl om, at

bogen er en født klassiker, og den er allerede et uomgængeligt værk, når det handler om Sønderjyllands (og resten af landets) bebyggelse og samfundsforhold i jernalder, vikingetid og middelalder. Og der er næppe heller noget museum i resten af landet, der ikke er lidt misundelig på sønderjyderne og ville ønske, man havde fremlagt sine fund på tilsvarende fornem vis. At det ikke er noget, man kommer sovende til, kan både forfattere og redaktører af »Det sønderjyske landbrugs historie« nok skrive under på. Det må have krævet en nærmest overmenneskelig indsats at få de tre bind og 1595 sider på gaden indenfor et årti. Men sønderjyderne har vist vejen, og resten af landet har bare at følge efter. Med mindre vi skal tro på, at alting havde sin begyndelse i Sønderjylland.

Claus Kjeld Jensen
Kulturhistorisk Museum
Randers

Svante Fischer: *Roman Imperialism and Runic Literacy. The Westernization of Northern Europe (150–800 AD)*. Aun 33. Uppsala 2005. 262 sider. ISBN 91-506-1840-7. Bogladepri: 250 SEK.

»Roman Imperialism and Runic Literacy« er en omfattende og ambitiøs ph.d.-afhandling, der i vid udstrækning anvender en livlig og farverig, men også didaktisk nyttig retorik i håndteringen af sine mange aspekter og facetter, hvoraf nogle er godt gennemarbejdede, mens andre blot er antydede. Afhandlingen slutter sig dermed til moderne arkæologiske arbejder, der ved at låne udtryksformer fra skønlitteraturen skaber indtryk af helhed på vidtspændende områder. Modsætningen er arbejder, der, skønt vidtspændende, er båret af analyser af centrale elementer og dermed har systematik i konturerne, måske lidt som egen *The First Millennium AD in Europe and the Mediterranean*. An *Archaeological Es-*

say. Cambridge (Cambridge University Press) 1991, som Fischer i øvrigt ikke kender.

I virkeligheden fortæller Fischer flere historier på én gang, med talrige svipture ofte til overraskende, men interessante emner, såsom nu afdøde alfabet opstået under særlige politiske og kulturelle forhold. Man kan ligefrem spekulere på, om henvisningerne til (ofte usympatiske og »kleptokratiske«) afrikanske magtsystemer – og disses forsøg på at skabe nye skriftsystemer – ikke er Fischers idemæssige udgangspunkt i behandlingen af den tidlige runeskrift og dennes forankring i den sene jernalders militariserede samfund.

Termen *Westernization* i værketets titel burde i øvrigt være undgået, dels som en moderne frase, dels fordi Norden igennem hele oldtiden ligger for enden af en *Eastern* kulturel »korridor«, Bagdad-København-aksen. Norden bliver først en del af Vesteuropa i vikingetiden og især middelalderen, med romersk kristendom og handelskapitalisme ad akse Milano-London.

Arbejdet er centreret om Romerrigets rolle for det tidlige nordiske skriftsystem, *Early Runic's* opståen og udvikling. Der er kun ca. 25 runeindskrifter fra tidlig yngre kejsertid (romertid), de fleste danske, men halvandet hundrede fra folkevandringstid. Den mellemliggende periode er relativt fundfattig, hvilket Fischer antager skyldes, at skriftkyndige germanere netop da har fyldt det romerske militærs svulmende rækker (nok en lidt for hastig konklusion).

For Fischer er det romerske militær det miljø, hvor runeskriften blev skabt af germanske lejetropper engang i sen ældre kejsertid. Dette er måske sociologisk korrekt, skønt fundenes udbredelse klart peger på Danmark. Tesen indebærer i øvrigt, at det interessante *faktum*, at germanerne skabte deres egen skrift (og ikke anvendte latinske bogstaver), ikke bliver tilstrækkeligt betonet i værket.

En mulig brug af runer til kommunikation internt i Norden eller Germanien, ja,

muligvis endog indenfor Romerriget, anses tilsyneladende ikke for reel af Fischer, selvom adskillige oldsager kunne have fungeret som skrivedskaber. De få og korte tidlige runeindskrifter, overvejende på metalgenstande, får derfor lov til at blive stående som udtryk for manglende udtryksmæssig (og grammatikalsk) kunnen frem til Guldhornenes prægtige *stanza* fra 400 e.Kr.: »Ek Hlevagastir Holtijar Horna Tawido«.

Hermed følger Fischer de positivistisk sindede runeforskere, der vel nærmest ser de tidlige runeindskrifter som afspejlinger af romerske stempler på f.eks. sværdklinger, eller af sporadiske latinske indskrifter som f.eks. signaturen på Hobybægrene. Denne implikation er svær at acceptere, dels fordi de alfabetiske og andre forudsætninger for længere meddelelser, ja, for litteratur (en skriftlig udgave af poesi og retorik) er til stede, dels fordi et færdigt alfabet vel ikke udvikles alene for at kunne skrive et ejernavn; mindre kan gøre det. Hermed være ikke sagt, at runer kunne læses, endsig skrives, af alle. Den runekyndige var naturligvis en specialist, som skjalden og finhåndværkeren, med et skær af magi og »hemmelighed« over sig.

Runealfabetets opståen er derfor snarere udtryk for de germanske riger, samfund og individers stærke kulturelle selvforståelse, der arkæologisk er så tydelig i den materielle kultur: Man optager fra Romerriget kun det, der kan indpasses, eller som forbedrer det bestående – et glas frem for en lerkop, en romersk sværdklinge frem for en hjemmesmedet. Der går således ikke en eneste kejsertids parfumefflaske over Rhinen. At germanerne klipper romersk sølvservice op, er ikke en manglende forståelse for dets brug, som Fischer antager, men er udtryk for monetære behov på linje med »hakkølvet« i vikingetiden.

Alternativet til at »leve med og i sin egen tradition«, nemlig at »blive romersk imitator«, eller »romaniseret«, var ikke reelt, sandsynligvis på grund af den kulturelle

trussel fra Romerriget (den politiske trussel forsvandt allerede i tidlig kejsertid). Man beholdt naturligvis sit eget sprog og skabte med runerne også sit eget alfabet. Vigtigheden af dette må ikke undervurderes. Selvom de administrative behov herfor nok har været beskedne, var de kommunikative det ikke. Tilløb til formaliseret ikke-administrativ tegnskrift ses da også allerede i det femte årtusind f.Kr. på Balkan, ligesom kompliceret numerisk *literacy* er en foreteelse, der er meget ældre i Norden end Romerriget. At germanerne kun modtog »ligegyldige« romerske ting, som Fischer hævder, er ikke et ord, man venter at læse i en arkæologisk ph.d.-afhandling, ligesom man også studser over, at det først skulle være med romerne, at germanerne modtog guld.

I bronzealderen var Middelhavsområdet og Centraleuropa ingen kulturel trussel for Norden, tværtimod; Sydens produkter og ideologi var varer og inspirationer, man gerne modtog og indarbejdede. Men den klassiske verden, fra midten af det første årtusind før Kristus, var en klar trussel for de nordlige egne af Europa. Meget sigende introducerede de *polis*-orienterede grækere begrebet »bar-bar«, som stadig dominerer vestlig kulturel tankegang på dette tidspunkt. Kultur, økonomi og politik er altid sammenhængende størrelser; derfor er den kulturelle evne til at modstå stærkere samfund så essentiel.

Fischers militære tese anvendes til forståelse og karakterisering *en masse* af de germanske samfund i yngre kejsertid, folkevandringstid, og i øvrigt perioden op mod ca. 700 og dermed vikingetiden, som *kleptokratier*, dvs. militariserede eliter, der lever af rov. Det er et effektivt billede, der giver allusion til B-film om vikingerne. Men man spørger uvilkårligt sig selv, hvem det da var, der organiserede samfundet på de indre linjer, ikke mindst med hensyn til familier og andre sociale grupper, bebyggelse, produktion, håndværk, distribution og udveksling, ritualer, leder-

skab og kommunikation med omverdenen. Et »rige« fungerer først og fremmest på de indre linjer, i et territorielt rum, og i samklang med andre »riger«. En kleptokratisk (Fischers term) »plyndringsøkonomi« er utænkelig over tid, ikke mindst i et før-markedssamfund (søroverne omkring 1700 trivedes netop i udkanten af markedsøkonomien). Men termen er god, fordi den giver anledning til, at man tænker sig om en ekstra gang, når det gælder opfattelsen af yngre jernalders samfund.

Således rejser det spørgsmål sig umiddelbart, om alle germanske samfund var kleptokratier (at de ikke kun var det, må anses for en selvfølge). De velkendte stempelefriske og stempelkoblede solidifund fra Østersøerne i femte århundrede er givetvis éngangsudbetalinger, som kunne være tilflydt militære kleptokratier enten gennem plyndring eller – vel snarere – som sold eller »danegæld«. (De store romerske udbetalinger til hunnerne var i øvrigt meget små i forhold til de udgifter, der var forbundet med at holde selv en mindre hær i felten.) Men solidifund er normalt få og spredte, hvorfor denne tolkning ikke nødvendigvis kan udstrækkes til alle regioner. Den kleptokratiske model synes således kun at gælde særlige situationer, i Norden vel især de marginale samfund. Endnu mere indviklet bliver det af, at det – eller de – romerske riger også var i splid med sig selv, med kampe mellem forskellige tronprætendents styrker: her kunne germanere komme til at kæmpe mod germanere. Med Fischers kleptokrati-model lægges vægt på martialske tilegnelse af mønt, såkaldte regalier og andre kostbarheder, mens arten af denne tilegnelse ikke er klar. Hertil kommer de tolkningsmæssige problemer omkring den sekundære spredning, deponering, osv.

I denne diskussion er det interessant at notere sig f.eks. Gudme-centrets interesse for håndværksproduktion i fjerde (og femte) århundrede. (Gudme er et betydeligt center på Sydøstfyn, vel det mægtigste i

Nordeuropa på sin tid). Håndværksproduktionen reflekterer givetvis et tidligt forsøg på at skabe et perifert marked som supplement til landbrugsproduktionen fra de 50+ gårde plus afhængige omliggende og andre landsbyer. En sådan interesse er i god samklang med Gudmes placering ved den væsentligste transportåre i hele Norden, nemlig Store Bælt – en placering der næppe gælder militær bevogtning alene. Det er ligeledes værd at bemærke, at de sub-romerske centraleuropæiske »hill-top settlements« også har en betydelig håndværksproduktion tilknyttet.

Fischer postulerer i øvrigt, at et svigtende marked omkring 500 fører til *hoarding* af værdimetaller, og at skattene dernæst glemmes, hvilket medfører mangel på ædelmetaller (og likvid kapital). Denne logik skulle således ligge bag en ny interesse for jord som kapital – afspejlet i sene centre som Valsgårde i Uppland, Tissø på Sjælland, osv. Lejre (også på Sjælland) bør også nævnes i denne sammenhæng og naturligvis Uppåkra i Skåne, som Fischer ejendommeligt nok helt udelader at omtale.

Hvad Fischer ikke synes at se, er, at den svigtende guldimport til Norden skyldes manglende forbindelser til bl.a. Frankerriket og dermed »internationale konjunkturer«, der i sidste ende var afhængige af tilførslen af østromersk (eller byzantinsk) guld. Byzants' forarming (og isolation) medførte fra ca. 625 et markant fald i guldsmængden i Frankerriket og ledte i sidste ende til indførelse af sølvmøntfod i Vesteuropa fra slutningen af syvende århundrede.

Når man diskuterer samfund, er lederne naturligvis essentielle, ligesom evnen til at forsvare sig, evt. ved at angribe andre – *re*-kleptokratier. Men det grundlæggende billede af de germanske samfund, Fischer lægger ud med, kan jeg ikke godtage (citer): *slash-and-burn* agerbrugere uden tanke for økonomisk vækst, der efterhånden begynder at imitere den romerske elite, skabe en krigerideologi, og – gennem skriften –

social stratifikation. Her er vist mere »Ronja Røverdatter«, end godt er.

En anden ting, der undrer, er, at Fischer betragter de germanske samfund som historie- og dermed traditionsløse før kontakten til Romerriget og indførelsen af *Early Runic*. De nordiske samfunds »aktører« tillægges ikke linear tankegang, før de begynder at sætte ord efter hinanden i en bestemt rækkefølge; dette til trods for at der allerede i bronzealderen var udviklede kosmologier og kalendere. Arkæologisk er historiske forløb ikke bare aftegnet i formudviklingen, men bl.a. også i relationerne til de monumenter, der befandt sig i kulturlandskabet. Mennesket tænker både cyklisk og lineært, ligesom det til fulde er demonstreret, at også illitterære personer har store intellektuelle evner, f.eks. når det gælder erindring. Fischers tankegang er således uheldigt kolonialistisk, når det gælder oldtidssamfundene.

Hvordan vi præcist skal forstå relationerne mellem Romerriget og de germanske militære *persona* er et kompliceret spørgsmål, der ikke alene løses ved indførelse af termen kleptokrati. Lejetropper er naturligvis blevet betalt, men sådanne behøver ikke have særligt tætte forbindelser med hjemlandet, snarere tværtimod; hvorfor drage til Fyn eller Mälardalen, hvis man kunne få sig en god gård eller endog en villa ved Mosel? De germanske lejetropper, vi kender nationalitet på i sen kejsertid, er desuden frankere, i mindre grad alemanner, og for enkeltes vedkommende gotere (naturligvis alle officerer, de menige figurerer ikke i kilderne). Ingen nordboer er nævnt, ligesom der heller ikke er fundet romerske militærdiplomer i Norden.

Hvor romerske lejetropper optræder i »regimenter«, dvs. under egen ledelse, skabes nok en enhed, der både kan tjene kejseren og, om situationen byder sig, indgå nye relationer. Typisk vil en sådan gruppe netop søge at etablere gårde og godser på fremmed jord. Herved transformeres eventuelle kleptokratiske tendenser hur-

tigt til andre interesser. Det er rigtigt, som Fischer anfører, at germanske officerer i Romerrigets forfaldsperiode (i Vesten) ofte »tager sagen i egen hånd« (det er også deres pligt, båret af eden til kejseren), men at de derved bliver til røvere er for generel en påstand. H. Steuers begreb »Personenverbandstaat« (eller bedre »-Reich«) for de rigsnære germanske samfund understreger således også de personlige relationer til lederen (snarere end bestemte territorier og faste grænser), men implicerer ikke rene »røverstater«.

Det er Fischers opfattelse, at kleptokratier også opstår i de germanske områder nord for Romerriget, hvilket man – med visse undtagelser – må betvivle, idet territorialitet og etablerede arvelinjer til magt, gods, jord, og godser spiller den væsentligste rolle i et traditionelt samfund, hvad Fischer indirekte selv antyder i sin analyse af diverse lokaliteter med rige grave i Mälardalen omkring og efter år 600 (jævnfør nedenfor).

»Løsgående« hære med egne midler – som i princippet kan kæmpe hele året – kender vi i Europa først fra omkring 300 f.Kr. (de makedonske hære i Middelhavsregionen). Det er sådanne hære, der i perioder opererer i England i vikingetiden og f.eks. i 1600-tallet på Kontinentet (jvf. de svenske »kleptokrater« i Stormagtstiden), i alle tilfælde inden for fungerende markedsystemer, hvor hærene kan købe, evt. stjæle, forsyninger, hvorfor byer da typisk også bliver omgivet af mure for at udsulte evt. kleptokrater.

Sådanne forhold må ikke forveksles med almindelig *feud*, endsige med regions- og nationskamp. De store ekspeditions- eller angrebshære på måske 1000 mand eller mere, som de danske våbenofferfund fra yngre kejsertid (og evt. tidlig folkevantringstid) synes at indicere eksistensen af, taler netop for »nationskampe« i det sydskandinaviske kærneområde, ikke mindst i lyset af manglen på lokale forsvarsværker. Hære af denne størrelse må i øvrigt allere-

de have eksisteret i førromersk jernalder at dømme efter slagmarksfund af kilometerlange rækker af pælegruber i Jylland, ligesom standardiserede angrebsstyrker er defineret af Hjortspringfundet fra fjerde århundrede f.Kr. I modsætning hertil står de mellemsvenske områder med deres *forborgar* (i øvrigt ikke diskuteret i Fischers værk), der givetvis afspejler lokal fragmentering, også på det sikkerhedsmæssige område. Fischer har givetvis ret i at kritisere danske (og svenske) arkæologer for at have presset en »romersk triumf-model« ned over våbenofferfundene. Der er snarere tale om en hævdvunden praksis, som har noget med for samfundet »farlige genstande« at gøre.

Romerriget truede ikke det nordiske område i yngre kejsertid og folkevandringstid (og næppe heller tidligere). Men de germanske samfunds indbyrdes rivalisering – og dermed behovet for både alliancer og aktioner såvel aggressive som præventive – er faktorer, som bør indgå på linje med »lysten til rov« i vurderingen af de samtidige germanske (og andre) samfund. Fischers arbejde ville således have virket mere overbevisende, hvis det havde opereret med en samlet opfattelse af de nordiske (og germanske) samfunds udvikling. Tilsvarende burde der have været en samlet fremstilling af de romerske og subromerske imperiers og samfunds økonomiske og andre forløb, med betoning af de vigtigste brudlinjer og transformationer, f. eks. i det tredje og det syvende århundrede, ligesom af de enkelte udviklingsforløb, der ofte er modsatrettede i forskellige regioner. På samme tid som Det vestromerske Rige bryder sammen (femte århundrede), er der således et rent *boom* i Det østromerske Rige. I øvrigt indgår det østlige Europa kun marginalt i Fischers værk, ligesom »barbarernes« forhold til græsk skrift slet ikke diskuteres.

På detaljens plan kunne det f.eks. have været nyttigt at sammenligne Fischers scenarier for den sene kejsertid germanske

angreb på fremskudte dele af Rhingrænsen med det romerske bebyggelsesbillede, der allerede viser en kraftig nedgang i det andet århundrede, mens en tilsvarende, men langt mere moderat nedgang vest for floden, først indtræder i det tredje århundrede, hvor bebyggelsesintensiteten i hele fjerde århundrede er på højde med den, der var gældende omkring 150 eller på det tidspunkt, hvor de transrhinske bebyggelser allerede blev rømmet i stort tal, uden synlige germanske trusler.

Jeg skal her minde om, at vikingeangrebene på Frankerriget og England i niende århundrede, der overvejende blev gennemført af hvad Fischer vel ville kalde danske kleptokrater, ligger i ebbehullet mellem de to store arabiske møntstrømme: den første omkring 800, den anden fra 890 og frem. Militære angreb – altid en risikabel affære der ikke kan tages filmisk let – kan således være bestemt af desperat mangel på ædelmetal, snarere end af tilstedeværelsen af sådant. Danske Kong Hylelacs angreb på Frankerriget i 510+ (angrebet blev gentaget også senere i 500-tallet) er måske en tilsvarende reaktion på en finansiel krise.

Ser vi på mængden af guld i Norden – alt givetvis romersk – er der efter mønterne (og de direkte forbindelser) tale om et klart fald over tiden. Faldet er relativt tidligt på Fyn og senere på Østersøerne, hvor vi skal frem mod ca. 500, før guldimporten viger. Gudmes guld kommer tydeligvis gennem saksiske forbindelser med den vestlige del af Det romerske Rige, forbindelser der både omfattede tjeneste som sømilitære romerske styrker og medførte germanske angreb i Kanalen. (Germanske sømilitære operationer er i øvrigt et noget forsømt kapitel, når undtages studiet af de danske og andre skibsfund.) Østersøernes mønter afspejler snarere kontakter mod sydøst.

I begge tilfælde ses en tiltagende isolering af Norden. I Frankerriget (og England) derimod, var der – som ovenfor

nævnt – stadig nære gavekontakter med Det østromerske Rige helt frem til de udmarvende Perserkrige i begyndelsen af det syvende århundrede og Islams overraskende lette ekspansion derefter. Den relative guldrigelighed i Vesteuropa (frem til ca. 625) kunne således vel være et element i den såkaldt anglo-saksiske ekspansion. Men det er sigende, at både det saksiske og det sydkandinaviske område i samme periode også bærer præg af en rig og stabil bebyggelse.

Fischer diskuterer også mange interessante mindre spørgsmål i sin omfattende tekst, hvoraf nogle få skal fremhæves og kommenteres her: Det siges f.eks., med henvisning til Det vestromerske Riges fald, at germanske »professionelle dræbere bliver romerske tjenestemænd«, hvilket i sidste ende skulle indebære, at den gamle elite bliver mere oral med tiden – en route til sine kirkelige poster. Men er dette mon rigtigt? Det kan vel være, at Gregor af Tours skriver, som han talte, men det gør ham jo ikke til analfabet, ligesom romersk *literacy* fortsat kommer til udtryk i de mange kristne gravsten.

Det meget diskuterede begreb *herul* (jvf. debatten om termen *erilar* i runologien) kunne man måske være så dristig at opfatte som et fællesnavn, der i givet fald kunne dække alle de foreslåede begreber, fra jarl/flådefører over runeskriver/magiker. Herved forklares også »Herulernes« mystiske vandringer og sejlads. En parallel til »havfolket« i Nærorienten omkring 1200 f.Kr. ligger lige for.

Den sene opblomstring af runeskriften i Sydvesttyskland i sjette århundrede skal næppe tillægges nordiske aktører, men snarere ses som en modreaktion på den frankiske erobring af området. Den samtidige opblomstring af Stil II dyreornamentik er – med brug af de samme argumenter – således et bevidst brud med senromersk smag: i virkeligheden et lige så radikalt brud med fortiden som gotikken omkring 1200 inden for arkitekturen. Langobardisk

Stil II i det »civiliserede« Italien er i dette lys en yderst interessant foreteelse. Runernes anvendelse i Frisland og England skal muligvis også ses i lyset af en reaktion – stundom måske ligefrem hedensk – mod frankisk ekspansion.

Fischer antager videre, at de mange våbentyper i »fyrstegraven« omkring 600 skulle indicere fremkomsten af mindre militære enheder, hvor den enkelte kriger forventes at have flere »specialer«. Det kan vel være, men rige grave har oftere flere våbentyper end fattigere udstyrede. Fattigt udstyrede våbengrave, f.eks. på Bornholm i efter-folkevandringstid, kan have et så standardiseret præg, at man må antage, vi står over for simpelt udrustede militsregimenter.

Omkring 600 ses mange eksempler på »kleptokratiske« grave i Mälardalen. Disse grave – med gammeldags romerske rytterhjelme, regalier, andre fine metalsager, lystdyr, osv. – afspejler ikke usandsynligt en skærpet konkurrence mellem slægter og personer om magt og jord, og dermed politiske territorier. Brakteaterne, ofte med runeindskrifter, er tydeligvis inspireret af romerske guldmedaljoner og repræsenterer dermed en radikal germansk omfortolkning af romersk militær- og hofskik, bl.a. fordi disse smykker i Norden tilhører kvindesfæren. Runeindskrifter er måske nok særligt orienteret mod mandssfæren, skønt enkelte kvindegenstande også tidligt kan bære runer, men dette er næppe et *dictum*, som Fischer postulerer.

Det er i denne sammenhæng bemærkelsesværdigt, at de sene D-brakteater fra ca. 550+ er indskriftsløse og dermed understreger runeskriftens faldende anvendelse i perioden, især i Mellemskandinavien. De allerseneste guldsager, guldgubberne, har desuden et formsprog, der synes at referere til ægteskab og dermed slægtsbånd. Vi er dermed kommet meget langt fra senromersk militær og politisk ideologi. Det er i øvrigt værd at bemærke sig kvindens høj-

nede status fra yngre kejsertid og frem, sikkert et resultat af nye bilaterale arveforhold. Eller med andre ord, at »ætten« er opstået, sikkert i takt med godsstrukturernes udvikling og behovet for at fastlægge arv efter familier snarere end mandsdefinerede grupper.

I sen folkevandringstid og såkaldt Vendetid sker der således et tilsyneladende fald i anvendelsen af runer i Nord, et fald der dog ikke helt modsvares længere mod syd. I bl.a. Blekinge signaliserer en række runesten således både en ny og markant måde at monumentaliserer indskrifter på i perioden før ca. 700, hvor vikingetidens runealfabet opstår – i øvrigt parallelt med en lang række nye kulturfænomener efter det »lange« syvende århundrede.

Med hensyn til Mälardalen forsøger Fischer at forbinde en række signifikante (men basalt set udaterede) stednavne med prægnante gravfund, og derigennem give »titler« til de gravlagte: således *husa* (senere kongeligt brydegods), *tuna* (ting, ofte med store høje), *rinkeby* (flertal: kriger/tegn?, skovfoged), *karleby* (håndværker (?)), *smedby* (håndværker). Dette forsøg er ikke uinteressant, skønt usikkert, men hæmmes af manglende publikationer af det rige arkæologiske materiale fra området. At betragte Mälardalen arkæologisk er for yngre jernalders vedkommende som at se på sin egen hånd, kun få lyssprækker og enkelte andre glimt når øjet.

Værket bærer som anført præg af, at Fischer er noget selektiv – måske endda lidt kleptokratisk og kavaléragtig i sin vurdering af kilderne. Indlysende fejl findes også, skønt jeg ikke skal gøre et større nummer ud af dem her – dog eksisterede Islam næppe i sjette århundrede. Det skal også nævnes, at undertegnede, skønt ikke-sprogkyndig, ikke føler sig ganske overbevist af de runologiske argumenter. Illustrationerne er desværre for få til, at den uforberedte læser kan følge trygt med; det samme gælder referencer til historiske og arkæologiske kontekster. Til gengæld er

litteraturhenvisningerne mange, skønt ikke altid fuldstændige.

Det er nemt at kritisere, men kritik må ikke overskygge det faktum, at S. Fischers *Roman Imperialism and Runic Literacy* er en både dristig, interessant og særdeles indholdsrig ph.d.-afhandling, der er bred i perspektiv og fremkalder usædvanligt mange tanker og overvejelser. Hertil kommer, at dette dynamiske værk er skrevet på et for svenske arkæologiske afhandlinger meget godt engelsk. Endelig er værket stimulerende læsning, som fuldt ud berettiger denne usædvanligt lange anmeldelse.

Klavs Randsborg
Afdelingen for Arkæologi
Saxo-Instituttet
Københavns Universitet

Joachim Herrmann: *Ralswiek auf Rügen. Die slawisch-wikingischen Siedlungen und deren Hinterland. Teil III – Die Funde aus der Hauptsiedlung.* Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns Bd. 37. Schwerin 2005. 262 sider. ISBN 3-935770-09-X. Bogladeprijs: ca. 45 EUR.

Ralswiek på Rügen er i årtier blevet betragtet som en af Østersøområdets vigtigste handelspladser i vikingetiden, en plads man har nævnt i samme åndedrag som Hedeby eller Birka. Pladsen blev udgravet i 1972-1989, anført af selve toplederen i østtysk arkæologi, Joachim Herrmann. Efter Berlinmurens fald mistede Herrmann sin lederpost, men beholdt Ralswiek, som han i de følgende år har arbejdet på at publicere.

De første to bind om pladsen, som udkom i 1997-98, beskrev udgravningerne samt anlæg på pladsen og i dens nærmeste omgivelser. Nu går udgivelsen endelig videre med det tredje bind, som behandler genstandsmaterialet fra pladsen. Selvom yderligere bind er planlagt – bl.a. om naturvidenskabelige undersøgelser og om

bosættelsens gravplads – er det måske det mest afgørende bind i serien, som nu foreligger. Med den fuldstændige fremlæggelse af pladsens fund bliver det omsider muligt at tage stilling til det spørgsmål, som fra første færd ledte udgravningen: Ralswicks betydning som handelsplads.

Publikationen af Ralswiek er ikke nogen ringe præstation. Fundmaterialet tæller omtrent 5000 meget varierede genstande, hvortil skal lægges et keramikmateriale på over 100.000 skår, som, beklager forfatteren, kun er oversigtsmæssigt behandlet. Det er med andre ord et af de største udgravede genstandsmaterialer fra Østersøområdet i vikingetiden, vi her får fremlagt i sin helhed. Imponerende er det, at Herrmann i hovedsagen har gennemført bearbejdningen og fremlæggelsen egenhændigt. Et betydeligt forarbejde blev gjort i forbindelse med selve udgravningerne; men siden 1990 har den tidligere chef for DDR's Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie kun haft sin egen arbejdskraft at påregne – hvad han ikke undlader at beklage.

Trods forfatterens kvaler er det på 262 sider lykkedes at samle en overskuelig og adækvat fremlæggelse af de mange fund, heraf 2250 tegnede. En enkel systematik mellem planer, tegninger, tekst og krydsindeks gør det muligt at eftersøge sammenhænge af enhver art, hvad end man ønsker at kende konteksten for et bestemt fund, fordelingen af en genstandstype, eller inventaret fra et særligt anlæg. Sammen med de forudgående bind er fremlæggelsen af Ralswiek blevet et smukt eksempel på det arbejdsredskab, en fag- eller lidelsesfælle kan ønske sig som dokumentation af og vejviser til en udgravning af denne substans.

Hvorledes fremtræder Ralswiek da som handelsplads? Ser vi først på keramikken, er der blandt de mange tusind skår kun identificeret et (ét!) af klart fremmed herkomst, en bid af en såkaldt tatingkande fra det frankiske område. En snes skår af klæ-

berstensgryder vidner med stor sandsynlighed om skandinaver på pladsen. Fra Skandinavien stammer også en mindre samling hvæssesten, nogle smykkefragmenter og sandsynligvis en del jerngenstande. Et par kværnstensstumper og mange hvæssesten stammer ifølge petrografiske undersøgelser fra frankisk område. Blandt smykkefragmenter findes også stykker af østbaltisk og russisk oprindelse. Fra Mellemøsten stammer enkelte perler samt pladsens berømteste fund: En skat med mere end 2000 arabiske mønter. Handel bevidnes endvidere af ni vægte og tretten lodder, men ud over skatten blot af to mønter.

Selv om disse fund alle viser, at fremmede kom til Ralswiek, og at der blev handlet på pladsen, er det milevidt fra det fundbillede, vi kender fra steder som Birka eller Hedeby. Tilsvarende gælder det for de håndværk med importerede råvarer, som plejer at blomstre på de store handelspladser. Fremstilling af glasperler mener Herrmann at se indirekte spor efter, i form af glaseret slagge og fejlproducerede perler. Begge indicier er meget svage: glaseret slagge optræder også som affald fra smedning, og mislykkede perler findes i vikingetiden ofte langt fra produktionsstedet – nemlig der, hvor færdiglavede partier af perler blev omsat og defekte eksemplarer sorteret fra. Bronzestøbning er bevidnet på pladsen, men kun i form af enkelte digelskår og barrefragmenter. I sammenfatningen sidst i bindet drages derfor en entydig og velbegrunnet konklusion: Fundmaterialet fra Ralswiek står i kvalitet og kvantitet ikke mål med materialet fra Østersøområdets store handelsknudepunkter (s. 234). Den internationale handelsplads Ralswiek, der i mange år har optrådt i vikingetidsforskningen, bliver hermed én gang for alle manet i jorden.

Men hvad var Ralswiek så? Skønt pladsen ikke hører til blandt de få, store handelsbyer, opviser den ikke desto mindre en variation og et indslag af importerede gen-

stande, som tydeligt adskiller den fra pladser i det nordvestslaviske indland. I sammenligning med disse er Ralswicks udbud af importerede varer og håndværksspor vitterligt opsigtsvækkende. Dertil kommer et alsidigt håndværk: avanceret smedning, kammageri og sandsynligvis bådebyggeri, som bestemt heller ikke praktiseredes på enhver plads.

Mest af alt ligner Ralswiek de mange anløbspladser, der i løbet af 1990'erne blev kendt i Skandinavien, og som arkæologer både her og i det slaviske område i disse år kæmper med at komme til en præcis erkendelse af. På den baggrund er det vigtigt, at Ralswiek ikke blot ses som et fænomen i den slaviske sfære. Anløbspladserne – eller 'søhandelspladserne', for at bruge et udtryk Herrmann selv foreslog i 1970'erne – er i høj grad et tværkulturelt fænomen. Som den mest omfattende udgravning, der endnu er fremlagt fra en anløbsplads i den sydlige Østersø, har Ralswiek en ny nøglerolle i forskningen.

Den omstændighed, at vi gennem meget omfattende udgravninger og grundig analyse kan fastslå, hvad Ralswiek *ikke* er, gør på mange måder pladsen mere interessant. Ralswiek er hverken et internationalt handelsknudepunkt eller en ordinær landbosættelse, men noget midt imellem. Herrmanns bud på en løsning får vi ikke i denne omgang – kun et afsluttende løfte om, at det kommer i bind IV. I mellemtiden kan vi glæde os over et længe ventet stykke arbejde, der ikke blot indfrier forventninger, men åbner et nyt og uventet perspektiv.

Søren M. Sindbæk
Afdeling for Middelalder- og
Renaissancearkæologi
Institut for Antropologi, Arkæologi og
Lingvistik
Aarhus Universitet

George Indruszewski: *Man, Ship, Landscape. Ships and seafaring in the Oder Mouth area AD 400-1400. A case study of an ideological context. Publications from the National Museum. Studies in Archaeology and History Vol. 9.* København 2004. 350 sider. ISBN 87-7602-0212-6. Bogladepris: 198 kr.

Som et af resultaterne af Danmarks Grundforskningsfonds store satsning på marinarkæologi, i form af bevillingerne til det nu nedlagte Nationalmuseets Marinarkæologiske Forskningscenter, foreligger nu også publikationen af George Indruszewskis ph.d.-projekt. Hvad der i begyndelsen lidt løst var skitseret som et projekt om slavisk skibsbygning, er nu en afhandling med flere tilgange til det bredere definerede emneområde, som er delt i tre: befolkning, topografi og skibsbygning. Målsætningen er først og fremmest at nærme sig et svar på spørgsmålet: kan konstruktionsmæssige detaljer i skibe opfattes som etniske markører? De tre temaer undersøges inden for et geografisk område, som er beliggende omkring munden af Oderfloden på den sydlige Østersøkyst, vore dages grænse mellem Tyskland og Polen. Dette område er ifølge forfatteren en konvergenszone med hensyn til etnicitet, og det har gennem tiden været underlagt skiftevis slavisk/polsk og germansk/tysk dominans. Kontakten til Danmark/Skandinavien på den anden side af Østersøen har bragt denne tredje etniske gruppe ind i billedet, med indflydelse på undersøgelsens emneområde. Tidsmæssigt omfatter undersøgelsen den periode, som dækker den slaviske søfarts opkomst, højdepunkt og nedgang, hvilket vil sige 400-1400. Det arkæologiske materiale omfatter principielt alle skibs- og båd-fund, men dog væsentligst plankebyggede fartøjer, da de har været tillagt størst udsagnsværdi med hensyn til etnisk markering.

Med afsæt i en forskningshistorik formuleres afhandlingens problemstillinger. Skibsfund fra årtierne omkring forrige år-

hundredeskifte blev i alt væsentligt tolket som skandinaviske. Skibene var klinkbyggede med spidse stævne, og lignede trods deres mindre størrelse de norske gravskibe. I 1930'erne publicerede Otto Lienau en række fund med en skibsingeniørs tekniske indsigt og kunne påpege en række detaljer, som adskilte dem fra skandinaviske skibe, og tolkede dem som bygget af en restgermansk befolkning i området. Efter Anden Verdenskrig, da området var blevet polsk, blev nye fund af tidligmiddelalderlige skibe – og nogle af de allerede kendte – tolket som eksempler på slavisk skibsbygning. Denne tolkning blev efterhånden bredt accepteret, og et sæt af tekniske detaljer blev identificeret som tegn på slavisk skibsbygning. Var skibet bygget på en bred halvrund køl, bordene samlet med træagler og tætningsmaterialet mos, så var det slavisk. I tillæg til den arkæologiske forskning gennemgås tidligere tolkning af historiske kilder, hvor billedet af germaner som slaverne overlegne i skibsbygning, begrundes med germanernes uafbrudte tilstedeværelse i området, og slavernes oprindelse langt fra havet i Centraleuropa. Historikere har tidligere på den baggrund hævdet, at slavisk skibsbygning var en kopiering af den skandinaviske, og at slavisk søfart bestod i primitive plyndringstogter mod de danske kyster. Det hævdes, at denne tankegang stadig præger arkæologer og historikere. I hvert fald er det stadig almindeligt accepteret blandt skibsarkæologer, at klinkbygningens oprindelse er fælles for både den skandinaviske og slaviske version. Det står nu tilbage at argumentere for, hvor og hvordan denne grundlæggende teknologi blev overført til slaverne; var det via handelspladser som Hedeby og de tilsvarende slaviske, og fandt overførslen sted fra skandinavisk/dansk oprindelse eller saksisk? Forfatteren hævder, at sådanne tankegange er en delvis bevidstløs overtagelse af de tidligere vedtagne fjendebilleder, og at man har undladt at inddrage flere kilde-

grupper til belysning af disse forhold, på trods af at disse skulle være tilgængelige.

Indruszewski opstiller en rangliste for abstraktionsniveauet i eksisterende skibsarkæologisk litteratur, fra det deskriptive til det metasyntetiske og hævder, at skibsarkæologien i sig selv ikke kan levere data til besvarelse af spørgsmål om etnicitet, social konvergens og mentale skikke. Derfor den tværvidevidenskabelige tilgang hvor mennesket som social aktør er et aspekt, skibet som objektet for sociale aktiviteter et andet, og topografiske forhold anskuet som menneskeligt tilegnede miljøer et tredje. Selve det arkæologiske materiale bliver hentet fra eksisterende litteratur, og denne opregnes i en inddeling efter fornævnte rangliste, dog uden at det fremgår, hvilke værker der regnes til hvilken kategori. Dog er det en tendens i forskningen, at jo yngre publikationerne er, jo højere score i analytisk niveau. Med henvisning til skemaet fastslås det, at der mangler et arbejde, som beskæftiger sig med kulturel identitet udtrykt i skibsbygningen, og dens forhold til etniske grænser set i historisk lys.

Formulering af problemstillingen for projektet tager form af fem hovedspørgsmål som samtidig præsenteres som hvert sit niveau i abstraktion og syntese. I kort form kan de refereres på denne måde: 1) er skibsfundene tegn på lokale eller internationale aktiviteter?, 2) er de tekniske detaljer tegn på en specifik skibsbygningstradition eller er de en blanding af teknikker?, 3) hvilke elementer i det arkæologiske materiale er tegn på det omgivende samfunds teknologiske stade og udvikling?, 4) kan det arkæologiske materiale ordnes i en kronologisk sekvens?, 5) kan forskel i tekniske detaljer opfattes som stilforskelle, og hvordan udtrykkes kulturel forskel i skibsbygningen? De fem spørgsmål skal altså være en logisk progression, og samtidig en samlet hypotese som kan efterprøves eksperimentelt, hvilket skulle sætte metoden udover den hidtil kendte deduktive forsk-

ning. Det er håbet, at arbejdet vil bringe svar i en antropologisk forståelsesramme, og det påstås, at netop skibsfund er særligt egnede til indsigt i historiske forandringer og kulturel kontakt.

Første temaafsnit behandler befolkningsaspektet, og der lægges ud med en gennemgang af de skriftlige kilder til de germanske folk, og af den senere historieforskning i de antikke skrifter. Den antikke opfattelse af disse folk skulle stadig være model for vore dages billede af germanerne. Dernæst gennemgås arkæologiske kilder til de germanske folks historie, og forskningen opfattes som ét langt forsøg på at få disse til at passe med de antikke skriftlige kilder. Læseren præsenteres for navne på mange germanske stammer, og for de måske korresponderende arkæologiske kulturer. Også forholdet mellem de skriftlige kilders udsagn om germansk søfart og den arkæologiske forsknings præsentation af skibsfund gennemgås. Denne sammenligning fortsættes også af afhandlingens forfatter. En parallel gennemgang for de slaviske folk foretages, især med hensyn til den slaviske etnogenese som den præsenteres i traditionel diffusionistisk forskning. Der vies et afsnit til en analyse af slavisk bosættelse i Odermundingen, og en udbredelsesanalyse af bopladser foretages med brug af GIS for øerne Usedom og Wolin.

Andet temaafsnit har til formål at rekonstruere det fortidige maritime landskab. Den sydlige Østersøkyst er kendetegnet ved at være ret og uden fjorde eller vige, men er dog skåret af et antal flodmundinger, og undersøgelsens geografiske afgrænsning udgør netop et sådant »seagate«. Bag dette findes et stort område kendetegnet af en lagune og et antal mindre strømløb. Området bliver grundigt analyseret via flere tilgange: kartografisk analyse, nye geologiske undersøgelser, palæobotanik og eksperimentel sejlads med en tidligmiddelalderlig fartøjsreplica. De geologiske undersøgelser bestod især af

indsamling af omfattende seismiske data vha. en såkaldt Chirp, et bundpenetrerende ekkolod. Der blev i alt sejlet 47,7 km med dette udstyr over de tre største strømløb. Det kunne konstateres, at disses forløb havde skiftet gennem tid. En eksperimentel sejlads med en kopi af Ralswiek 2-skibet, blev registreret på digitaliserede søkort, og fartøjets evne til at begå sig i de omskiftelige farvandsforhold blev erfaret. Det hævdes, at kognitive aspekter ved sejlads i dette særlige område derved blev udforsket.

Tredje temaafsnit gennemgår fund af skibe og skibsdele fra undersøgelsesområdet. De vigtigste er gjort i nærheden af større byer; Szczecin, Wolin og Kamien Pomorski, hvor de fleste fund er gjort i tykke kulturlag nær flodbredden. Antallet af hele vrage er begrænset til et fra hver by, men dertil kommer enkeltfundne skibsdele, som underbygger de generaliseringer, der foretages på grundlag af materialet. Ingen af skibene er blevet forsøgt rekonstrueret i forbindelse med projektet, men de foreløbige rekonstruktionsforsøg, som udgraverne har præsenteret, underkastes en velunderbygget kritik.

Analysen af skibsfundene med hensyn til kulturhistoriske tolkninger er adskilt fra den tekniske præsentation. Her gives dendrokronologiske analyser, som er udført i forbindelse med projektet. Disse viser en spredning fra 900-tallet til 1300-tallet, fordelt på de tre skibsfund og en håndfuld lokaliteter med enkelte skibsdele. Desværre lykkedes det ikke at opnå proveniensbestemmelse for nogle af fundene. De konstruktionsmæssige træk opsummeres på baggrund af materialet, og udviklingsmæssige sekvenser for forskellige hovedelementer i skibsbygningen præsenteres. Det foreslås, at skibsbygningstraditionen i området udspringer af stammebåde, og fortsætter med plankebyggede fartøjer på en halvrund kølplanke. Forskellen mellem materialet fra Odermundingen og det skandinaviske materiale (fra perioden 150-

600 e.Kr.) fremhæves og beskrives som to selvstændige traditioner, men dog indenfor samme udviklingsproces. De forskellige konstruktionselementer tillægges forskellig udsagnsværdi med hensyn til markering af kulturel identitet, plottet ud mellem faktorerne teknologi, funktionalitet og stil.

Det konkluderes, at der i det sydlige Østersøområde findes tre distinkte skibsbyggende kulturgrupper; den sydbaltiske, den skandinaviske og den germanske. Disse udtrykte også i skibsbygningen tilhører til deres respektive gruppe, gennem stil som udtrykkes i variation af konstruktionsmæssige detaljer, som er udviklet i spændingsfeltet mellem tilpasning til fysiske landskabsmæssige krav, sociale utryk og teknologiske muligheder.

Indruszewskis metode, som beskrevet indledningsvis, forekommer ikke anmelderen at være logisk uomgængelig, således som det hævdes; man kunne have nærmet sig spørgsmålet om skibsfunds udsagnsværdi om etnisk markering på talløse måder. Tredelingen i kildegrupper står i fare for at være styrende for analysen, idet deres relevans på forhånd tages for givet; landskabet er medbestemmende for skibenes konstruktion, bosættelseshistorien har betydning for, hvem der lærte af hvem. Det er da muligt, men denne tilgang er ikke den induktive hypotetiske, som blev stillet i udsigt. Den meget grundige gennemgang af bosættelseshistorien havde været enklere at følge, hvis der på forhånd var opstillet et klart etnicitetsbegreb, men læseren må hænge på de keramiske kulturers udbredelse, sammen med spørgsmålet om slavisk etnogenese. Men det er et imponerende materiale, der er samlet, og den multidisciplinære tilgang er tydeligvis frugtbar. Afhandlingen når sine mål, og godt gør at også skibsbygning, som umiddelbart kan synes teknologisk determineret, også kan udtrykke etnisk tilhør.

Otto Uldum
Langelands Museum

Jesper Hjermind, Mette Iversen og Hans Krongaard Kristensen (red.):

Viborg Søndersø 1000-1300. Byarkæologiske undersøgelser 1981 og 1984-85. Højbjerg 1998. 472 sider. ISBN 87-7288-594-7. Bogladepris: 395 kr.

Mette Iversen, David Earle Robinson, Jesper Hjermind, Charlie Christensen (red.): *Viborg Søndersø 1018-1030. Arkæologi og naturvidenskab i et værkstedsområde fra vikingetid.* Højbjerg 2005. 588 sider. ISBN 87-88415-34-1. Bogladepris: 450 kr.

»Viborg er ældgammel«. Dessa ord inleder Hans Krongaard Kristensens syntetiserande redovisning av staden i den publikation från 1987 som ingick i det tvärvetenskapliga projektet »Middelalderbyen«. Projektets målsättning var att samla och sammanställa det historiska och arkeologiska kunskapsläget från tio av Danmarks medeltida städer. Med de två utkomna publikationer från Viborg Søndersø som denna bokanmälan behandlar, har kännedomen om stadens äldsta historia från ökat från »size medium till size X-large«.

I historiskt sammanhang är Viborg på Mittjylland inte vilken som helst bland de många danska medeltidsstäderna. Inlandsstaden Viborg var redan i vikingatid en knutpunkt för landsvägskommunikationen på Jylland. Den viktiga härvägen från Slesvig passerade genom staden. Huvudvägarna över det jylländska landområdet samlades utanför staden och leddes in via en huvudväg längs med insjöarna »Søndersø« och »Nørresø« som bildat en naturlig gräns för stadens utbredelse mot öst. Viborg var tingsort under vikingatid, Knut den Store (1018-1035) låter en av präglingsorterna för sin utmyntning läggas hit och staden blir från ca 1060 ett biskopssäte. Vid sidan av sin domkyrka hade staden under medeltid 12 sockenkyrkor och tre kloster. De skriftliga källorna anger också Viborg som en betydelsefull ort redan tidigt på 1000-talet med centrala juridiska och religiösa funktioner.

Den stadsarkeologiska utvecklingen har gått olika vägar i de skandinaviska länderna. I Norge och Sverige sattes det i gång arealmässigt stora och omfattande utgrävningar i många av de medeltida städerna redan under 1970-talet. Att företa förhållandevis stora och komplexa utgrävningar gjordes till praxis och det stimulerade utvecklingen av utgrävnings- och dokumentationsmetodiken. I Danmark kom stadsarkeologin igång betydligt senare. De danska stadsgrävningarna har arealmässigt sett varit små och källmaterialen har varit förhållandevis begränsade. Obalans i källmaterialens storlek har nog varit en faktor som bidragit till att finns få exempel på svenska eller norska stadsarkeologiska studier som aktivt drar in resultat från danska undersökningar. Det var därför glädjande att se när resultat väl kommer så blir de också uppmärksammade och använda. Medeltidsarkeolog Peter Carelli var snabb med att utnyttja resultaten från den i 1998 utkomna »Viborg Sønderø 1000 – 1300« i sin doktorsavhandling från 2001. Carelli jämför bl.a. de äldsta aktivitetsspåren i Viborg med motsvarande i Lund då han diskuterar den proto-urbana och urbana utvecklingen från tidig medeltid och framåt.

Den här bokanmälan avser de två publikationerna från Viborg Sønderø som utgavs 1998 respektive 2005. Det är inte någon lätt uppgift att kunna göra bägge böcker rättvisa i samma anmälan. Det rör sig om två publikationer som i väsentlig grad skiljer sig från varandra, men de har det gemensamt att de behandlar ett arkeologiskt material från samma plats och som i stort sett tillhör samma tid. Flera av redaktionskommittéernas medlemmar har arbetat med bägge publikationer och flera av författarna är representerade i bägge böcker.

Bevaringsförhållanden för organiskt material var mycket goda i Sønderø-området och speciellt de nedre nivåerna kännetecknas av våta, mättade kulturlager. Intentionen med bägge publikationer har varit att förmedla resultaten från de arkeologiska

undersökningar som utförts inom Sønderø-området och bägge två kan kallas för slutpublikationer. Den yngsta av de två från 2005 redovisar materialet från utgrävningen i 2001, medan den äldsta från 1998 redovisar material som undersökts under 1980-talet. De två böckerna har samma A4-format, de är påkostade och utförandet håller en mycket hög kvalitet. Man har varit omsorgsfull vid val av inbindning och papperskvalité, och resultatet har blivit böcker som tål att användas och som kommer att hålla formen även om dem utsätts för ovarsam behandling. Texten i bägge böcker är två-spaltig. Varje huvud- och delkapitel har egna slutnoter och litteraturhänvisningar som är placerade efter texten. Den första boken, »Viborg Sønderø 1000-1300«, omfattar 372 sidor och väger ca 1,8 kg. Den andra, »Viborg Sønderø 1018-1030« omfattar 588 sidor och väger ca 2,7 kg. Jysk Arkæologisk Selskab och Viborg Stiftmuseum har samarbetat om utgivningarna och de ingår i bägge institutioners skriftserier. Böckerna är dyra i inköp och det kan verka avskräckande för en potentiell läsarkrets. Min spontana reaktion efter att ha bläddrat och ögnat igenom bägge böcker en första gång, var beundring för de som haft det överordnade ansvaret med att få ihop de överväldigande stora textmassorna till tryckta volymer. Resultatet har blivit två mycket tilltalande publikationer. Bägge böcker är osedvanligt rikt illustrerade och jag undrar om det inte finns pedagogiskt skolade forskare bland medlemmarna i de två olika redaktionskommittéer som anvarat för utgivningarna. Det är knappt en enda sida som inte har minst en figur i form av en ritning eller fotografi. Rikedomen på illustrationer bidrar till att jag som läsare kan följa långa sammanhängande avsnitt av de detaljspäckade texterna utan att förlora koncentrationen. Både författare och redaktion har förstått att den visuella dimensionen är en av arkeologins grundläggande egenskaper och vid redovisning och förmedling av de arkeologiska resultaten har man utnyttjat detta fullt ut. Gratulerar.

»Viborg Sønderlø 1000-1300. Byarkæologiske undersøgelser 1981 og 1984-85«, presenterar bearbetningar av en serie arkeologiska undersökningar som gjorts i två etapper under 1980-talet. Boken omfattar åtta huvudkapitel utöver förord, en engelsk sammanfattning (kap. 9) och ett sakordsregister som också finns i engelskspråkig version.

Det är tillsammans 22 författare som har medverkat i publikationen. De flesta är specialister som ansvarat för olika fynd- och fyndkategorier, samt de naturvetenskapliga undersökningarna. Hans Kristensen Krongaard har ansvarat för fem av de åtta huvudkapitlen. Han behandlar de arkeologiska resultaten i bokens första del och Krongaard har också skrivit de avslutande syntetiserande avsnitten. Samtliga av författarna är etablerade forskare och goda skribenter och alla kapitel i publikationen håller en god fackmässig standard. Kapitel 5 behandlar fyndmaterialet och i denna del presenteras olika fyndgrupper i en rad specialartiklar. Detta avsnitt tar över hälften av volymens totala utrymme. Flera av fyndgrupperna har nyckelroller och redovisningarna av myntmaterialet, keramiken, materialet av horn, ben, läder och metall är mycket utförliga. Man har också prioriterat naturvetenskapliga analyser av materialet. Det är utfört och redovisat arkeobotaniska och zoologiska studier på grundlag av makrofossil och animalosteologiskt material.

Med det omfattande, breda och fak-
taspäckade verk som »Viborg Sønderlø 1000 – 1300« är, kan man tro att det rör sig om resultaten från en till ytan stor och djupstratifierad utgrävning. I själva verket rör det sig om 25 stycken schakt inom ett ca 5000 m² stort område. Det största fältet hade en bruttoareal på runt 35 m² (»felt S«) och de minsta på runt 8 m² (»felt »E«, felt »L«). Det framgår inte helt klart i texten varför man grävt så många små schakt, om dem alla grävdes samtidigt eller i följd, efterhand som man fick insikt i kulturlager-
nas beskaffenhet. Det sägs inte rätt ut,

men är tydligt att en publicering av resultaten varit planlagd långt före 1998, som är mer än 20 år efter att utgrävningarna genomfördes. Någoting måste ha skett i processens gång som stoppat publiceringen. Det mest närliggande är att tro att finansieringen upphörde, för forskarmiljön i Viborg ger intryck av att ha varit synnerligen aktiv och dynamisk under 1980-talet. Avslutningskapitlet »Viborgs topografiska utveckling i middelalderen 1000-1300« (kap.8) har t.ex. stor likhet med en motsvarande redovisning som ingår i publikationen »Middelalderbyen Viborg« från 1987. Det är kanske inte så konstigt eftersom manuskripten nära nog är samtida.

»Viborg Sønderlø 1000-1300« riktar sig i huvudsak till den arkeologiska forskningsmiljön i Skandinavien. Med tanke på att texterna är betydligt äldre än det utgivningsåret antyder hade publikationen vunnit på om redaktionskommittén tillfogat en redogörelse med bakgrunden för den samlade processen. Jag saknar också ett mer överordnad metodkapitel. Det hade underlättat den samlade översikten av bl.a. fyndinsamling, provtagning och urval av material för vidare analyser. Men resultatet som presenteras i »Viborg Sønderlø 1000-1300« är slående. Presentationen och bearbetningen av fyndmaterialet är professionellt utfört. Kvaliteten är jämt över mycket god och det är en gedigen bok. Med bakgrund i de rika aktivitetsspår från en tidig urban bebyggelse som man fann i Sønderlø är det inte att undra över att man gärna ville fortsätta med undersökningarna inom detta område.

»Viborg Sønderlø 1018-1030. Arkæologi og naturvidenskab i et værkstedsområde fra vikingetid.«, bildar fortsättningen. Det område som valdes för undersökningen i 2001 omfattade ca 60 m² och låg i förlängningen av ett av de nordöstra delfälten från 1984-85 (»felt F«). Redan under den första förberedande fasen låg intentionerna klara om att detta skulle vara ett nyskapande och metodutvecklande forskningsarkeologiskt

pilotprojekt där naturvetenskap och arkeologi var likvärdiga och integrerade i ett interdisciplinärt samarbete. Här är ingenting i arbetsprocessen villkorligt behandlat.

Utgrävning och dokumentation i enlighet med principerna för single context-registrering. Projektet utnyttjade ArchaeoInfo, ett digitalt dokumentationssystem som var under utveckling då projektet startade. Ritningar är framtagna med hjälp av programvaran MapInfo.

Publikationen är strukturerad i fem huvuddelar. I de första två delarna presenteras projektet, materialet och utgrävningens resultat. Den tredje delen är vigd åt de naturvetenskapliga analyserna och dateringsunderlaget. Den fjärde delen behandlar aktivitet och fynd medan den femte och sista ger synsätt och perspektiv. I den sista delen är kapitlen skrivna gemensamt av de många forskare som arbetat med sina specialfält. De flesta avsnitt har en engelsk sammanfattning.

Man har lagt stor vikt på utförliga redogörelser av projektets målsättning, graden av genomförbarhet, begrundan av de metoder som använts, samt en evaluering av de erfarenheter man har höstat. Det är en befriande öppenhet i sättet man diskuterar svårigheter man har haft under alla steg i processen, från utgrävning och fram till den färdiga produkten.

Med den skyhöga ambitionsnivå som styrt projektet är det inte konstigt att man fyllt nästan 600 sidor för att redovisa och illustrera ett material som består av en verkstadsbyggnad, en latrin och en samling avfallsdeponeringar med mycket begränsad användningsperiod. Det är nästan spöklikt hur nära inpå tiden och livet man kommer de människor som vistats här i säsonger. Aktiviteten är med största sannolikhet knuten till de storpolitiska händelserna då Knut den Store lämnar England för att hävda sin rätt som kung över det danska riket. Det är antagligen hans område och hantverkare i hans tjänst som verkat på platsen. Åren från 1018-1026 var tydliga

viktiga för att han skulle kunna konsolidera sin position i Danmark och orten Viborg var central i denna strävan. De nära kulturkontakterna till England är kända och historiskt belagda. Man skulle i större utsträckning ha kunnat utnyttja samtida material från engelska undersökningar, t.ex. i bosättningsstruktur, de olika anläggningstyperna och inte minst, för det professionaliserade hantverkets inriktning.

Till mina kollegor inom historisk arkeologi vill jag bara säga; läs – låt er stimuleras – och lär! Viborg Søndersø 1018-1013 är en fantastisk publikation som presenterar häpnadsväckande resultat som i hög grad är tack vare det integrerade samarbetet mellan arkeologi och naturvetenskap som kännetecknar denna undersökning. Pilotprojektets ambitiösa målsättning har infriats och det med råge. Den bör inspirera både en äldre såväl som yngre generationen arkeologer och forskare i lång tid framöver och den bör bli ett standardverk hos varje större institution som bedriver arbete och forskning inom fältet historisk arkeologi.

Anna Helena Petersén

Norsk Institutt for
kulturminneforskning (NIKU)
Trondheim

Judith Jesch: *Ships and Men in the Late Viking Age. The Vocabulary of Runic Inscriptions and Skaldic Verse.* Woodbridge 2001. 330 sidor. ISBN 0-85115-826-9. Bogledepris: 50 £.

Selvom arkæologi er en tolkningsvidenskab, og man udmærket kan anvende tekstteori i tillempet form i »læsningen« af de materielle levn, er det under skandinaviske himmelstrøg kun i de sidste afsnit af forhistorien, at skrevne tekster er tilgængelige som kilde til kulturhistorien. Judith Jesch er professor i »Viking Studies« på Nottingham University, og bekender sig med udgangspunkt i sprogvidenskab som tilhænger af »gammeldags« filologi defineret med

et citat fra Haugen og Thomasson som »en søgen efter den korrekte historiske forståelse, baseret på en bred lingvistisk og kulturel fortolkning af det forgange« (egen oversættelse efter Jesch). Dermed er dette ikke et arkæologisk, men sprogvitenskabeligt studie, hvis genstandsområde er »rigtige« tekster, som ganske vist delvist i deres fysiske fremtræden befinder sig på arkæologiske genstande.

Den sene vikingetid er her defineret som perioden 950-1100, og interessen samler sig om typiske »vikingeaktiviteter« som skibe og sejlads, udlandsrejser med både handel og plyndring for øje, skibsbesætninger og militær moral. De udvalgte tekster samles i et »korpus« bestående af runeinskriftioner, og et bestående af tekster fra skjaldevers. Dette skal give et tilstrækkeligt stort materiale, som kan dateres, og hvis geografiske herkomst er kendt. Runeinskriftioner er talrigst i den nævnte periode, og har overvejende proveniens i Sverige og Danmark, mens materialet fra skjaldeversene er overleveret på Island med norsk ophav. Der er dermed opnået en geografisk komplementaritet mellem de to kildegrupper. Runeteksterne kan dateres sammen med de monumenter, de er en del af, og falder altså inden for den nævnte periode, mens skjaldeversene oprindeligt er mundtligt fremført og bevaret i den menneskelige hukommelse i samme periode, som runestenene blev rejst, for at blive nedskrevet som del af andre tekster fra 1200-tallet og frem. Andre forskelle mellem de to grupper er runeteksternes korte og præcise form mod skjaldeversenes floromvundne ordrige stil, og den sociale forankring hvor runeteksterne nok er rundet af besiddende dele af samfundet, mens skjaldeversene stammer fra snævert aristokratiske og kongelige kredse.

Som historiske kilder er der en del problemer med begge former for tekster, idet de er bevidst forherligende beskrivelser af navngivne personer, men omfanget af tekster muliggør ifølge forfatteren, at man

kan udlede bredere historiske udsagn af materialet. Metoden i studiet er væsentligst en analyse af ordforrådet i de to tekst-samlinger, som foregår i en veldefineret kontekst af de ret snævre emner, begge kredser om. Netop den semantiske sammenhæng i teksternes fokus på »rigtige« vikingeaktiviteter gør det muligt at observere forskelle og betydning.

Runeinskriftionerne udgøres af egentlige monumentale runesten, som kan dateres til perioden 950-1100, fraregnet dem som er så fragmenterede, at man ikke kan få en samlet tekst ud af inskriftionen. Antallet udgør dermed knap 3000. Som registrant er benyttet Samnordisk Runedatabase, som er tilgængelig på Internettet. Skjaldeversene er en oprindelig mundtlig kunstart, som i 1200-tallet er blevet indskrevet i sagaer og Snorre Sturlasons Edda, heraf en del med tilskrivning til den oprindelige forfatter – de enkelte vers kan dog i forskellige sagatekster være krediteret forskellige skjalde. Sagateksterne hævder selv, at versene er af betydelig ælde, men Jesch argumenterer for et kronologisk sammenfald med runekorpusset. I alt udgør dette korpus 967 vers og delvers.

Bogens analysedel behandler ord i semantiske grupper, som de optræder i henholdsvis rune- og verskorpusset. I et kapitel behandles ord som i bred forstand beskriver og benævner de udfarende aktiviteter, som det er bogens mål at belyse. Selve ordet »viking« (som optræder temmelig sjældent), og ord som beskriver død, kamp og handel. Afstanden til fjerne begivenheder bliver mindre, når man på en sten fra Gotland kan læse, at den er sat over en mand, som døde ved Ulvshale på Møn. Skjaldeteksterne har også noget at sige om disse forhold, eksempelvis nævnes det, at den norske konge oppebar en skat på handel på Island. Det kunne man måske sagtens forestille sig, men her er et konkret vidnesbyrd. Rejsernes destinationer bliver gennemgået, og i runeteksterne nævnes især mange stednavne i England.

Alle nævnte stednavne er angivet på overskuelige kort. At rejserne gik til fjernere lande end de britiske øer er grundigt dokumenteret; det nuværende Holland, Frankrig og Spanien er nævnt. Den senere norske konge Olaf Haraldssons (Skt Olav) besøg i Rouen i Normandiet er berømt, og Snorre fortæller, at hans skjald Sigvat Tordsson senere besøgte byen. Skjaldeversene er også de fremmeste kilder til rejser ind i Middelhavet, hvor Lombardiet, Rom og Sicilien er de oftest nævnte.

Den centrale del af studiet er – også efter forfatterens eget udsagn – afsnittene om skibene selv, deres besætninger, flådeopbygning, sejlads og søkamp. Skibstyper og deres betegnelser har også været genstand for arkæologers tolkninger, men ifølge forfatteren har de filologiske kilder været brugt i en sammenblanding med etnografiske data fra traditionelt skandinavisk bådebyggeri. Det er derfor påtrængt med en analyse, der udelukkende inddrager samtidige kilder. Skibe benævnes både i generiske termer og med betegnelser, der mere har karakter af egentlige skibstyper. Således er *skip* det hyppigst forekommende og mest generelle, mens *skeid*, *snekkja* og *knorr* bedre kan opfattes som typer, særligt i periodens senere del.

Skibenes konstruktionsmæssige dele som køl, dæk og bordlægning nævnes i skjaldeteksterne, og her optræder ord for eksempelvis løse skvætbord og beskrivelser af disse, som endnu ikke har et klart modsvar i det arkæologiske fundmateriale. Skibenes besætninger og ejerforhold kommenteres på flere runesten, og det fremgår, at fælles ejerskab til skibe var almindeligt. Sondringer mellem skibets ejer og dets skipper fremgår af flere sten, men klare ord for de to funktioner kan ikke gives. Mange andre sociale relationer i forbindelse med sejlads, rejser og kamp beskrives, hvilket er sammenhænge, som kun vanskeligt kan belyses med arkæologiske kilder. Således vies et helt kapitel til analyse af ord, som beskriver den fællesskabsfølelse

og kampmoral, som måtte etableres for at bringe de respektive stridende parter til at slås og tåle krigens gru.

Med egne ord er det Jeschs mål at genskrive Hjalmar Falks »Altnordisches Seewesen« fra 1912, i en opdateret version for det 21. århundrede. Falk benyttede ikke runetekster som kilde, og kun skjaldevers ganske lidt, ligesom den enorme tilvækst i arkæologiske resultater skal inddrages som baggrund for den filologiske analyse. Metoden i bogen forekommer som sund fornuft, med rig mulighed for ikke-filologer at følge med i tekstvalg og kildekritik. Sproget er velopløst, og læseoplevelsen er direkte fornøjelig. Bogens udstyr er dog, som det ofte er tilfældet med engelske udgivelser, en anelse skrabet, særligt er det fotografiske materiale ikke imponerende. Judith Jesch når i høj grad sit mål om at opdatere Falk for vore dages fagfolk, og særligt for arkæologer må det siges at være sundt at blive præsenteret for eksempelvis et perspektiv på spørgsmålet om ledingssystemets opkomst, som tager udgangspunkt i helt andre kilder, end de selv fremskaffer. Arkæologer har ikke tidligere holdt sig tilbage for at tolke teksterne fra den sene vikingetid, og skal ikke fremover gøre det, men et samlet blik fra en specialist må veje tungt i diskussionen.

Otto Uldum
Langelands Museum

Asger Jorn, Gérard Franceschi, Bente Magnus: *Mennesker, guder og masker – i nordisk jernalderkunst*, bind 1. *Fuglen, dyret og mennesket – i nordisk jernalderkunst*, bind 2. 10.000 års nordisk folkekunst. København 2005. 233 & 287 sider. ISBN 87-21-02600-9 & 87-21-02601-7. Bogladepris: 550 kr. pr. bind.

Endelig blev kunst- og kulturhistorisk interesserede læsere begavet med to længe ventede publikationer. De få, der vidste

om, at der fra maleren Asger Jorns hånd lå et gennem mange år gemt (og næsten glemt!) billedmateriale i form af bunker af bragende gode fotos af tidligere tiders kunst samt Jorns nedfældede tanker om dette – havde nok for længst opgivet at se udgivelsen realiseret. Men nu er det altså alligevel lykkedes takket være Borgens Forlag og Silkeborg Kunstmuseum.

Billedkunstneren Asger Jorn (1914-1973) var dybt fascineret af og inspireret af fortidens kunst – specielt de talrige mesterværker fra den nordiske jernalder fra midten af det 1. årtusinde før Kristi fødsel og mere end femten hundrede år frem i tiden. For oldtidens mennesker var disse næppe tænkt som kunst i vor tids forstand, men havde et ganske andet forsæt.

Det forhistoriske nordiske kunsthåndværk udviklede sig fra tiden omkring Kristi fødsel delvis under sydfra kommende keltisk og romersk inspiration til en dybt betagende kunst, der i høj grad også rummede direkte, tydelige signaler til samtidens mennesker – i hvert fald de, der var så privilegerede, at de udgjorde en del af det forhistoriske samfunds magtelite og religiøse institutioner. Komplicerede mønstre i udsøgte teknikker dekorerede hverdagens redskaber, mændenes og kvindernes smykker, mændenes kostbare våben og senere hen også vore tidligste kirker og deres inventar. I denne blomstrende kunstudfoldelse kan aflæses mangfoldige myter, trosforestillinger og signaler om brugerens eller bærerens sociale og religiøse position i samfundet. Ganske som det tilsvarende gjorde sig gældende ved jernaldermenneskets påklædning og boliger. Det lyder vist ikke helt fremmedartet...

Denne kunstudfoldelse var maleren Asger Jorn dybt interesseret i, og samtidig var det hans ønske, at han kunne dele og formidle denne indsigt i en fremmed verden. Fænomenet er ikke enestående, adskillige kunstnere, malere som billedhuggere har været optaget af såkaldte »primitive« kulturens kunst, men for Jorn spillede formid-

lingen åbenbart en stor rolle – det skulle være en øjenåbner til anden kunst. Vigtigt for Jorn var, at denne skat skulle nå ud til »almindelige mennesker«, ikke blot til arkæologer og kunsthistorikere, og at det skulle ske, uden at den blev »fortolket til døde«. Genstandene skulle opleves upåvirket af udlægninger og vurderinger.

Med baggrund i denne ide påbegyndte Asger Jorn et projekt, der skulle bringe glæden over den tidlige nordiske kunst ud til mange mennesker. Jorn havde ønsket, at projektet, som han kaldte »Nordisk kunst gennem 10.000 år«, skulle ledes af en arkæolog. Desuden forelå der forslag om, hvilke arkæologer, historikere mv., der skulle forfatte teksterne. Et prøvebind blev udsendt, men alt i alt var der opstået så mange både økonomiske og personlige problemer omkring udgivelsen, at P.V. Glob trak sig ud af projektet i 1966. P.V. Glob's udvikling som forsker distancerede ham fra Asger Jorns projekt.

Vigtigt for læserne og nyderne af de to bøger er det at vide, at Asger Jorn i sit udvalg af og arrangement af genstande opfattede og tolkede sit materiale ud fra en moderne kunstners syn og intuition. Arbejdet giver dermed samtidig en ny vinkel på Asger Jorns kunstneriske univers. Asger Jorn så ubrudt selvstændig skandinavisk kunstudvikling fra det 4. århundrede e.Kr. og op til kristen tid omkring år 1000.

Samarbejdet mellem Asger Jorn og fotografen Gérard Franceschi resulterede i optagelser af særegen skønhed. Denne billedskat – ukendt for de fleste – har henligget på Silkeborg Kunstmuseum efter Asger Jorns død i 1973.

Asger Jorns manuskript til billederne blev aldrig færdigt. Han skrev i 1971 – i forbindelse med planlægningen af værket – interessante statements, som: »den skabende kraft i et kunstnerisk miljø kan måles efter den interesse og efterligningstrang dens arbejder fremkalder på omgivelserne. Set ud fra dette synspunkt falder den stærkeste periode i nordisk kunst i ti-

den før vikingetiden, fra fjerde til ottende århundrede».

Asger Jorn overvejer i sit manuskript fra 1971 endvidere forholdet mellem den skandinaviske og den øvrige europæiske kunst i jernalderen set i lyset af egne og sin samtids erfaringer med mødet mellem nordisk og sydeuropæisk kultur og kunst. Ikke for intet satte han efter krigen den spiralformede slange fra de danske guldhorn fra omkring 400 e.Kr. som emblem for den europæiske kunstnersammenslutning COBRA.

Til forståelse af værkets univers er det nødvendigt at kende Asger Jorns opfattelse deraf, citat: »Størsteparten af det, man kalder »germansk kunst« i folkevandringstiden kan findes og forklares i den skandinaviske kunst. Det omvendte er dog ikke tilfældet. Hvordan skal det forklares? Hvilke betingelser gjorde, at det var den nordiske kunst, der lige fra begyndelsen og til slutningen udfoldede sig rigest og mest mangfoldigt både teknisk og tematisk indenfor denne kunstretning? Skandinavien var intet politisk magtcenter i folkevandrings-tiden. Ingen stor arkitektur, ingen store byer og templer, intet møntvæsen, men en mængde guld, hvorfor? Hvor kom det fra? Frem for alt, hvilket socialt, kulturelt og økonomisk grundlag eksisterede der for etableringen af udviklingen af den fremragende guldsmedekunst i Norden i disse århundreder? Det samme spørgsmål kunne opstilles for den endnu mere raffinerede og ældre keltiske La Tène kunst, som er en af dens inspirationskilder. En skabende kunstudvikling er altid resultat af befrugtningen, der opstår i sammenstødet mellem flere, ofte tilsyneladende uforenelige inspirationskilder, og ikke af en økonomisk magtkoncentration«.

Og Asger Jorn fortsætter: »Jeg har ikke opdaget mange nye ting i fortiden, som forskerne ikke allerede har beskrevet. Men jeg mener, jeg har opdaget noget nyt ved tingene: Jeg tror, jeg kan sætte dem ind i et billede og vise, at de er led i en rig univer-

sel sammenhæng – og lykkes det for mig at nå dette mål, da er værket lykkedes. Jeg mener, en kunstner har forudsætninger for at gøre dette stykke arbejde. Videnskabsmand er jeg ikke, men inden for kunstens område er jeg fagmand. Gennem min kunst har jeg lært at se og finde meningsfyldte sammenhænge, hvor andre måske ikke ser dem. Giver disse bøger noget nyt, da er det en kunstners syn på fortiden.«

Vigtigt er det at lægge mærke til, at Asger Jorn altså ikke mente, at der nødvendigvis lå myter og fortællinger bag ornamenternes sceniske fremstillinger, men snarere at de måske kunne have tjent som udgangspunkt for mytedannelser. Et kronologisk aspekt passede heller ikke ind i opfattelsen af billederne – deres sammenhæng var på et ganske andet plan.

Sammenstillingen af motiver i bøgerne kan ofte synes ejendommelig, bl.a. fordi der kan være århundreder eller tusinde år mellem genstande afbildet på samme opslag. Her er det nødvendigt at slippe den indlærte kronologiske logik og acceptere, at de afbildede genstande *for Jorn* supplerede hinanden – måske de fra hans synsvinkel udtrykte en lang, lang tradition.

Som tekstforfatteren til værket, Bente Magnus, udtrykker det, så var det de store sammenhænge, rytmen og bevægelsen i form og motiv, der optog Jorn. Han ønskede, at hvert billede skulle tale for sig selv, og at enhver skulle have mulighed for at fantasere over dialogen mellem billederne og glæde sig over dem ud fra egne forudsætninger.

Selv om arkæologer i dag analyserer og søger at forstå jernalderens billeder ganske anderledes end i 1960'erne og 1970'erne, betyder det næppe, at det i dag ville have haft indflydelse på Asger Jorns oplevelse af billederne – han oplevede dem på et andet plan.

Netop i 1960'erne begyndte arkæologer at opfatte den overdådige udsmykning af jernalderens genstande på anden vis. Man oplevede dem ikke længere alene som en teknisk beundringsværdig udsmykning,

der især arbejdede med dyre- og menneskemotiver. Forskningen udviklede et koncept til skabelse af et brugbart og nødvendigt overblik over århundreders stiludtryk og geografiske områders særtræk. På denne måde kunne genstandene metodisk indgå i arkæologiske analyser og blev en del af karakteristikken af vort i mange henseender højststående jernaldersamfund i de nordiske lande. Nogle forskere søgte nu at forstå billedernes indhold, deres eventuelle symbolik og dennes betydning og udsagn om datidens samfund og tro.

I dag vil de fleste arkæologer mene, at den kunst, Asger Jorn valgte at afbilde, tjente til en karakteristik af magtfulde slægter og deres indbyrdes rivalisering og rang, og samtidig gengav datidens kosmologi – den var altså et symbolsprog baseret på datidens polyteistiske tro, som var identitetgivende for de germanske folk – ikke mindst set på baggrund af den samtidigt spirende tidlige kristendom i Europa. Det blev med den ekspanderende kristendom i Europa yderligere vigtigt at opretholde en balance og skabe et værn mod nye indflydelser, der kunne true samfundsordenen. Fra at være en stærk og indadtill forenende kraft for jernaldersamfundet blev kunsten nu også for en tid et værn mod den nye sydfra kommende tro og det kristne samfunds ændrede struktur.

På tidspunktet for dyreornamentikkens blomstring i det 5. århundrede e.Kr. og fremover var de germanske samfund ikke ganske skriftløse. De første runetegn kom i anvendelse midt i det 2. århundrede e.Kr. Runealfabetet var, som mange innovationer i romersk jernalder i Nordeuropa i det 1. til det 4. århundrede e.Kr., inspireret af tætte kontakter med de romerske provinser mod syd. Imidlertid er de tidligste bevarede runeindskrifter både korte og ofte svære at tyde eller forstå. I hvert fald har vi fra denne tid ikke beretninger fra egne kilder om samfundet. Asger Jorn mente, at en rig og fortællende billedverden ofte vil være erstatning for skriftlige beretninger

om tro og myter. Om billedsproget var forståeligt for alle, kan vi ikke vide, men i hvert fald optræder jernalderens dyreornamenter næsten udelukkende i forbindelse med genstande tilhørende de øverste sociale lag i samfundet, bærerne af tidens pragtsmykker, mændenes våben og rideudstyr og andre kostbarheder oftest af guld. Det er også dette begrænsede segment af datidens samfund, der magtede at ofre store mængder guld til deres guder.

Bøgernes ledsagende tekst forfattet af Bente Magnus skildrer ornamentikkens kulturelle baggrund, dens europæiske forudsætninger og dens selvstændige udvikling fra engang i det 5. århundrede e.Kr. Fra et tydeligt formsprog udvikler den sig til en stadig mere indforstået abstrakt kunst, hvor de i begyndelsen let genkendelige menneske- og dyrefigurer bliver stadig vanskeligere at erkende – i hvert fald for det utrænede øje.

Ud over, at bøgernes billeder og fremstillinger umiddelbart kan nydes af læseren, og man kan blive betaget af billedernes motiver, som var det til en hidtil ukendt kunstners fernisering, kan man også vælge at sætte sig ind i Bente Magnus' ledsagende tekst og derigennem erhverve sig en kulturhistorisk baggrund for opfattelsen af billederne – eller måske først få oplevelsen uden ord – dernæst en helt anden oplevelse med den baggrundsviden, teksten giver. Det er ingen dårlig fremgangsmåde.

De to bøgers tekst vidner om en inspirerende indsigt i det germanske samfunds udvikling. Udviklingen følges fra kort efter Kristi fødsel, fra år 9, hvor germanske krigere tildelte den romerske hær et af dens største nederlag i et flere dage langt slag i Kalkriese nær Münster i Nordtyskland. Så tæt var de romerske tropper på at kunne have underlagt sig det nuværende danske område. Og havde de gjort det, havde vor forhistorie set ganske anderledes ud; så havde der blandt andet ikke eksisteret nogen selvstændig nordisk kunst i jernalderen, man havde som i andre erobrede områder

arbejdet efter romersk model. Og meget andet havde udviklet sig ad andre veje.

Selv om vi undgik romersk invasion, og man heller ikke kan sammenligne nordisk samfundsstruktur med romersk, viser det arkæologiske fundmateriale, at også det germanske samfund var stærkt hierarkisk opbygget – om end på ganske anden vis end det romerske. Arbejde, bolig, føde, påklædning, ejerskab til genstande som våben, smykker, redskaber – alt afhæng af, hvor i det sociale hierarki det enkelte menneske befandt sig.

De regerende slægter rådede over store gårde eller hele landsbyer med talrige bønder, de skulle organisere det lokale forsvar, de havde tætte kontakter til og kontrol med regionen og styrede endvidere de fjernere forbindelser til andre slægter og allierede i resten af Norden og i områderne mod syd – det er i denne kreds, den omtalte kunst udvikles.

De germanske folk var dygtige og veludrustede krigere, de indgik ofte i hære sammensat af folk fra forskellige dele af Nordeuropa, de udkæmpede slag mod de romerske hære, og nogle tjente også som romerske lejesoldater. De germanske riger og deres stærke hære blev i løbet af jernalderen en alvorlig trussel og en skæbnesvanger fjende, og folkeslag sydpå måtte undertiden betale endog enorme summer guld for at afværge angreb.

Sammen med magtpositionen i det germanske samfund hørte religiøse forpligtigelser, måske forenet i én og samme person. Læs selv Bente Magnus' udlægninger af mylderet af dyr og mennesker, ulve, ravn, ørne, slanger og hele den nordiske mytologis gudeskikkelser, deres gerninger og ugerninger, deres hele verden.

Til slut skal nævnes, at hvor vi for få år tilbage var næsten uvidende om, hvorledes den hedenske tro blev praktiseret, hvorledes og hvortil de rigt dekorerede genstande og store mængder ofret guld tjente, så har de seneste års arkæologiske udgravninger givet indsigt også i denne side af samfundet. På

steder, hvor samfundets mægtige slægter boede, hvor de havde deres store gårdsbygninger og alle slags håndværkere beskæftiget blandt andet med sølv- og guldarbejder, der opførte man de såkaldte »halbygninger«. Fra disse centre drev man handel med nær og fjern. Mange værdifulde genstande som f.eks. drikkeglas fra Mellem- eller Centraleuropa eller endog helt fra Sortehavets kyster, var kendetegn for det herskabelige liv og de religiøse ceremonier i hallerne. Jernalderens haller er konstruktionsmæssigt totalt overdimensionerede bygningsværker med en speciel anvendelse. Deres indhold er både rigt og specielt sammenlignet med almindelige landsbygårde. Hallen fungerer måske som bolig for høvdingen, men i alle tilfælde sker der afholdelse af ceremonier, modtagelse af gæster samt religiøse, kultiske handlinger og ofringer. Det bedst kendte af sådanne anlæg er et for nylig udgravet hus i Uppåkra nær Lund i Skåne. I et ikke særligt stort hus – men konstrueret helt overdimensioneret – fandtes blandt andet talrige små guldgubber – bitte små tynde guldplader med prægede fremstillinger af menneske- eller gudeskikkelser. Her blev også ofret værdifulde ting som guldsmykker, våben, glas med videre – hvilke ceremonier ofringerne var ledsaget af, ved vi desværre ikke – måske blev værdierne lagt på et alter ved et gudebillede, måske sat på en statues dragt. Ceremonierne kan afspejle tak eller bøn, eller måske var de små guldgubber adgangstegn til helligdommen. Lignende hellige steder kendes også i Gudme-Lundeborg på det sydøstlige Fyn og Sorte Muld på Bornholm.

Den germanske ornamentiks billeder var ladede med indhold og var en del af det forhistoriske menneskes hverdag, med alt hvad det signalerede af status, tro, frygt, afmagt og gudsdyrkelse.

Ulla Lund Hansen
Afdeling for Arkæologi
Saxo-Instituttet
Københavns Universitet

Flemming Kaul, Martin Stoltze, Finn Ole Nielsen og Gerhard Milstreu: *Helleristninger. Billeder fra Bornholms bronzealder*. 167 s. Bornholms Museum/Wormianum. Rønne 2005. ISBN 87-88179-68-0. Bogladepriis: 175 kr.

Berit Johnsen: *The Cosmic Wedding – a New Interpretation of Southern Scandinavian Rock Carvings, Stonehenge and other Manifestations of Bronze Age Religion*. København 2005. 166 sider. ISBN 87-7887-154-9 (engelsk utgave av *Det kosmiske bryllup – en ny tolkning af helleristninger, Stonehenge og andre udtryk for bronzealderens kult*. København 2003. 160 s., ISBN 87-7887-261-8). Bogladepriis: 268 kr.

Et felt av arkeologien som har sett en formidabel økning i aktiviteten i senere år, er studiet av oldtidens helleristninger. Det gjelder alle sider av dette spesielle studium – leting etter og oppdagelse av tidligere ukjente forekomster, dokumentasjon av ristningene selv og det miljø de ligger i, tolkning av deres kulturhistoriske betydning og bestrebelser på å bevare dem for fremtiden samt formidling av det hele til et bredest mulig publikum.

Av naturlige årsaker har arbeidet med landets helleristninger aldri vært annet enn et bimotoiv i dansk arkeologi. Det skyldes vel å merke ikke at de ristninger som finnes også i de danske hovedland, er av noen slags underordnet interesse – de inntar en viktig plass blant de nordiske helleristningsforekomster i det hele tatt, slik det f. eks. kom til uttrykk i Mats P. Malmers teori om at helleristningskunsten i Norden i bronsealderen rett og slett var oppstått i Danmark (Mats P. Malmer: »A Chronological Study of North European Rock Art«. Kungl. Vitterhetsakademiens Handlingar, Antikvariska serien 32. Stockholm 1981). Men det er på Bornholm de naturlige bergflater finnes, som egner seg for hugging av bilder, og det er på Bornholm aktiviteten har vært størst i senere år på

helleristningsforskningens område i Danmark.

Det er en virksomhet som har gitt resultater. Antallet kjente helleristninger er mer enn fordoblet i forhold til hva som var kjent da P.V. Globs store »Helleristninger i Danmark« kom ut i 1969, over 400 lokaliteter er nå beskrevet. Det er sikkert god grunn til å tro at det ikke vil stanse med dette; ennå venter formodentlig mange ristningsfelt og enkeltfigurer på å bli oppdaget. Men slik vil det alltid være i arkeologien, og innimellom kan det være grunn til å stanse opp, løfte hodet og ta et overblikk over det som er oppnådd og hvor vi befinner oss akkurat nå.

Det er det som skjer i den nye boken om Bornholms helleristninger, som er resultatet av et samarbeid mellom Bornholms Museum og forlaget Wormianum. Bokens fulle dusin kapitler er skrevet av fire forskjellige forfattere. Finn Ole Nielsen begynner med en redegjørelse for oppdagelseshistorien, helt fra skolelærer Johan Andreas Jørgensens påvisning av de første bornholmske helleristninger i 1870-årene. Martin Stoltze formidler spenningen og gleden ved å gjøre nye oppdagelser på bakgrunn av intimt kjennskap til det bornholmske landskap og terreng, og siden om de mange tegn på bronsealderens nære forbindelser mellom Bornholm og Skåne. Flemming Kaul tar i flere kapitler for seg forskjellige forhold omkring tolkningen av helleristningene og deres plass i bronsealderens kulturhistorie, noe han har bedre forutsetninger for å gjøre enn kanskje noen annen på bakgrunn av mange års studier av nettopp bronsealderens idéverden, riktignok fremfor alt slik den fremtrer på bilder på bronsegjenstander. Men det er i den foreliggende bok, som i helleristningslitteratur ellers, gjennomgående at ristningene betraktes som uttrykk for sin tids myter, og særlig dem av religiøs art, noe som slås fast allerede i forordet uten videre diskusjon når det sies at helleristningene »med stor sikkerhed gengiver

symboler fra bronzealderens religiøse forestillinger og verdensbilde«. Men Kaul sier også på s. 104 at »Vi skal dog ikke tro, at bronzegegenstandenes smukt sammenhengende billedfortelling direkte kan overføres til helleristningerne«, og det er et forbehold det er lett å slutte seg til. Både i boken om Bornholms ristninger og i det meste av helleristningslitteraturen ellers er det vanskelig å unngå å legge merke til forfatterens anstrengelser med å få motivene til i alle tilfeller å passe med forestillingen om ristningenes religiøse innhold. De tallrike, for ikke å si talløse skipsbildene er bare ett eksempel på det. Helleristningene fra bronsealderen er så konsistente i sitt motivvalg at vi må ha lov til å tro at de gjengir forestillinger av stor betydning eller interesse for den tids mennesker. Skipet og alt som var forbundet med det, har tydeligvis vært helt sentralt i denne forestillingsverden, men det bringer oss ikke nødvendigvis inn i en først og fremst religiøs sfære. Skip, hester, vogner, våpen og kamp, akrobatikk og jaktscener kan vel så gjerne synes å avspeile en forestillingsverden preget av menns interesser og preferanser, av gleden ved fortellinger om dristige og heltedige bedrifter på land og sjø. Slike fortellinger kan nok anta karakter av myter, men også av legender og eventyr. Bronsealderens helleristninger kan på denne måten rett og slett tenkes å ha fungert som en episk billedkunst, en litteratur i bilder.

Finn Ole Nielsens kapittel om Bornholm i yngre bronzealder ellers et utmerket bidrag til å sette øyas helleristninger inn i en arkeologisk, kulturhistorisk sammenheng, og Flemming Kauls kapittel om utgravningene ved Madsebakke gjør leseren utålmodig etter å høre fortsettelsen og avslutningen av det spennende arbeid, som vi blir lovet i 2007.

Bokens siste kapittel, av Gerhard Milstreu, tar for seg vår tids internasjonale bestrebelser for å dokumentere, bevare og formidle helleristningene, for Bornholms

og det øvrige Nordens del først og fremst i form av RANE-prosjektet. Kapittelet er holdt i en form som kler emnet – nøkternt redegjørende. Leseren får klar beskjed om de mange naturlige og menneskeskapte krefter som truer helleristningenes eksistens, og om de anstrengelser som gjøres for å motvirke, forhindre eller sinke forfallet. Dette er et arbeid som selvsagt må støttes av alle gode krefter, og som i disse år heldigvis kan glede seg over velvilje både fra nasjonale og overnasjonale myndigheter. Undertegnede kan riktignok ikke holde opp å forundre seg over den store tillit helleristningsmiljøet har til frottage som dokumentasjonsmetode – en tvil som det viser seg deles også av Milstreu når han på s. 153 må innrømme at »Det finnes ikke noe riktig godt alternativ til forskning direkte på ristningen«. Nå skal vel et slikt spørsmål avgjøres på andre arenaer enn i en bokanmeldelse som denne, men når temaet først bringes på bane i boken, er det fristende å gjenta hva undertegnede har fremholdt tidligere – nemlig at skillet mellom hugget figur og naturlig berg blir helt vilkårlig på en frottage, der skrålysfotografering må representere en meget mer nyanisert gjengivelse. Forestillingen om en objektiv gjengivelse blir slik sett en illusjon. Heldigvis finnes det etterhvert andre, først og fremst digitale teknikker som kan vise seg å få stor verdi for dokumentasjonen, f. eks. laserscanning. Men helleristningsforskerens plikt er og blir å dokumentere sin *tolkning* av ristningen, som aldri vil kunne gjøres med bedre forutsetninger enn nettopp på ristningsflaten selv.

Boken er rikt illustrert med forfatterens egne og andre fotografier, tegninger og kart, noe som forhøyer dens verdi betraktelig. Jeg må allikevel påpeke at kartet på s. 46 har sine mangler, som man kan mistenke skyldes en viss sviaktende fortrolighet med nordisk geografi nord for Danmark – for Norges del er f. eks. halvøya mellom Oslofjorden og Drammensfjorden markert som et område med konsentrasjon av

helleristninger; der finnes meg bekjent ikke en eneste. Nedre Telemark med sine mange fine felter mangler derimot helt, og Lista er blitt utvidet til å omfatte hele det ytre Vest-Agder.

Uansett er dette blitt en bok som er vel egnet til å vekke eller styrke (alt ettersom) interessen for Danmarks og Bornholms helleristninger og bronsealder – både hos øyas mange interesserte innbyggere og hos lek og lærd ellers i Danmark og det øvrige Norden.

Den andre boken som skal omtales her, tilhører en annen kategori helleristningslitteratur enn den forrige, og kan omtales noe mer kortfattet. Berit Johnsen's bok er skrevet med utgangspunkt i psykologi, især dybdepsykologi, et fagfelt som ligger et stykke utenfor nærværende anmelders umiddelbare kompetanse. Det følgende må derfor forstås som reaksjoner med utgangspunkt i en arkeologisk betraktning av ristningene, og er skrevet på grunnlag av den engelske utgave. Den innledes med en presentasjon av forfatterens utgangspunkt for skrivingen, i kapitlene *The beginning* og *On interpreting the Bronze Age cult*. Deretter følger en oversikt over bronsealderen i Nord-Europa og en presentasjon av helleristninger i alminnelighet. Videre følger et kapittel om symbolspråk og primærprosesser, som er de rammer forfatteren angir for sin tolkning. Så kommer bronsealderens kultus, basismyten i bronsealderens religion, en gjennomgang av forskjellige helleristningsmotive og av deres forhold til døden og alle tings avslutning, og til verdens nye begynnelse. Et kapittel om androgynitet følges av ett om steinkretser, gravhauger og andre monumenter, ett om arkeoastronomi, og tre kapitler om Stonehenge, og endelig *The End, What became of the Bronze Age Cult?* og *The very End*.

Dette må man kunne kalle en drøy munnfull. I grunnen er det et spørsmål om en slik bok i det hele tatt kan bedømmes fra en arkeologisk synsvinkel. Forfat-

teren gjør det som antydnet klart at hennes grunnlag er dybdepsykologien, i Freuds utforming – et fag som nærværende kommentator skal holde seg langt fra å uttale noen mening om.

Det er imidlertid tenkelig at det er dette utgangspunkt, og en ikke helt uttalt forestilling om at den Freudske dybdepsykologis anskuelser er almenmenneskelige og dermed hevet over tid, sted og kultur, som gjør at forfatteren føler seg fri til å trekke sammenligninger både vidt og bredt – med referanse ikke bare til forhold i nordisk bronsealder, men like gjerne til eldre og yngre, nære og fjernere forhold fra steinalder til middelalder og senere, og fra Norden til Midt-Østen, Kina og Amerika.

Når det mer spesielt, og slik det vel passer best i KUML, gjelder det man kunne kalle en kulturhistorisk fundert tolkning av helleristningene, fremtrer det som problematisk at forfatteren uten videre antar som selsagt og utenfor diskusjon at helleristningenes motiver er hentet fra den religiøse sfære, at de er uttrykk for bronsealderen religion. Forestillingene om denne religionens karakter av soldyrkelse og fruktbarhetsreligion er selvfølgelig velkjent fra flere generasjoners arkeologiske litteratur. Berit Johnsen's gjennomgang av bronsealderens kultur og av helleristninger hever seg imidlertid ikke over repetisjon av alminnelige sannheter på dette felt, og tilfører diskusjonen lite nytt.

Boken tilhører den genre av helleristningslitteratur som springer ut av en interesse for religiøse og psykologiske forhold utenfor arkeologiens og kulturhistoriens krets. For den saks skyld kan denslags skrifter være underholdende og til og med interessant lesning. Imidlertid er de ofte, og det gjelder også det foreliggende eksempel, gjerne båret mer av glød og subjektiv innlevelse og overbevisning enn av noen metodisk analyse av studieobjektet. Det blir som å forsøke å løfte seg etter håret, som kjent en vanskelig øvelse. Spørsmålet om hvilket forhold bronsealderens

helleristninger har til tidens religion er dypt interessant, men burde nettopp därför diskuteras med en stringens og metodisk kritikk som er fraværende i Berit Johnsens bok. Dette er ikke stedet til å ta temaet opp i noen stor bredde, men det skal sies at det kan stilles spørsmål om svært mange av de forestillinger tolkningen av ristningene hviler på. Skipsbildene oppfattes snart som uttrykk for kvinnelig mentalitet og seksualitet, og snart som mannlig. Det samme gjelder skålgropene og forsåvidt alle andre ristningsmotiver, og dette må i likhet med tolkningsforslagene for øvrig i bunn og grunn stå for forfatterens regning.

Alt i alt må dette betraktes som en bok for spesielt interesserte, men mindre for dem som er opptatt av en stringent argumentert forståelse av bronsealderens idéverden. Boken er utstyrt med et omfattende noteapparat, en litteraturliste med vekt på den mer populære ende av fagfeltet og rosverdig nok med noe som både dansk og annen nordisk arkeologisk litteratur burde ha oftere, nemlig et register. Boken har også et rikt og velvalgt utvalg av illustrasjoner i form av fotografier og helleristningsgjengivelser.

Einar Østmo
Kulturhistorisk museum
Universitetet i Oslo

Jan Kock & Else Roesdahl (red.): *Boringholm – en østjysk træborg fra 1300-årene.* Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 53. Højbjerg 2005. 378 sider. ISBN 87-88415-36-8. Bogladepris: 348 kr.

I Sverige har det under de seneste åren inte presenterats många publikationer kring borgforskning. Martin Hansson gav 2001 ut sin avhandling »Huvudgårdar och herrevälden« kring det småländska frälsets byggenkap och 2005 gav undertecknad ut »Skeingeborg borgen som Saxo glömde«

med resultatene av 50 års spekulationer kring denna nordskånska borg. Samtidig har en rad praktfulla borgpublikationer lagts fram i Danmark. »Marsk Stig og de fredløse på Hjelm« kom 2003 och under samma år »Gurre slot – Kongeborg og sagnskat«. År 2005 kom den voluminösa »Øhavets middelalderlige borge« och senare samma år presenterades »Boringholm – en østjysk træborg fra 1300-årene«. Samtlige verk har karaktären av rapporter med grävingsberättelse från ett eller flera monument, fyndgenomgång och en syntes med den historiska bakgrunden. Karaktären på de olika verken är dock högst varierande.

Den mest rapporterende och deskriptiva publikationen är »Boringholm – en østjysk træborg fra 1300-årene« där en 90 år gammal undersökning publiceras. Boringholm ligger i Rask Sø i Hvirring socken vid Horsens (och var denna plats är belägen får man som oorienterad skånsk läsare klarhet i först på sidan 280 där danmarks-kartan har placerats). Redan 1905 upptäcktes borgbanken och C.M. Smidt med assistenten vid Nationalmuseet Christian Axel Jensen gjorde de första utgrävningarna. Efter detta fortsatte Jensen på egen hand undersökningen fram till 1916 med korta kampanjer varje år.

Anläggningen är byggd ute i sjön och mellan spontade och flätade väggar har en utfylld holme skapats. Upp till en och en halv meter tjocka lager med gödsel (gødning) har utgjort utfyllnadsmaterialet. Detta konstaterades genom botanisk undersökning redan under undersökningens lopp men varför man har tagit detta, för lantbrukets del så värdefulla material, som utfyllnadsmaterial i denna omfattning ges ingen förklaring. Av alla tänkbara material borde gödsel vara det sämsta att använda som utfyllnad och det mest oekonomiska att inte använda som gödning i lantbruket. Det som gör att även en skånsk läsare kände till Boringholm tidigare var ryktet om det omfattande fyndmaterialet. Den sura miljön har gjort att organiskt material har

bevarats utomordentligt väl och fynden från Boringholm har länge varit i behov av att publiceras.

Boken är på 378 sidor, rikt illustrerad, till viss del i färg, och består av 16 kapitel. Inledningsvis gör redaktionen en sammanfattning av samtliga enskilda kapitel och en presentation av publikationssätt och terminologi. Därefter kommer en kort betraktelse av Jan Kock över den danska och europeiska borgforskningens historia från Vedel Simonsen och framåt. Boringholmundersökningen sätts in i denna kavalkad och det ständiga arbetet med att skapa corpusverket om Danmarks alla borgar följs från la Cours första ansatser 1902 och fram till det att ett yngre garde av danska forskare gav borgforskningen och dess presentationer andra gestaltningar.

Ulla Johansen och Charlotte Boje H. Andersen beskriver borgens omgivande landskap och utgrävningens förlopp. För att kontrollera den tidigare uppmätningen av borgen och för att få dendrokronologiskt material gjordes 1999 och 2000 mindre undersökningar av Skov- och Naturstyrelsen varvid 28 dendrokronologiska prover togs.

Den dendrokronologiska undersökningen presenteras av Aoife Daly som analyserat de 28 proven av byggnadstimmer samt ytterligare 16 prov från olika föremål på borgen. Byggnadstimret dateras till perioden vintern 1367-68 och fram till ca. 1390. Man kunde i dateringarna se att huvuddelen av anläggningen var byggd 1368-1377 och att en utvidgning hade skett 1380.

Beskrivningen av den komplicerade byggnadshistorien och de olika konstruktionerna görs av Ulla Johansen och Heidi Maria Møller Nielsen. Centralt på den i fullt utbyggt skick 162 x 65 meter stora borgholmen har det legat ett gårdskomplex med fyra byggnadsflyglar. I det mycket välbevarade byggnadstimret kan man se att byggnaderna varit byggda av trä och i flera olika tekniker. Byggnadsdetaljer antyder att vissa hus varit två våningar. I syn-

nerhet den norra flygelns östra parti var mycket välbevarat med rumsindelningar och eldstäder. I detta kapitel redogörs för de enorma mängder stallgödsel som använts som utfyllnadsmaterial. Men man får ingen förklaring till varför.

Heidi Maria Møller Nielsen fortsätter i följande kapitel med en genomgång av byggnadsmaterial och timmerdetaljer. Gödsel (såsom byggnadsmaterial), tegel och granitkvadrar utgör ingressen till den detaljerade beskrivningen av timmerdetaljerna. Det kan konstateras att en hög grad av återanvändning kan ses i materialet och att ett brett spektrum av olika byggnadstekniker kan beläggas med såväl likheter som olikheter i andra danska borgmaterial.

Bokens huvudkapitel behandlar fynden. På nästan 150 sidor får man en välgjord och välillustrerad fyndgenomgång. Först ut är Charlotte Boje H. Andersen med kapitlet »Genstandsfund (undtagen textilier og fodtøj)«. Det finns 1300 föremål förutom textil och läder. Föremålen är indelade i funktionsgrupper och den i svensk arkeologi så vanliga gruppen »multifunktionella föremål« slipper man. Att i detta sammanhang gå in på de enskilda fynden är inte tänkt, men en del »high-lights« måste nämnas såsom den svarvade spegelramen av trä, träsisen till en pottstol, keramikerna från Saintonge, fingerhandskarna, träbenet (till människa), svärdet från Passau, det primitiva armborstet, träskölden och praktsporren av brons med minuskelskrift. Fynden kommer från alla verksamheter som tänkas kan: metall- och trähantverk, transport och lantbruk, vardag och fest. Källkritiska argument anförts utifrån bevarandeförhållanden och vad man tillvaratog vid utgrävningen. Gråbränd keramik är markant underrepresenterad i relation till övrigt material.

Nästa materialkapitel, vilket behandlar textilier, rep och snören (48 nummer), är skrivet av Else Østergård (textil) och Penelope Walton Rogers (rep och snören). I textilmaterialet finner man Danmarks äld-

sta knapphål som suttit i en »kroppsnära dräkt« och Danmarks äldsta tovade filt som troligen kommer från en kalott. Bevarandeförhållandena gör att vegetabiliska fibrer som lin har försvunnit medan textil av fårull och gethår är bevarad. Analyser visar att vissa textilier var exklusivt importgods. Resultaten av alla analyser sammanfattas i en bra tabell.

Danmarks största skomaterial kommer från Boringholm med bland annat 342 sulor. Genom denna genomgång har Danmark fått Norges motsvarighet i Erik Schias bearbetning av det norska skomaterialet som varit huvudkällan till komparativa skoundersökningar i Skandinavien sedan 70-talet. Materialet är väl presenterat med ritningar, text och tabeller.

Claous Malmros och Aoife Daly har gjort ett stort arbete med vedartsbestämning av en stor del av träföremålen på borgen. Den danska florans alla träd och buskar plus importerad buxbom finns uppräddade i överskådliga tabellverk.

Djurbenen artbestämdes redan 1910-11 av Herluf Winge och detta, mycket lilla material, presenteras med kommentarer av Charlotte Boje H. Andersen som också har skrivit det följande kapitlet – »Sammenfattende datering«. Här jämförs de dendrokronologiska dateringarna med fyndens datering. De tre mynt som hittades vid utgrävningen dateras till 1320-50 medan anläggningen enligt dendrodateringar byggdes 1368 och utvidgades efter 12 år för att överges ca. 1400.

Erik Ulsig gör en genomgång av de skriftliga källorna och gör en analys av ägoförhållanden inte bara för Boringholm utan också för hela Nim härad. Genom de dendrokronologiska dateringarna har Christian Axel Jensens antagande att borgen byggdes av Niels Brok eller sonen Peter 1320- eller 1330-talet kunnat avfärdas. Vem som byggde borgen är okänt. Olika kandidater tas upp till granskning, men ingen kan med säkerhet knytas till bygget av Boringholm.

En studie av landskapet och dess borgar, vägnätet, den lokala administrationen och en jämförelse med andra besläktade borgar görs av Heidi Maria Møller Nielsen och Ulla Johansen. Av de övriga 13 borgarna vilka är uppförda på helt eller delvis utfyllda bankar anför Hedegård i Himmerland ha störst likhet med Boringholm i bankarnas uppbyggnad, husens konstruktion och dateringen.

Boken avslutas med ett kapitel om Boringholms funktion och sociala placering. Män, kvinnor och barn (och åtminstone en handikappad) bodde tillsammans på borgen. Av fynden tillhör flertalet det vardagliga hushållet men också prestigeföremål finns representerade med en prioritering av militär status. Slutsatsen är att Boringholm var en militär anläggning med bostad, verkstäder och stall för en riddare eller motsvarande ståndsperson med familj och tjänstefolk.

Varje kapitel i boken åtföljs av en omfattande notapparat och digra litteraturlistor. »Boringholm – en østjysk træborg fra 1300-årene« kommer för all framtid att bli ett värdefullt redskap vid arkeologiska arbeten som berör 1300-talets materiella kultur.

Anders Ödman
Institutionen för arkeologi
och antikens historia
Lunds Universitet

P. Lagerås & B. Strömberg (red.):

Bronsåldersbygd 2300-500 f.Kr. Skånska spår – arkeologi längs Väst kustbanan, Bd.5.

Riksantikvarieämbetet. Stockholm 2005. 558 sider. ISBN 9172093765. Bogladepris: 15 £.

»Soldis og eftermiddag. En hård vind blæser over bakker og gravhøje, markerne tørrer ud og jorden fyger. Det er marts måned og nysankomne sanglærker og topviber trykker sig i den kraftige blæst. Denne dag ved Glumsløvs bakker møder vinteren vå-

ren. Udsigten er henførende smuk med Hven som en slags skygge i det glitrende modlys over Øresund. Lidt længere borte, på den anden side af sundet, ligger Sjælland som en fortsættelse af det skånske kulturlandskab. Øresund som grænse, men også et farvand der binder sammen«.

Så »vackert« kan en arkæologisk rapport indledes hos broderfolket på den anden side af Sundet. Bogen præsenterer resultater af et arkæologisk forskningsprojekt, der blev gennemført af UV-Syd i forbindelse med Västskustbanens udbygning til dobbeltspor på den 40 km lange strækning mellem Helsingborg-Landskrona-Kävlinge. Ganske vist er det kuperede landskab visse steder, som ved Glumslövs bakker, nærmest overstrøet med gravhøje fra bronzealderen, men for det meste løber banestrækningen gennem intensivt opdyrket og nærmest træløst landbrugsland. Huller i jorden, dvs. sporene efter oldtidens bebyggelse, er normalt, hvad der findes ved de arkæologiske undersøgelser, som går forud for ethvert anlægsarbejde som dette. Kort sagt, i strøg som disse forventes næppe overraskende nye resultater.

Årligt gennemføres kilometervis af arkæologiske undersøgelser forud for bygning af veje, jernbaner, broer, eller – som i Danmark nedgravningen af naturgasnet. De allerfleste går, som Västskustbanen, igennem opdyrket jord. Udgifterne til denne lovpligtige udgravningsvirksomhed, som går forud for alle store anlægsarbejder overalt i den vestlige verden, regnes i milliarder og beskæftiger i tusindvis af arkæologer. Men formålet da? Er det at finde den guldring, som ingen havde forestillet sig, eller er det at bekræfte, at der engang levede mennesker lige netop der, hvor man i forvejen forventede? Guldringen kan udstilles, den er bevaringsværdig og pr. definition interessant. Men hullerne i jorden, da? De kan jo ikke hverken bevares eller udstilles, og det ene hul ligner i øvrigt også det andet. Tilsammen viser de aftryk af oldtidens huse, forskellige fra periode til

periode, men alligevel velkendte og uden nogen særlig nyhedsværdi. Kort sagt, hvorfor bruge så store summer på at grave noget, der ret beset er temmelig forudsigeligt og oftest ender som en rapport i et antikvarisk arkiv? Hvad mere kommer der egentlig ud af al besværet og alle pengene?

Netop dette spørgsmål kom højt på den politiske dagsorden i Sverige for en halv snes år siden, hvor det førte til vedtagelse af loven om, at al arkæologisk undersøgelsesvirksomhed – ud over selve fundene og de obligatoriske rapporter – også skulle tilføre ny viden om fortidens mennesker. Man ræsonnerede som så, at alene en dokumentation ikke gav fornøden valuta for de mange penge, der årligt blev brugt på nødudgravninger. Ved lov blev det nu slået fast, at en forskningsmæssig bearbejdning og fortolkning af udgravningsresultatet skulle være en fast budgetteret del af Riksantikvarieämbetets undersøgelsespraksis. Dette var en radikal nyfortolkning af en ældre målsætning, hvor loven alene skulle sikre dokumentation af de arkæologiske spor, der blev ødelagt i forbindelse med anlægsarbejderne. Forudsætningen for den gamle lov var naturligvis troen på, at enhver rapport var så detaljeret og objektiv, at den når som helst kunne anvendes i større forskningsprojekter af andre end de, der havde stået for udgravningen. Men helt så enkelt var det imidlertid ikke. Rapporter og resultater fra 1970'ernes og 80'ernes mange udgravninger havde nemlig vist sig overraskende vanskelige at udnytte i 90'ernes forskning. Guldringen er – lige så vel som hullerne i jorden – først og fremmest enkeltbrikker i et større fortolkningsprojekt om menneskers eksistensvilkår igennem fortiden. De arkæologiske spor »taler« ikke selv. Kun gennem et videnskabeligt tolkningsarbejde får fortiden stemme. Det er med andre ord ikke muligt at dokumentere alt mellem himmel og jord og dermed skaffe det objektive grundlag for at besvare spørgsmål, som ingen tænkte på i forbindelse med udgravningen, men

som årtier senere viser sig at stå højt på den videnskabelige dagsorden.

Hvis resultaterne fra disse nødudgravninger alligevel ikke er fuldt så anvendelige i dagens forskning som forudsat, rejser det naturligvis spørgsmålet om betimeligheden ved at afsætte så store summer for at sikre informationer til en eftertid, som måske og måske ikke kan finde anvendelse for dem. Det var dette skisma, som i Sverige førte til loven om, at al udgravningsvirksomhed skal være en aktiv røst i dagens videnskabelige dialog. Det er også denne lov, der har resulteret i, at det svenske Riksantikvarieämbetet nu er defineret som en forskningsinstitution med tæt kobling til universiteterne, og at mange udgravningsprojekter i dag publiceres som doktorafhandlinger.

Et af de første store forskningsprojekter, der blev gennemført efter den nye lov, var undersøgelserne langs Västskustbanen. Gennem en udredning i 1995 var der registreret i alt 82 lokaliteter, som sammenlagt dækkede en tredjedel af det berørte areal. Ud fra specifikke videnskabelige problemstillinger blev 49 af disse pladser valgt ud for testgravninger og 30 prioriteret for egentlige udgravninger og natuvidenskabelige undersøgelser. Syv overordnede forskningsprojekter publiceres i disse år i serien »Skånska spår – arkeologi längs Västskustbanan«; fem af de 11 planlagte bind er nu udkommet (2001, 2001, 2003, 2003, 2004 og 2005) foruden et stort antal udgravningsrapporter. Det foreløbigt sidste bind i serien omhandler bebyggelse, økonomi, landskabsudnyttelse etc. igennem perioden 2300-500 f.Kr., dvs. den sene del af bondestenalderen og hele bronzealderen. Dette er en periode, hvorfra utallige udgravninger har dokumenteret en spredt bebyggelse med enkeltliggende gårde, der flyttede næsten planløst omkring i landskabet. Landsbyen, som vi kender den fra middelalderen, vides med sikkerhed først at være opstået omkring begyndelsen af vor tidsregning. Således

betyder det, at landsbybebyggelsen – pr. definition – ikke eksisterede før denne tid. Bronzealderens bebyggelse og gårdstruktur er dermed – bevidst eller ubevidst – tolket ind i et evolutionistisk historieforløb, ud fra hvilket spredte enkeltgårde langsomt udvikles til middelalderens komplekse landsbyfællesskab. Og da kildematerialet – dvs. hullerne i jorden efter bronzealderens bebyggelse – sædvanligvis er nok så fragmentariske og de undersøgte arealer nok så begrænsede, bliver de arkæologiske spor indlysende let tolket ud fra denne forforståelse. Sandheden om den omkringflyttende, spredte bronzealderbebyggelse er dermed blevet selvbekræftende.

Med en tydelig videnskabelig problemstilling som udgangspunkt og økonomiske ressourcer som ballast gav Västskustbaneprojektet muligheden for kritisk at omprøve denne tolkningsmodel bl.a. gennem udvikling af nye undersøgelsesmetoder. I stedet for at fokusere på bygningssporene alene, blev opmærksomheden nu også rettet mod deres sammenhæng med andre anlæg og ikke mindst mod uanselige fund som f.eks. dyreknogler og keramikskår fra den pløjjord, der normalt fjernes med maskinkraft under arbejdets gang. Ud fra nye problemstillinger rettedes opmærksomheden mod dette kildemateriale, som skulle vise sig overraskende rigt på informationer med relevans for tolkningen af bebyggelsens organisering, gårdenes økonomiske specialisering, deres samtidighed etc. Dokumentation findes nu for, at rige centralbygder med landsbylignende struktur som f.eks. ved Glumslöv har eksisteret side om side med de traditionelle spredte enkeltgårde i en hierarkisk og kompleks organisering af bebyggelsen allerede fra den sene bondestenalder over hele Sydskandinavien. Perioden er Nordens ældste metaltid, hvor kontakter over store afstande, import af metal og fokusering på personlig ejendom fik stadig større betydning. Bronzealderens hierarkiske samfund afspejles dermed ikke blot gennem gravfun-

dene, sådan som vi længe har vidst, men reflekteres – naturligt nok – også i bebyggelsesstrukturen gennem en økonomisk specialisering og kompleks organisering af produktionen med store geografiske variationer. Når bebyggelsessporene hidtil har været så vanskelige at tolke, skyldes det ikke mindst den fasttømrede forventning om enkeltgårdsbebyggelsen som et trin på evolutionens lange stige. Lærdommen, som kan drages af den nye forskning, er imidlertid, at de forhistoriske samfund i realiteten har været langt mere komplekse, fleksible og dynamiske, end vi hidtil har været villige til at tro. Meget af det kilde-materiale, som traditionelt betragtes som underordnet og inferiørt, har nu pludselig vist sig at indeholde helt afgørende informationer til omtolkning af fortidens bebyggelse; pløjejorden køres bort, og dens indhold anses for værdiløst, kogegruber registreres men glemmes som en vigtig del af bronzealdergårdens aktivitetsområde etc.

Dette er i kort form resultatet af Magnus Artussons delprojekt: Bebyggelsestradition og Gårds- og bebyggelsesstruktur, der udgør bogens to største artikler (s. 20-159). Hertil kommer otte andre bidrag: Bo Strömberg har skrevet om Gestaltning av bronsålderslandskap (s. 160-219), Karin E. Lagerås om Visibilitetsanalys av gravhögar (s. 220-251), Janis Runcis om Västskånska jordgravar från tidig metalltid (s. 252-283), Caroline Arcini & Fredrik Svanberg om Den yngre bronsålderns brandgravsmiljöer (s. 284-365), Titti Fendin om De rituella fälten på Glumslövs backa (s. 366-419), Per Karsten om Västskånska offerfynd från 2300-500 f.Kr. (s. 420-443), Ole Stilborg om Gårdens kruka och gravens urna (s. 444-495), Magnus Artursson, Per Karsten & Bo Strömberg om Aspekter på samhällsutveckling (s. 496-547). Bogen slutter med en sammenstilling af C14-dateringerne (s. 548-559).

I smukt layout, med gode billeder og instruktive tegninger, står bogen med sine 559 sider hardbound A4-format, alene ved

sin fysiske pondus i skærende kontrast til dagens cyber-trend. Intet ondt om denne udvikling, tværtimod, men målet med Riksantikvarieämbetets satsning er bare noget helt andet – nemlig at møde forskningen gennem det medie, som stadig er arkæologiens (som de allerfleste humanistiske videnskabers) – den trykte bog. Og samtlige artikler er ganske rigtigt resultat af forskningsindsatser, der opfylder de stillede krav til fortolkning og relevans for det omgivende forskersamfund. Bøger af denne faglige kaliber er højaktuelle i al arkæologisk forskning, fordi de bringer nye udgravningsdata centralt ind i den videnskabelige diskurs. Dokumentation, de »objektive data« er forud almengjort gennem Riksantikvarieämbetets udgravningsrapporter. I bogen derimod fortolkes disse data ud fra aktuelle teoretiske problemstillinger og med bevidst metodeudvikling som udgangspunkt.

Det er næppe for meget sagt, at tiden har vist, hvorledes nye spørgsmål rejser krav om nye former for dokumentation; selv den mest omhyggelige udgravningsrapport fra 80'erne mangler en række afgørende observationer og relevante informationer. Den faglige udvikling i de sidste årtier har til fulde afsløret, at det er umuligt at dokumentere alting og meningsløst at tro, at det er muligt at udgrave uden at vide efter hvad. Denne lære har det svenske Riksantikvarieämbetet draget. De har vist, at de faktisk er villige til at betale, og »Skånska spor« har dokumenteret, at de – og dermed hele forskersamfundet – har fået valuta for pengene. Riksantikvarieämbetets satsning er dermed transformeret fra udgiftspost til investeringsobjekt i en verden, hvor det humanistiske projekt for første gang i historiens løb politisk evalueres i markedsøkonomiske termer.

Lotte Hedeager

Institutt for arkeologi, konservering og
historiske studier
Universitetet i Oslo

M.S.Kristiansen (red): *Tårnby. Gård og landsby gennem 1000 år*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 54. Højbjerg 2005. 571 sider. ISBN 87-88415-37-6. Bogladepris: 500 kr.

»Størstedelen af befolkningen i middelalderen levede på landet. Alligevel er viden om middelalderens gård og landsby samt bondens dagligdag på mange punkter mangelfuld. Mens landsbyernes forgængere i vikingetid og den tidligste middelalder kendes i brudstykker fra mange arkæologiske undersøgelser i det åbne, dyrkede land, så er der sjældent udført større udgravninger inde i de eksisterende landsbyer, hvor de gamle gårde ligger beskyttende over deres ældre forgængere. Kun undtagelsesvist kommer vi her tættere på bonden og hans familie end lovteksternes regulering af landsbyens fællesskab og godsernes og matriklernes skatteangivelser«.

Med disse ord indledes den digre fremlæggelse af det bearbejdede materiale fra de arkæologiske udgravninger i Tårnby på Amager i årene 1993-94. Da Danmark og Sverige i 1991 indgik aftale om bygning af den faste forbindelse over Øresund, medførte de store anlægsarbejder omfattende arkæologiske forundersøgelser til lands såvel som til vands på begge sider af Sundet. Mens de svenske undersøgelser blev gigantiske, fordi vejforbindelsen skar gennem et af landets rigeste oldtidslandskaber, måtte den danske side nøjes med en trace over Amager. I dette urbane landskab fandtes ikke rum for større udgravningsmæssige armbevægelser, og på nær testgravningen i Tårnby gav ingen heller anledning til yderligere undersøgelser. I regi af Københavns Amtsmuseumsråd og finansieret af A/S Øresund blev Tårnby fokus for en ganske omfattende udgravningsvirksomhed, fordi der her bød sig den unikke mulighed at følge de materielle spor af én enkelt gård fra 1000-tallet og frem til 1800-tallet. Samtidig ville undersøgelsen belyse landsbyudviklingen fra vi-

kingetid til udskiftningen i første halvdel af 1800-tallet.

Undersøgelserne blev afsluttet i 1994, materialet bearbejdet og kompletteret med en række naturvidenskabelige og teknologiske undersøgelser, og i 2005 forelå den færdige publikation. 16 forfattere har tilsammen produceret 13 kapitler + appendix, sammenstillet til en bog med en vægt på tre (3) kilo. I indledningskapitlet, der er skrevet af bogens redaktør Mette Svart Kristiansen, præsenteres et sammendrag af undersøgelsesresultaterne. Dette afsnit, som også findes i engelsk oversættelse, sammenfatter på en overskuelig måde, hvad den alment interesserede læser har brug for at vide om resultaterne fra Tårnby. For specielt interesserede følger 12 baggrundsartikler, hvis ambition er at dokumentere så komplet som muligt alt fra udgravningsmetodik (M.S. Kristiansen), stratigrafisk analyse, faser og datering (M.S. Kristiansen & T. Roland), grøfter og hegn (T. Roland), bygninger, brønde og andre anlæg (M.S. Kristiansen & T. Roland), genstande (J.L. Larsen, J.S. Jensen, A. Jouttijärvi, G. Lerche, O. Magnus, D.L. Mahler, H.M. Myrhøj, T. Roland, M.S. Kristiansen & S. Vadstrup), agrarøkonomi og omgivende landskab (D.E. Robinson & J.A. Harild), husdyrhold og jagt – pattedyr og fugle (A.B. Gotfredsen), fisk og fiskeri (I.B. Enghoff), oldtidsbebyggelsen øst for Englandsvej (E. Fønnesbech-Sandberg) samt Tårnby og de udgravede gårde i de skriftlige kilder (K. Gabrielsen). Bogen afsluttes med et omfattende appendix med genstandsspredning i bygninger, brønde og faser (s. 503-569).

Som det turde fremgå, er dette altså en gedigen og gennearbejdet fundpublikation, hvis ambitionsniveau må siges at være opfyldt og hvis målgruppe, sydkandinaviske middelalder-agrar-arkæologer, med denne bog har fået et nyttigt redskab i hænde. Det kan synes ejendommeligt i betragtning af den udtalte viden, danske arkæologer efterhånden råder over, hvad an-

går jernalderens og vikingetidens bebyggelse, at udgravningen af en enkelt gård med kontinuitet fra 1100-tallet til ind i 1800-tallet kan betragtes som en sensation i et landbrugsland som Danmark. Forklaringen er naturligvis netop denne, nemlig at Danmark stadig har en agrar bebyggelsesstruktur med rødder i vikingetiden og den tidlige middelalder, hvorfor de nuværende landsbyer i stor udstrækning overlever de gamle bebyggelsesspor. Ikke siden udgravningerne i Store Valby ved Slagelse har der på Sjælland været mulighed for at følge en gård med kulturlag igennem flere faser i tidsrummet 1100-1800 (A. Steensberg & J.L. Østergaard Christensen: Store Valby. København 1974). Det tjener derfor forfatterne til ære, at materialet fra Tårnby nu er gjort tilgængelig for videre forskning, tre årtier efter undersøgelserne i Store Valby.

Gården, Tårnbygård, kan følges gennem fem hovedfaser og adskillige underfaser. Ældste fase dateres inden for perioden 950-1050/1150. Skellet ved de øvrige hovedfaser er lagt omkring 1300, 1400, 1500 og 1800/1850. Mens udgravningerne gav en ganske detaljeret viden om denne ene gårds og toftes udvikling i tid og rum, med huse og stalde, med hegn og gærde, med brønde og genstandsmateriale, forblev kendskabet til landsbyen som helhed ret summarisk, hvad angår det arkæologiske. Tårnby nævnes første gang i 1135, og kildedækningen op gennem middelalderen og i nyere tid er imidlertid ganske god (fremlagt kap. 13). Derfor er det også ejendommeligt, at bogens forfattere ikke synes at have samarbejdet nævneværdigt, endsi-ge integreret det historiske materiale i tolkningen af de materielle spor. Det er vanskeligt at slå sig til ro med en undskyldning om, at det desværre ikke var muligt at udgrave hele landsbyen, og at det derfor heller ikke har været muligt at sætte gården ind i en større sammenhæng. Eller udsagnet om at de arkæologiske fund måske kan antyde, at nogle bønder har været

rigere end andre, når ingen forholder sig til den historisk kendte virkelighed, hvor der tilsyneladende er ganske god pejling på de sociale forhold. Tårnbys plads midt i det københavnske spisekammer får heller ikke mange ord med på vejen i tolkningen af gårdens økonomi, og dette til trods for projektets erklærede tværvideenskabelige ambitioner. Den traditionelle opdeling mellem arkæologi og historie, mellem de der arbejder med materiel kultur, og de der arbejder med den skriftlige, burde efterhånden være en saga blot. Når dette ikke er sket, er forklaringen formentlig, at Tårnbyprojektet som udgangspunkt var fokuseret på at udgrave en gård og redde information, ikke på at gennemføre noget tværfagligt projekt efter en overordnet tværfaglig videnskabelig problemstilling.

Middelalderarkæologien er et »ungt« fag sammenlignet med den forhistoriske arkæologi, og behovet for at fremlægge kildemateriale derfor også påtageligt større. Ud fra denne ambition løser forfattergruppen sin opgave til fulde. Bogen er overskueligt opbygget, materialet fremlagt med fine tegninger, overskuelige tabeller og en indeksnøgle til at finde rundt. Flere af specialartiklerne er bredere og har almen interesse, f.eks. afsnittet om arden og afsnittet om jernforarbejdning. Udgravningen af gårdens mange brønde har givet enestående muligheder for naturvidenskabelige undersøgelser, og stjernefundet – om så kan siges – er de bevarede dele af en ard i brøndopfyld fra første halvdel af 1400-tallet. Tårnbyarden er således den første og hidtil eneste håndgribelige middelalderard fra Danmark, hvor den dog er et alment motiv på pløjescener fra kirkernes kalkmalerier. Markerne blev beviseligt pløjet ikke blot med den store tunge muldfjældsplov, men også med den lette ard langt ind i historisk tid. Tårnbys jord blev drevet i et alsædebrug med permanent dyrkede marker, og befolkningen udnyttede nærheden til Sundet og de gode fiskemuligheder. I det hele taget er både flora og fauna usæd-

vanlig rigt og alsidigt repræsenteret og med til at tegne billedet af levevilkårene for bønderne på Amager igennem 800 år.

Bogen »Tårnby. Gård og landsby gennem 1000 år« er, som den svenske »Bronsåldersbygd 2300–500 f.Kr.« (se forrige anmeldelse), det håndgribelige resultat af et stort arkæologisk exploiteringsprojekt i Øresundsregionen. Begge repræsenterer en omfattende publikation på mere end 500 sider med mange forfattere involveret. Indholdsmæssigt derimod er de helt forskellige, ikke blot fordi den ene omhandler historisk tid, den anden oldtiden, men fordi de illustrerer de to landes forskellige opfattelse af kulturarvsforvaltningens mål og midler. Netop dette var genstand for en omfattende politisk diskussion i Sverige i begyndelsen af 1990'erne, hvis resultat blev en vellykket politisk og strategisk satsning på at udvikle de arkæologiske nødudgravninger fra at være primært dokumenterende til at blive kundskabsproducerende. I svensk regi ville hovedparten af Tårnby-publikationen være blevet offentliggjort i form af udgravningsrapporter, på papir såvel som på nettet, og projektlederne ville have haft finansieret tid til at fortolke resultaterne på baggrund af de teoretisk funderede problemstillinger, der ville have ligget til grund for undersøgelsen. I dansk forvaltningspolitik derimod er målet alene den primære dokumentation, og kun ved mange særbevilninger, forfatterens ekstraordinære arbejdsindsatser og moderinstitutionernes velvilje tilgængeliggøres resultatet i bogform. Med andre ord, store økonomiske og tidsmæssige ressourcer satset på et felt, som i dagens Sverige ville anses for meningsløst uden en »kundskabsproducerende« opfølgning.

Selv om Tårnby-bogen er en både smuk og nyttig materialefrem læggelse, så er spørgsmålet imidlertid, om ikke den manglende politiske vilje til at investere i kundskabsproduktion alligevel indebærer, at god forskning opfattes forskelligt de to

lande imellem. Med de krav til fortolkningsarbejde, som det svenske Riksantikvarieämbetet stiller til sine forvaltningsgravninger, bliver forskeruddannelsen nemlig et selvindlysende kvalifikationskriterie ved alle større projekter. For en forvaltningspolitik som den danske, hvor primær dokumentation er endemålet, vil kvalifikationskriterier og dermed karrierestrategier naturligt tilpasses hertil. Denne politik har i de senere år genereret mange tunge, vægtige og særdeles bekostelige danske materialepublikationer. Selv om de altså i traditionel forstand er nok så »nyttige«, så er spørgsmålet alligevel, i hvilken grad de er endt som møllesten om halsen mere end mursten i et bygningsværk med større intellektuelle ambitioner.

Lotte Hedeager

Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier
Universitetet i Oslo

Valter Lang (red.): *Culture and material culture*. Papers from the first theoretical seminar of the Baltic archaeologists (BASE) held at the University of Tartu, Estonia, October 17th–19th, 2003. Interarchaeologia 1. Tartu-Vilnius-Riga 2005. 181 sider. ISBN 9985-50-384-8. Bogladepri s: 29 \$.

»Siden de sene 1980'ere har arkæologierne i de tre baltiske lande udviklet sig separat og uafhængigt af hinanden og, kan det ofte synes, fra resten af verden«. Med dette udgangspunkt forklarer Valter Lang fra Tartu Universitet, hvorfor man i 2002 tog initiativ til det, der året efter blev til det første fælles 'baltiske arkæologiske seminar' (BASE). Beretningen fra det første seminar udkom sidste år, samtidig med at det andet seminar i rækken fandt sted i Letland.

Bogen rummer 11 af konferencens oprindeligt 14 fremlæggelser. Temaet 'kultur og materiel kultur' er valgt så tilpas rum-

meligt, at de fleste former for arkæologi har kunnet finde plads ved bordet. De to første indlæg tager spørgsmålet op i den skikkelse, det oftest har figureret i øst-europæisk arkæologi, nemlig den etniske tolkning af arkæologiske levn. Valter Langs indledende bidrag giver, trods en sparsom inddragelse af ny engelsksproget litteratur, en fin, balanceret fremstilling og ikke mindst gode eksempler fra de baltiske landes jernalder. Modsat flere nyere debattører vil Lang ikke opgive spørgsmålet om sammenhængen mellem kulturel identitet og materiel kultur. Hans helhedsprægede, kulturgeografiske tilgang peger på flere arbejdsmuligheder. Det efterfølgende indlæg af Mindaugas Bertasius lider desværre så kraftigt af sproglig forbistring, at en del af pointerne i diskussionen af jernalderens kulturgrupper i Litauen går tabt.

Derefter følger tre mere samfundsorienterede studier, med fokus på enkelte afsnit af bronze- og jernalder i dele af det østbaltiske område: Algimantas Merkevičius analyserer teoretiske og metodiske forudsætninger for rekonstruktionen af samfundsstrukturer i Østbaltikums bronzealderssamfund. Andris Šnē diskuterer politisk organisation i Letland i sen jernalder og pointerer samfundets egalitære præg. Vykintas Vaitkevičius undersøger udviklinger i den østlitauiske højgravskultur fra romersk jernalder til 1200-tallet. Disse tre studier bevæger sig mellem velkendte begreber som hierarkier, høvdingedømmer, egalitær og elitær organisation, uden i teoretisk henseende at levere klare nyheder.

Mere nyskabende fremtræder de to følgende bidrag om forhistorisk religion og trosforestillinger. Tönno Jonuks leverer et inspirerende studie af estiske gravritualer fra bronzealder til højmiddelalder med fokus på muligheden for at udlæse kollektive og individuelle sjælsforestillinger. Romas Jarockis diskuterer mønter, der i dele af Litauen lægges i grave helt frem til 1700-tal-

let, og tolker dem som en modreaktion mod kristen ideologi.

De sidste fire indlæg peger i forskellige retninger, men kan siges at forenes om tværkulturel udveksling. Som teoretisk arkæologi betragtet er der afgjort mest at hente i Rasa Banytė-Rowells og Anna Bitner-Wróblewskas studie af kontakter mellem baltiske og finske (estiske) grupper igennem jernalderen. Forfatterne inddrager en bred vifte af kilder og diskuterer bl.a. det adrætte etnonym 'esti', hvis geografiske reference skifter fra Samland til det nuværende Estland undervejs mellem romersk jernalder til middelalder. De øvrige bidrag i denne afdeling – Mari-Liis Rohtlas om yngre jernalders korsformede fibler, Audronė Bliujienė om keramik i yngre jernalders grave i Kurland og Kristiina Johanson om løsfundne skafthulsøkser fra neolitikum og bronzealder i Estland – er først og fremmest materialestudier. Som sådan er de velkomne bidrag om områder, der sjældent er præsenteret på vestlige sprog; men deres berettigelse i en teoretisk antologi kan nok diskuteres.

Til trods for, at der angiveligt er gennemført sproglig revision af alle tekster, veksler kvaliteten af det engelske markant. Mellem de generelt velflydende artikler findes enkelte helt dunkle tekster. Få faglige læseoplevelser er mere frustrerende, end når en dygtig specialist har kæmpet – utvivlsomt hårdt og bandsat – med at oversætte en viden, man ønsker at kende, men kort og godt ikke kan dechifrere. At det kan forekomme i et projekt som dette, hvor der tydeligt nok er ofret betydelige kræfter, er slet og ret utilgiveligt.

Som helhed betragtet er det hverken et fælles tema, en fælles tilgang, eller for den sags skyld et fælles stof, der forener bidragene i denne bog. Deres fællesskab består i det geografiske fokus: Det østbaltiske område. Det kan derfor næppe undre, at bogen vanskeligt kan siges at udgøre et markant, nyt bidrag i teoretisk arkæologi. Derimod kan den læses med interesse som en

buket af ofte fine, nye studier i et område, hvis arkæologi alt for sjældent bliver tilgængelig hinsides landenes egne sprog, og som tilsvarende ofte glimrer ved sit fravær i horisonten af blandt andet skandinavisk arkæologi.

»Culture and material culture« er en bog, man bedst kan anbefale for det indblik, den giver i forskellige felter af arkæologi i de baltiske lande – tre arkæologier, der nok er kommet hinanden tættere, men fortsat kan være svære at nå for resten af verden.

Søren M. Sindbæk
Afdeling for Middelalder- og
Renaissancearkæologi
Institut for Antropologi, Arkæologi og
Lingvistik
Aarhus Universitet

Lene Melheim, Lotte Hedeager og Kristin Oma: *Mellom himmel og jord. Foredrag fra et seminar om religionsarkeologi, Isegran 31. januar- 2. februar 2002.* Oslo Archaeological Series Nr. 2, Institut for Arkeologi, Kunsthistorie og Konservering, Universitetet i Oslo. Oslo 2004. 490 sider. ISSN 1503-4089. Bogladepris: 398 Nkr.

Det er altid en næsten umulig opgave at anmelde artikelsamlinger, ikke mindst når det drejer sig om værker med mange artikler (i dette tilfælde 20). Alene at referere dem alle vil normalt udfylde den plads, der er til rådighed i de fleste anmeldelser, for slet ikke at tale om en begrundet vurdering. Det skal derfor ikke forsøges i denne anmeldelse, hvor jeg vil gå en anden vej, nemlig – hvor uretfærdigt det end må synes – at vurdere helheden både i forhold til indholdet, til det redaktionelle og til den overordnede idé. Når det alligevel forekommer denne anmelder acceptabelt at gå til værks på denne måde vedrørende netop denne bog, skyldes det ikke mindst, at redaktørerne allerede i indledningen over ca.

fire sider giver et kort referat af indholdet af de forskellige artikler, uden nogen vurdering, naturligvis, men dog med de indholdsmæssige hovedpointer (hvilket i øvrigt er en glimrende idé og en stor hjælp for den læser – og det gælder formentlig de fleste – der vil læse et værk som det foreliggende selektivt).

Hvad indholdet angår, er det tydeligt, at det tolkningsmæssige står i centrum. Som det fremgår i titlen, handler det om religionsarkæologi, dvs. arkæologi, der på den ene eller den anden måde belyser religion. Kronologisk dækker artiklerne perioden fra bronzealderen og frem til kristningen af Norden. Som sådan afspejler værket en tendens inden for moderne arkæologi, som har været markant inden for den sidste snes år, i hvert fald i Skandinavien, hvor arkæologi og religionshistorie i mange henseender har beriget hinanden, ikke mindst igennem konferencer og symposier, hvor arkæologer og religionshistorikere har mødtes og udvekslet indsigter. Igangsættende for denne tendens var et andet symposium på Isegran, som fandt sted i 1984 (tilrettelagt af religionshistorikeren Gro Steinsland). At de efterhånden mange initiativer, der siden blev iværksat, faktisk har haft en indflydelse, synes dette værk at bære præg af. Ganske vist er der kun en enkelt religionshistoriker blandt forfatterne, men det synes oplagt, at adskillige af de bidragende arkæologer har tilegnet sig religionshistoriske indsigter, som beriger og nuancerer overvejelserne over de religiøse fænomener, der behandles, og som i stigende grad giver en teoretisk bevidsthed i forhold til de problemstillinger, der er på spil. Og den vigtigste blandt disse forekommer at være selve det at ville belyse en forestillingsverden ud fra materielle genstande. Kan man det? Og hvordan skal det i givet fald gøres?

Der er naturligvis betydelige forskelle på bidragene, både indholdsmæssigt og kvalitetsmæssigt. Hvad det sidste angår, er det især netop forholdet mellem gen-

standsmateriale og forestillingsverden, der er på spil. Der vil altid være usikkerhedsmomenter, når vi tolker, og jo mere sparsomt et materiale, vi har til rådighed, jo mere usikkert bliver det. Det betyder selv sagt ikke, at vi ikke skal tolke, men det bør få os til at reflektere over, hvad der skal til af argumenter for, at vi skal kunne fremsætte en tolkning, der fremstår som ikke bare »mulig«, men også som »sandsynlig«. I nogle af bidragene i denne artikelsamling er det således slående, i hvor høj grad tolkninger bygges på fuldstændig uargumenterede muligheder à la »det kan tænkes at...«, en grav, fx, »kan have haft den og den funktion« osv. Alt er selvfølgelig muligt, men noget må vel adskille den glade amatør fra den professionelle forsker, og selv om fantasi bestemt er en nødvendighed, hvis man vil hæve sig ud over de rene trivialiteter, så er forskerens styrke bl.a. netop, at fantasien kombineres med en sans for balance mellem hypotese og argument. Det er som sagt ikke tilfældet i alle bidragene her, medens der i den anden ende af kvalitetsspektret er tale om præsentationer af et både særdeles interessant materiale og stærke argumenter for at se dette materiale i en bestemt tolkningsmæssig sammenhæng. Igen: intet er sikkert, men hvis et problemkompleks mere eller mindre kan opløses, når det ses inden for en bestemt tolkningsramme, og når der er tilstrækkeligt med argumenter for at tage netop denne tolkningsramme i anvendelse, så nærmer vi os det optimale, når det gælder tolkninger af religiøse forestillinger (eller rekonstruktioner af ritualer). Og der er bestemt adskillige bidrag, som opfylder dette kriterium og dermed er med til at opbygge vores viden om den førkristne religion.

De fleste bidrag udviser en stærk interesse for teoretiske problemstillinger, enten implicit gennem selve den måde, den givne problemstilling analyseres, eller eksplicit gennem en inddragelse af bestemte teoretikere – ofte med udgangspunkt i an-

tropologien. Denne inddragelse af antropologiske erkendelser har for længst vist sin værdi, og i dag er det måske mere vigtigt at være opmærksom på de begrænsninger, der trods alt også er, når vi har at gøre med samfund, der ikke, eller i hvert fald kun i meget beskedent omfang, har efterladt sig skriftligt materiale.

Alt i alt må man om det indholdsmæssige sige, at heterogeniteten til trods, så er bogen som helhed en fornøjelse at læse, hvilket ikke mindst skyldes den vilje, der hos mange af forfatterne er til at kombinere det arkæologiske materiale med tekster, hvilket selvfølgelig udgør en problemstilling i sig selv, men som ikke desto mindre er uomgængeligt, hvis tolkningerne skal hæve sig ud over det helt arbitrære og samtidig befinde sig på et niveau, som ikke er så generelt, at det også bliver trivielt.

Det foregående har også betydning for vurderingen af redaktionen. Først og fremmest kan det fastslås, at alle, som har prøvet at redigere symposieberetninger, ved, hvor problematisk det kan være, hvis enkelte bidrag ikke holder standard. Man er tilbøjelig til at slække på kravene for at undgå ballade, og fordi det mere eller mindre er blevet lovet, at alt kan publiceres. I forhold hertil har redaktionen her gjort et godt stykke arbejde, i og med at intet, på trods af kvalitetsforskellen, fremtræder under niveau. Der er i det hele taget tale om en flot publikation, hvor et i de fleste tilfælde godt og spændende indhold bliver serveret i en flot og funktionel indpakning, som på ingen måde forfalder til det poppede og »overlækre«. I den forbindelse vil jeg ikke mindst fremhæve den tidligere nævnte indledning med korte referater af artiklerne. Når den kombineres med de engelske (et enkelt dog tysk) abstracts foran hver artikel, vil læseren have alle muligheder for at bruge sin tid på netop de artikler, der måtte have hans/hendes særlige interesse. Skal man kritisere opsætningen, må det være anvendelsen af slutnoter i stedet for fodnoter, som gør læsningen en smule be-

sværlig. På den anden side kunne den meget begrænsede brug af noter i det hele taget tyde på, at redaktionen har ønsket en sådan begrænsning, hvilket bestemt kan være en god ting. Alt i alt er der, når bortses fra rene sjuskefejl, som en ordentlig korrekturlæsning ville have elimineret, tale om en flot bog, hvor redaktionen har foretaget en række hensigtsmæssige valg.

Det sidste, jeg kort skal komme ind på, er selve ideen med en bog som den foreliggende. Som sagt kan det give problemer i en redaktionsproces, når man kun i begrænset omfang har mulighed for at afvise bidrag p.g.a. manglende kvalitet eller manglende relevans for det overordnede emne. Alligevel vil jeg i disse tider, hvor mere og mere kommer til at handle om »peer review'ede« tidsskrifter, gerne slå et slag for publikationer som denne, der har et begrænset og dermed fokuseret sigte: Bidragene handler slet og ret om religionsarkæologi, og forskere og andre, der interesserer sig for dette emne, bør altså investere tid og energi i at lære bogen at kende, medens andre, som mere interesserer sig for typologisering af økser, måske kan bruge deres tid bedre ved at læse andre publikationer. Forudsætningen for, at dette argument holder, er naturligvis, at såvel tilrettelæggerne af et forudgående symposium, som redaktørerne af en efterfølgende publikation, finder et emne, der på en gang er bredt nok til, at det har interesse ud over et helt snævert specialistfelt og er fokuseret nok til, at det giver mening at publicere i et samlet værk. Hvad dette angår, har redaktionen bestemt været dygtig, for alle forskelle til trods, så fremstår bogen faktisk som en rimelig homogen størrelse, der vil give enhver læser med interesse for emnet noget at reflektere over. Og meget bedre kan det vel næppe blive.

Jens Peter Schjødt
Afdeling for Religionsvidenskab
Aarhus Universitet

S. Mäntylä (red.): *Rituals and relations. Studies on the society and material culture of the Baltic Finns.* The Finnish Academy of Science and Letters, *Humaniora* 336, *Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ.* Helsinki 2005. 262 sider. ISBN 951-41-0971-6. Bogladepris: 30 EUR.

Hvad arbejder yngre jernalders arkæologer i Finland, Estland og Letland egentlig med i disse år? Finsk og baltisk arkæologi er jo næppe et felt, hvor mange danske arkæologer føler sig på hjemmebane. Naturligt nok har blikket i højere grad været vendt mod syd og vest. Antologien »Rituals and relations« åbner muligheden for, at de, der ikke læser hverken finsk, lettisk eller litauisk, kan få et indblik i den nyere forskning af sen jernalder, vikingetid og tidlig middelalder øst for det Baltiske Hav. Store dele af det publicerede materiale stammer fra udgravninger fra de seneste ti år. Selvom flere skandinaviske arkæologer tidligere har publiceret glimrende artikler om relationerne mellem især fastlandssvensk, gotlandsk og baltisk materiale, er der således meget nyt at hente.

Størstedelen af de tolv artikler beskæftiger sig med gravmateriale. Hovedvægten er lagt på de lag af betydninger, der knytter sig til forskellige dele af gravgaverne, særligt på smykkeopsætninger og dragtudyd. Titlen »Rituals and relations« er dog noget misvisende. Det er ikke tolkning af gravritualer, der er i fokus. Studierne omhandler derimod genstandenes proveniens og tolkningen af sociale og etniske grupperinger på basis af gravgaverne. Den anden del af titlen, *relations*, er derimod et hovedtema i flere af artiklerne. Især bliver kontakterne mellem befolkningsgrupper i det nuværende Letland, Saaremaa (Ösel) og det sydvestlige Finland i yngre jernalder og vikingetid godt belyst.

Inden jeg læste antologien, havde jeg nok en fordom om, at der i finsk og baltisk arkæologi er fine materialestudier, men mindre at byde på rent teoretisk. Den for-

dom bliver desværre ikke gjort til skamme. Eksempelvis arbejder H. Asplund i artiklen »The Bear and the Female« med binnære oppositioner som mand-kvinde og kultur-natur uden at redegøre for problemerne med at anvende strukturalistisk metode. Ligeledes analyserer S. Mäntylä i sin artikel »Broad-Bladed Battle-Axes, their Function and Symbolic Meaning« med Jan Petersens type M økser i Finland ud fra et syn på symbolisme, som hovedsageligt baserer sig på I. Hodders arbejde i starten af 80'erne. De mange nyere studier af symbolisme er derimod ikke inddraget.

Hvad der mangler på den teoretiske front, er til gengæld til stede i materialeanalyserne. I både H. Asplunds arbejde og i J. Riikonens artikel »Iron Age Aprons from Southwestern Finland« analyseres vedhæng og dragtudstyr i form af bjørnetænder med bronzetråd og bjørnetandsformede bronzesmykker og såkaldte forklæder med bronzespiraler. Riikonen giver en detaljeret gennemgang af forskellige typer kvindesmykker i det baltiske og finske område i vikingetid og middelalder. Tolkningerne er påvirket af etnologiske studier af dragtudyret fra 1600-1900-tallet i samme områder. Der lægges desværre ikke tilstrækkelig vægt på, at de samme dragtop-sætninger kan have haft andre betydninger i vikingetiden end i nyere tid. Samtidig er det dog også interessant rent metodisk, at forfatterne vælger at inddrage etnologiske studier i langt højere grad, end det sædvanligvis er tilfældet i den skandinaviske forskning. Artiklerne af Asplund og Riikonen vil, ligesom I. Žeieres artikel »Archaeological Evidence of Ancient Liv Costume in Latvia« og R. Spirgīs artikel »Die Brustgehänge mit Schildkrötenfibeln der Daugava-Liven im 10.-13. JH«, være meget anvendelige for forskere, der studerer dragter og tekstilbearbejdning og arbejder med kvindesmykker i yngre jernalder.

R. Spirgīs arbejde giver et fint overblik over forandringerne af smykkeopsætningen på kvindedragten hos liverne i vikin-

getid. Til gengæld bliver det meget problematisk, når han anvender disse forandringer som argument for, at folkegrupper af nordisk oprindelse flytter sig fra det nordlige Kurland til Daugava-området ved vikingetidens begyndelse. Dette syn på relationen mellem materiel kultur og etnicitet må mildest talt betegnes som problematisk. I modsætning til Spirgīs arbejder M. Mägi i sit studie »On the mutual Relationship between Late Prehistoric Saaremaa and the Livs« med et langt mere komplekst syn på forholdet mellem etnicitet og gravskik.

På flere af livernes gravpladser, både på fastlandet og på Saaremaa (Ösel), er der fundet våben i kvindegrave. I enkelte grave med righoldigt kvindeudstyr var et spyd placeret ved afdødes hoved. Dette materiale rummer et fantastisk potentiale til at diskutere gravritualer. Disse grave udgør en tydelig parallel til kammergraven fra Birka, Bj. 834, som Neil Price har tolket som en volvegrav (N. Price: »The Viking Way. Religion and War in Late Iron Age Scandinavia«. Uppsala 2002, s. 132-139). I stedet for at diskutere, hvordan en sådan gravlæggelse har fundet sted, på hvilket tidspunkt i gravritualet spydet er kastet ned i graven, og hvilke lag af betydninger der kan knytte sig til denne grav, nøjes Mägi med at konstatere, at forekomsten af våben i kvindegrave kan være udtryk for kvinder, som har fået samme niveau af status som mænd (Mägi 2005, s. 203). En sådan reducere af materialets tolkningsmuligheder er ganske symptomatisk for antologien.

Artiklen af Suhonen adskiller sig markant fra de øvrige tekster i antologien. Hendes artikel »Way of Life – a Useful Concept in Archaeology?« udspringer af projektet »From Village into Town«, som består af byarkæologiske undersøgelser, der fokuserer på ligheder og forskelligheder mellem livet i landsbyen og byen i middelalderen. Begrebet livsform har stået centralt i disse studier. Suhonen anvender dette begreb som et sæt bagvedliggende regler (Suhonen 2005:152). Definitionen

af begrebet livsform fortsætter på adskillige tekstsider, men omsættes ikke til en frugtbar metode. Begrebet er opbygget efter sæt af modsætningspar som eksempelvis værdifuld/værdiløs, hvilket får det til mere eller mindre at ligne traditionel strukturalisme. Begreber som *materiel kultur som sprog* diskuteres uden henvisninger til den lange række af arkæologiske forskere, der især i slutningen af 1980'erne beskæftigede sig med dette felt. Suhonen får ikke inkorporeret forskellige aktørers valg af måder at håndtere livsformers regelsæt, og handlinger synes dermed at være prædestinerede. Hendes arbejde ville med andre ord vinde markant ved at indarbejde praksisteori i begrebet livsform. Artiklen indeholder fine overvejelser omkring forholdet mellem vores syn på skel og forhistoriske menneskers skel mellem livet i byen og i landsbyen. Igen ville overvejelserne blive mere relevante, hvis hun angav metoder til at studere disse forhold. Med mange løftede pegefingre advarer hun om de farer, der lurar, når man skal fortolke et arkæologisk materiale. Måske undervurderer Suhonen sine læsere.

Flertallet af artiklerne står således svagt på den teoretiske front. S. Raninens artikel »Big Men on the River Banks« er dog en undtagelse. Hans studie belyser våbengrave fra yngre germansk jernalder ud fra nyere tolkninger af etnicitet. Han argumenterer for en vis grad af multikulturel identitet i yngre jernalders elite. Han mener, materialet peger i retning af en forholdsvis løs politisk struktur, hvor ledere agerede i overensstemmelse med samfundets forventninger. Lederne kunne organisere kontakter med udenforstående samfund og beordre militære aktiviteter, og eliten kunne øge sin status gennem kontakten med andre samfund (Raninen 2005:234-238). Havde flere af artiklerne haft denne vekselvirkning mellem empiriske studier og mere overordnede diskussioner af social identitet, ville antologien samlet set have været mere læseværdig. Vil man vide mere

om våben, dragtformer og smykker i yngre jernalder og vikingetid, er der meget at hente. Det bliver samtidig tydeligt, hvor centralt behovet for diskussioner af etnicitetsbegreber er blevet, også i Baltikum.

Julie Lund

Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier
Universitetet i Oslo

Lars Pilø: *Bosted – urgård – enkeltgård. En analyse av premissene i den norske bosetningshistoriske forskningstradisjon på bakgrunn av bebyggelsesarkeologisk feltarbeid på Hedemarken.* Oslo arkæologiske Serie vol. 3. Oslo 2005. 548 sider. ISSN 1503-4089. Bogladepris: 398 kr.

En norsk doktorafhandling skrevet af en dansker om et af norsk arkæologiske nationale selvforståelses grundpæle – den frie bondes gård som det bærende element i norsk bebyggelse og historie. Lyder det ikke spændende og vovet? Som så mange andre danske arkæologer har Lars Pilø gjort karriere i Norge, og nu har han skrevet en norsk disputat.

Den omfatter ud over indledning, hvor begreberne defineres, et kapitel på 55 sider om den »bosetningshistoriske forsknings-tradisjon« – ja, bogen er skrevet på norsk. Præsentation af undersøgelsesområdet – Hedemarken ved Mjøsa-søen i Gudbrandsdalen – på 12 sider, og fremlægning af bopladsudgravningerne, som han selv har stået for, får 63 sider. Kapitel 5 omhandler rekognosceringer over 60 sider. Det, han kalder direkte kilder – bopladserne – behandles på 15 sider, de indirekte kilder – navnlig grave og stednavne – får 71 sider, og konklusionen er blot på 8 sider. Dertil kommer et katalog på 174 sider. Mærkeligt nok er det sidste kapitel ikke med i indholdsfortegnelsen. Det er skrevet af H.I. Høeg og gennemgår pollenanalyser i Hamar på 43 sider. Bogen blev forsvaret i

2003, og litteraturindsamlingen slutter 2002.

Formålet er at holde den traditionelle norske bebyggelseshistoriske model op mod forfatterens egne case studies fra Hedemarken. For norsk bebyggelsesarkæologi er gården, drevet af frie bønder, det centrale. Det er et dogme, at landsbyer aldrig var et norsk fænomen (hvad med de ringformede tun i Vestnorge?).

Forfatteren deler sine konklusioner op i 6 punkter (s. 261ff). Flere steder i Norge er gårdproblematikken flyttet tilbage til senneolitikum-bronzealder, så romertidsgården skal nu ses som en ændring af gårdformen, ikke som begyndelsen. Gård-landsby modsætningen opløses, og et bredere spektrum af definitioner skal nok bruges ifølge Pilø. Man skal skelne mellem regionale, overregionale (hvad betyder det?) og internationale niveauer. Gården er dermed ikke grundlaget for Norge som stat. Myten om den frie selvejerbonde holder ikke længere. I undersøgelsesområdet ses gårde med masser af kogesten som centrale for omliggende mindre gårde, Enga er en sådan lavstatusgård. Dermed er de jævnbyrdige bønder erstattet af et hierarki med større og mindre jordbrugere. Den stedse antagne basale kontinuitet holder heller ikke, der er ifølge Pilø diskontinuitet i 500-tallet og efter pesten (Svartedauden). De begrænsede udgravninger viser varierende kontinuitet (men hermed ser jeg ikke kontinuitetsprincippet færdigbehandlet). Urgård-begrebet skal afskaffes, disse ældste gårde kan i hvert fald ikke findes ved hjælp af langt yngre indirekte kilder. De indirekte arkæologiske og historiske kilder kan højst være repræsentative i nogle tilfælde på makroplan. Udgangspunktet for bebyggelsesstudier bør være selve bebyggelserne – hvad vi så end kalder bopladserne. Nutidens gårde spejler ikke jernalderens gårde. Det var bogens hovedresultater.

Definitionen af gården udgår fra stor variation med forskelligt indbyrdes forbund-

ne gårde. Skellet landsby-enkeltgård er i færd med at blive »bygget ned« og begrebet landsby ved at miste sit oprindelige indhold, hævder forfatteren. Derfor bruger han ordet gårdsamling som synonymt med vort landsbybegreb – så er vi lige vidt. Jeg mindes diskussionen i 1970'erne, blot er Mats Widgren nu apostlen, i stedet for Jankuhn og Becker dengang.

Problemet samtidighed mellem de enkelte elementer i de enkelte gårde eller mellem flere nærliggende gårde gås der let hen over indtil s. 21. Også kontinuitet var i centrum dengang, pladskontinuitet er som begreb blevet udvandet (erstattet af tomtkontinuitet) og gøres nu relativ, (er det et fremskridt?). Kontinuitet var en grundlæggende forudsætning i den normale tolkning, men i hvert fald pesten førte til midlertidige brud, og flere indskrænkninger eller ophør er efterhånden konstateret arkæologisk.

Pilø bruger ordet retrogressiv om det, vi kalder retrospektiv, altså tilbagesøgende metode fra noget kendt. Typisk norsk har altid været den lokale tilgang, bedst udtrykt i de utallige »bygdebøger«, som gør emnet helt uoverskueligt for udlændinge. Man skrev regionale bebyggelsesstudier i et nationalt perspektiv. Lokale variationer optræder naturligvis stadig, men fællesnordiske træk som det treskibede langhus (som vi kender så godt) og kogegruber er blevet tydeligere også i Norge med indførelsen af den nye fladeudgravningsteknik i Norge (ganske som i Sverige) i de sidste år. Det var danske studenter, der bragte teknikken til Skåne omkring 1980 (Fosie IV), og det gik på samme måde i Norge (Stavanger-området) med Løken og Rolf-sens samt forfatterens indsats. Forskningshistorisk er det et af de mest interessante perspektiver i nyere nordisk arkæologi. Den norske tradition behandles s. 79-91.

Ved siden af den arkæologiske tradition i bebyggelsesforskningen fra Sigurd Grieg 1926 spillede stednavne en langt større rolle end hos os.

Therkel Mathiassens form for markvandringer (rekognoscering) er en forudsætning for at få et brugbart materiale i et fuldagerbrugsland, og det har man også erkendt i Norge. Centralt for problemstillingen er gravfundenes repræsentativitet. Her står nordmanden Dagfinn Skree diametralt modsat svenskeren Björn Ambrosiani. Tolkningen af gravene som de frie bønders forudsætter, at der ikke var andre døde og andre grave – et problem, som også vi har: Repræsenterer de kendte grave hele befolkningen? Forsandmoen ved Stavanger blev udgravet af danske exilarkæologer, og er det eneste påviste eksempel på kontinuitet tilbage til ældre bronzealder med nogle andre svingninger end de i modellen forudsatte, og er en passende advarsel mod modeller, der ikke kan indpasse variationer og dynamik. Det empiriske grundlag er stadig for spinkelt.

Under dateringsmetode diskuteres stednavnene indgående s. 33-60, igen med stærke mindelser om debatten herhjemme i 1970'erne. Det er relevant læsning.

Efter denne salve mod etablerementet går Pilø til de direkte kilder – dvs. arkæologien. Undersøgelsesområdet er på 2707 km² på Mjøsas østside, jorden over 300 m synes ikke landbrugsinteressant pga. den kortere vækstsæson. Hele fem pollendigrammer viser tidligste landbrug i senneolitikum-ældre bronzealder, hvor klimaet var varmere. Åkerprojektet fra 1991, med udgangspunkt i det rige fund fra 500-tallet, tog hul på den moderne indsats. Ved et sted, hvor vigtige ruter krydser hinanden, begyndte fladeudgravning i 1988. Side 195 nævnes en passant, at den måske var kongsgård. Åker-gården ses som områdets centrale gård med pladskontinuitet fra 200-1300 (den er nok ikke så sikret, som forfatteren mener). De seks undersøgte »sites« – hedder det vist på nutids arkæologsprog – ligger koncentreret i undersøgelsesområdets centrum.

Jorden heroppe er egentlig uegnet til flademethodikken, ligesom bevarede kulturlag

heller ikke er det. Håndværksindikationerne blev fundet ved vandsoldning. (Kan man kalde en søgegrøft for fladeafdækning?). Husene er klassiske treskibede langhuse med jordgravede stolper, men trods dækkende kulturlag uden bevarede ildsteder eller gulve.

Dokumentationen af de enkelte hustomter er udetaljeret, der står fx ikke noget om stolpetykkelse, selvom både brændte og ubrændte stolper forekom, derimod står der lidt om stolpeafstandene. Pilø gør det ikke let for læserne at bruge udgravningsdokumentationen. De to husrigeste, Åker og Valum, er uden stednavne sat på foldeplancher 1-2, selvom de udmærket kunne få plads i teksten. Man kan ikke se, hvor C14-dateringerne er taget, da der ingen anlægsnumre er på planerne, der veksler mellem målestok og skalaangivelse; Valums to udgaver er i forskellig størrelse. Man skal selv identificere hustomterne ud fra signaturerne på planerne, og nuancerne i toningen på alle planerne er for små til, at det har nogen mening. Det er ulempen ved edb-producerede kort; de kræver megen omtanke for at fungere for læserne. Der kunne blot have stået et husnummer ved udtegningerne, så havde man umiddelbart kunnet genkende fx hus IV fra Valum.

Rekognosceringen blev foretaget for at påvise pladskontinuitet. Mellem 1950 og 1990, hvor landbruget, i lighed med i Danmark, må have pløjet mere og mere op, blev intet feltarbejde udført. Markvandring af 4½ km² omkring Åker og tre mindre gårde gav helt andre resultater, end man ville forvente hos os. Næsten ingen keramik, men fremfor alt ildskørnede sten – bryggesten. Navnet må betyde, at de tolkes som biprodukter af ølbrygning – en gammel svensk tolkning. Disse sten ligger på alle pladser, som skønnes egnede til bebyggelse, tættest ved de store gårde som Åker. Bryggestenene er et centralt element i Piløs argumentation. Men er kogestenslag (bryggestein) absolut bunden af koge-

stenøser? Netop i yngre jernalder bliver kogestenslag jo karakteristisk, hos os (og i Sverige) i hvert fald. Lejre er ikke den eneste plads med kogestenslag i Danmark.

Kogegruber og kogesten spiller i Norge en langt større rolle end hos os (L. Gustafson, T. Heibreen & J. Martens (red.): *De gåtefulle kokegruber*, Oslo 2005). Situationen minder om de af vore yngre jernalderboplads, som ikke svømmer i metalsager. Her er kogesten (og ildskørnet flint) også de bedste indikatorer. Metal blev der heller ikke fundet meget af ved rekognosceringen – og egentlig heller ikke megen flint. Kapitel 5 skildrer metode og problemer udmærket, men giver kun overfladisk indsigt i, hvad der egentlig blev fundet. Heller ikke i kataloget findes den slags; der står blot: systematisk markvandring ved NN, årstal og beretning ved Lars Pilø. Vi må kigge på kortene i 1:10000 for at se, hvad der er fundet på de forskellige gårde, hvis navne står med små bogstaver.

Det direkte kildemateriale får i kapitel 6 blot 15 sider, hvoraf de fem sågar handler om grave. Det må afspejle, hvor lidt selve bopladserne endnu fylder som materiale. De indirekte kilder får derimod 62 sider i kapitel 7, og gravhøje og gravfund dominerer kataloget, der tager det hele med fra stenalder og frem. Man kan her ikke se, om fundene er præcist stedfæstet eller blot lokaliseret til en gård.

Fra side 199 skildres den almindelige forskningshistorie med Gerhard Schöninghs berejsning 1775 som den første nogenlunde oplysende. Ødelæggelsen af grave er dokumenteret allerede i 1700-tallet, typisk omtales jernsager i høje. Først 1857 begynder sten- og flintsager at komme ind. (Gokstad) Nicolaysen udførte de første gravninger 1869 – 162 af de 240 udgravede grave, med tidstypiske grøfter ind i centrum af højen. Pilø har genudgravet en af hans høje og vist, hvor stærkt Nicolaysen underdokumenterede sine gravninger. Jan Petersen foretog 1917-19 den sidste udgravningskampagne i Hedemarken, og

først i 1950'erne drog området igen opmærksomhed til sig. Ofte er lokaliseringen dårlig; et gårdsnavn fandtes tilstrækkeligt. 1500 gravminder er katalogiseret. Indtil yngre romertid var det småhøje, i merovingertid lave høje. De bevarede høje ligger på ødegårde, formentlig er de fjernet fra de aktive gårde.

Der er ganske mange (importerede) flintdolke, men frem for alt skafthuløkser fra senneolitikum-ældre bronzealder. De viser nok aktivitet, men hverken gård eller bebyggelse (efter min mening). Først i romersk jernalder får man andet end løsfund. Fire moselig er kuriøst nok den største fundgruppe i førromersk jernalder. Pollendiagram viser ekspansion på By, der senere har egnens største gravpladser. De få yngre bronzealderfund ligger på de centrale gårde, og romertids- og folkevandringstidsfund på gårde med gamle navne. I folkevandringstid (ældre germansk jernalder) ses en forbløffende fundreduktion i Østlandet – modsat Vestlandet, dog med fem guldfund fra Åker. Merovingertid (yngre germansk jernalder) viser en ekspansion i øst, omkring By, men er en fundtynd periode. Først i vikingetid er der bred topografisk dækning, 179 af de 275 vikingegrave er våbengrave. Rydningsnavne kendes i vikingetid. Gravene giver et rigtigt billede af bebyggelsen på makroplan i vikingetid, men ikke på mikroplan ifølge Pilø.

Skrees model med ufrie gårde uden grave finder jeg irriterende, fordi den ikke kan bevises med arkæologiske midler.

Det undrer mig, at man ikke har prøvet TL-dateringer af kogestensslagene, i hvert fald de udgravede – og prøvehuller kunne være gravet ved nogle af de interessante gårde.

Hvornår er arkæologiske kort uproblematisk? Nej, vel – Piløs er det heller ikke. Jeg tvivler ikke på, at punkterne sidder korrekt, men har ingen chance for at se efter. Det hele hænger jo på disse gårde, men de eneste kort med gårdsnavne er pl. III-IV. Jeg

savner et kort over navnetyperne, foldekor-
tene viser gårde med navn, men dækker jo
ikke hele undersøgelsesområdet.

Rækkefølgen i kataloget er mig en gåde.
Præstegeldene (vel nærmest vore pastora-
ter) bruges som vore sogne. Deres række-
følge fremgår af tabel 7.1ff, men der er ikke
index, og indenfor de enkelte Præstegelde
er der ingen alfabetisk orden.

Fra note 335 er noterne forskudt, hen-
visningen hedder 335, den tilsvarende note
336 osv. Det virker unødvendigt tungt at
samle noterne bag i bogen, da de fleste
sagtens kunne indpasses i teksten efter det
nu gængse system. Foldeplancherne kun-
ne være reduceret til 2. Planche III har
hverken nummer eller navn, men man kan
jo nok regne ud, at det er Åker-området.

Litteraturlisten virker lidt underligt til-
fældig, og det er meget spredt dansk og
svensk litteratur, som er inddraget. Bjørn
Myhre og Mats Widgren er de to mest ci-
terede forfattere.

Der er altså en del tekniske problemer i
bogen. Jeg har brugt plads på de proble-
mer, som læseren får undervejs, fordi der
ofte skal så lidt til for at få teksterne mere
læseværdige og sammenhængende med
billederne – hvis man følger Skalks grund-
princip.

Det var modigt at skrive denne bog. Pilø
tager fat i centrale problemer. Om ud-
gangspunktet – Hedemarkbygden – er det
bedste kan diskuteres, men det er vel irre-
levant. De metodiske problemer og Piløs
gennemgang er også relevante for os. Der-
for er bogen også læseværdig for danske
bebyggelsesforskere, både arkæologer, hi-
storikere og stednavneforskere. Jeg har re-
fereret en del, fordi emnet næppe er særligt
velkendt for danske læsere, men det bør
ikke afholde dem fra at bruge bogen.

Henrik Thrane
København

Neil Price: *The Viking Way. Religion and
War in Late Iron Age Scandinavia* (AUN 31).
Uppsala 2002, reprint 2003. 435 sider.
ISBN 0284-1347. Bogledepris: 30 £.

Neil Prices store, stofmættede og inspire-
rende bog er egentlig hans fil.dr.-afhand-
ling til Uppsala universitet og et resultat af
mange års arbejde med »the archaeology of
the Viking mind«. Emnet er magi – her i
den førkristne form »sejð«, oldnordisk
seidr – og dens betydning i vikingetidens
samfund, især i forbindelse med krig. Bo-
gen tager udgangspunkt i arkæologisk ma-
teriale og norrøne tekster (på originalsprog
og til dels med egne oversættelser), som
fortolkes på religionshistorisk, etnografisk
og litteraturhistorisk baggrund og i for-
hold til nyere samfundsteorier og kønsstu-
dier m.m. Bogen repræsenterer en tværv-
denskabelig tilgang til studiet af vikingeti-
den, hvilket netop for denne periode har
lange traditioner, men som her går langt
videre og grundigere til værks end nor-
malt. Til bogens store fortjenester hører
også en omfattende gennemgang af et stort
kildemateriale, af mange aspekter af før-
kristen nordisk religion, en flot og spæn-
dende tolkning, samt at den er velskrevet
og godt illustreret og dertil brugervenlig
med sin detaljerede indholdsfortegnelse.
Der er da også sket det for en doktoraf-
handling usædvanlige, at den straks blev
udsolgt og måtte genoptrykkes. Og en ny
redigeret udgave udkommer 2007 (Ox-
bow, Oxford).

I disse år har forskningen i magi og reli-
gion en stor renæssance i flere fag (jf. se-
nest F.-X. Dillmann: »Les magiciens dans
l'Islande ancienne«, Uppsala 2006, 779 s.,
med stort tysk resumé), og naturligvis
også i skønlitteratur og anden fiktion. Det
er Prices tese, at det rituelle kompleks
»sejð«, der fortrinsvis men ikke udeluk-
kende blev udført af kvinder, var af afgø-
rende betydning i kamp, der ikke blot var
vold med våben, men ritualiseret vold,
hvor overnaturlige kræfter blev påkaldt, og

mange usynlige skikkelser deltog. Konklusionskapitlets afsnit »The invisible battlefield«, s. 393-94, hvor Price forestiller sig, hvordan stridens parter fornemmede det, giver ligefrem mindelser om Harry Potter & venners kampe mod onde kræfter. Det er også Prices opfattelse, at centrale aspekter af den førkristne religion havde shamanistiske træk, og at der var stærk påvirkning fra samisk religion. Her kan bemærkes, at der ikke er nogen entydig definition af shamanisme, og at der fra religionsvidenskabelig og anden side langt fra er enighed om en sådan samisk påvirkning, eller om at se Odin som shaman (se f.eks. Jens Peter Schjødt: »Schamanismus«, i »Reallexikon der Germanischen Altertumskunde«). Et kritikpunkt mod bogen har da også været dens fokus på samisk og andre cirkumpolare religioner som kontekstuel ramme for norrøn magi. Dette optager en stor del af bogen, mens man savner kigget sydpå og en lidt bredere religionshistorisk tilgang til magi.

Men uanset diskussioner om samiske påvirkninger og om de præcise former og betydninger af magien – forbindelse med overnaturlige kræfter gennem ekstase, elementer af vold, sex, transseksuelle aktiviteter, narkotika, osv. – så har bogen en omfattende og vigtig gennemgang og diskussion af magiens aktører og deres påklædning og rekvisitter (bl.a. stave og stoffer) samt det rituelle rum. Tekst, billeder og arkæologiske fund undersøges, og en serie nordiske vikingetidsgrave med usædvanlige gravgaver identificeres overbevisende som magikeres. De fleste er kvindegrave, og blandt dem er den rigest udstyrede kvindegrav på Fyrkat (nr. 4), som jeg selv publicerede for næsten 30 år siden. Foruden mere normalt gravgods var her rester af en fin lille stav og frø af bulmeurt, der har euforiserende virkning, samt en stoleformet amulet (symbol på Odin), foruden sære ting som ulegylp og mange unikke småting, der kan have hørt til en særlig dragt eller være brugt i ritualer. Datidens

arkæologiske miljø var ikke til modige tolkninger, og jeg har end ikke en note om, at jeg troede, hun var en vølv. Men jeg er overbevist om, at Price har ret i, at det er, hvad hun og nu også flere andre var. Denne grav netop på Fyrkat er interessant også i forhold til Prices tese om magiens betydning i kamp og i forhold til borgens datering til efter det officielle religionsskifte.

Hans studier giver basis for nye tolkninger og forståelser af gamle og nye fund og problemer, og de giver en arkæologisk indgang til magiens betydning og status. Dog er der nok blevet lidt for mange magikere. F.eks. var kvinden i en vikingetidsgrav på Peel ved Isle of Man næppe magiker; hendes »stav« er i alt fald et regulært stegespid, og en gåsevinge var også et velkendt køkkenredskab. Til gengæld kunne nogle kvindebilleder på øen Man's stenkors være brugt i forbindelse med tesen om staven som rekvisit for magikere. Her og der er der i øvrigt upræcise detaljer i beskrivelsen af grave; hvis man skal arbejde videre med dem, bør man gå til primærpublikationerne.

Adskilligt i Neil Prices store værk kan diskuteres. Men det er et af dem, som flytter arkæologien, giver den gødning og åbner nye veje. I forhold til både arkæologien og andre fag er det også vigtigt, at bogen giver en sober og grundig diskussion af mange vigtige arkæologiske (og samtidige) kilder til forståelsen af den førkristne religion. De sent overleverede norrøne tekster bør ikke stå alene.

Else Roesdahl

Afdeling for Middelalder- og

Renæssancearkæologi

Institut for Antropologi, Arkæologi og

Lingvistik

Aarhus Universitet

T. Douglas Price og Anne Birgitte Gebauer (red.): *Smakkerup Huse. A Late Mesolithic Coastal Site in Northwestern Zealand, Denmark.* Århus 2005. 284 sider. ISBN 87-7288-959-4. Bogladepris: 348 kr.

Det er forfriskende at se en monografi om en typisk Ertebølleplads i dansk mesolitisk forskning, hvilket ikke er hverdagskost. Målet for Price og Gebauer er at belyse agerbrugets indførelse i Sydsandinavien ud fra deres Saltbæk Vig projekt i Nordvestsjælland. Deres udgravninger på lokaliteten Smakkerup Huse vidner om et internationalt tværfagligt samarbejde. Bogen er skrevet på engelsk og henvender sig såvel til den interesserede amatørarkæolog som til nationale og internationale arkæologer, der beskæftiger sig med mesolitikum og neolitikum. Monografien indledes med en grundig gennemgang af de sidste 150 års forskningshistorie indenfor dansk mesolitisk forskning. Dette kan evt. være kræset for udenlandske kollegaer, men for danske arkæologer virker introduktionen ret ordinær.

Kapitel 2 giver en udmærket oversigt over Smakkerup Huses geologi og topografi. Her viser Nanna Noe-Nygaard og Signe Ulfeldt Hede deres store og detaljerede viden om områdets geologi. Det er interessant læsning. Selve bopladsen er blevet oversvømmet op til flere gange i løbet af Atlantikum. Derfor er større dele af bopladsen bortroderet. Det er da også udsnidningslaget med det organiske materiale, der ligger til grund for undersøgelsen. Udsnidningslaget består af to kulturlag, som kan dateres til Stationsvejsfasen (4900-4300 f.Kr.) og den sene Ålekistebrofase (4300-3950 f.Kr.). Disse stratigrafiske iagttagelser er illustreret på udmærket vis på side 46-47.

I slutningen af kapitlet bliver stratigrafien fra bopladsens udsnidslag gennemgået med mange gode og detaljerede profiltegninger og fotos, hvilket vidner om en høj dokumentationsgrad. En af de mere interessante iagttagelser stammer fra udsnidningslaget, hvor der er fundet et stenlag,

der tolkes som en slags brolægning ned til den nærliggende strandkant. Stenlaget er fint dokumenteret både i fladen og i profil, men det virker knap så kompakt og massivt som f.eks. stenlaget ved Bloksbjerg. De kraftige transgressioner på Smakkerup Huse, der kan have ødelagt dele af stenlægningen, kan som indicium støtte forfatterens tolkning. Imidlertid kan laget også tolkes som et almindeligt udsnidslag af sten fra diverse ildsteder.

I kapitel 3 gives der en grundig gennemgang af flint- og keramikmaterialet samt af diverse enkeltgenstande. Her ser vi de helt typiske og traditionelle redskabstyper fra Ertebøllekulturen. I dette afsnit ville det dog være ønskværdigt med flere illustrationer af flintmaterialet, sådan at man kunne foretage komparative analyser indenfor det litiske materiale med andre publicerede pladser. Den meget udførlige og detaljerede oldsagsliste af diverse genstande er god. Men spørgsmålet er, om man skal bruge 88 sider på oldsagslister. For en professionel er det brugbart med en gennemgang, som man sjældent ser, men for den alment interesserede læser er det for meget.

Her kunne man med fordel have placeret oldsagslisterne på en medfølgende CD-Rom og brugt den ekstra plads på flere oldsagstegninger, hvilket ville gøre bogen mere anvendelig i forbindelse med andre fundfremlæggelser. Der er til gengæld mange gode illustrationer i afsnittet om de mere specielle fund fra Smakkerup Huse. Her bør nævnes det helt exceptionelle fund af en bemalet sten, der danner et netmønster med prikker, som i sin udrullede form pryder forsiden af monografien.

I slutningen af kapitel 3 bliver keramikken fra Smakkerup Huse diskuteret kort og præcist. Det skyldes, at der på Smakkerup Huse kun er fundet ret få keramikskår i forhold til samtidige jyske bopladser. Netop dette aspekt er interessant. Hvorfor er der fundet så få keramikskår? Kan det skyldes bevaringstilstanden på Smakkerup Huse, der på grund af den kraftige erosion

har ødelagt større dele af keramikmateriale, hvilket i sidste ende giver et særpræget oldsagsmateriale med meget få lerkarskår? Eller skyldes det funktionelle forskelle mellem forskellige pladser fra denne periode? Det havde været rart, om Price og Gebauer kort havde forholdt sig til, hvad der ikke bliver fundet på pladsen, i forhold til andre bopladser. Disse observationer kunne have flyttet fokus over på nogle helt andre aspekter og diskussioner, der også har deres berettigelse i behandlingen af neolitiseringsprocessen.

I kapitel 4 bliver trægenstandene og planteresterne gennemgået af David Perry og Sarah Mason. Endvidere bliver den systematiske nedskæring af hasselgrene belyst og analyseret på overbevisende måde af Jens Nielsen og Anne Birgitte Gebauer. Den slags fund vækker misundelse hos udenlandske kollegaer. I dette kapitel introduceres en ny type tilspidset hasselstige, der tolkes som en gravestok. Man kunne godt savne en illustration af staven, for bedre at kunne forholde sig til den tolkning, men bortset herfra er der tilpas mange afbildninger i dette afsnit. Kvaliteten af illustrationerne kunne dog være bedre.

Illustrationerne i kapitel 5, skrevet af Signe Ulfeldt Hede, er derimod af høj kvalitet med meget detaljerede studier af dyreknogeterne. Det mest interessante her er fundet af de fire kvægknogler, der dateres til overgangen mellem mesolitikum og neolitikum. Man savner nogle afbildninger af knoglerne, vigtigheden af disse knogler i den afsluttende diskussion taget i betragtning.

I kapitel 6 analyserer Charlotte Sadlacek Larsen fiskeknoglerne med mange enkle og let forståelige tabeller, som viser nogle klare lighedstegn med andre bopladser. De dominerende arter, torsk og fladfisk, er ret små. Det tyder på, at de er fanget nær kysten i fælder eller net. Sæsonindikatorerne fra plante- og dyreresterne dækker hele året på Smakkerup Huse. Bopladsen har sandsynligvis været beboet hele året rundt.

Kapitel 7 behandler de fundne organiske

artefakter. Her er mange gode illustrationer og en kort præcis oversigt over fundene på pladsen. Men man kan undre sig over, hvorfor der ikke er nogen lystergrene af træ, når der er fundet så mange benprene. Kan denne mangel på lystergrene være funktionelt begrundet på Smakkerup Huse, eller skyldes det forringede bevaringsforhold eller iagttagelsesforhold?

En af de absolutte styrker i Smakkerup Huse-monografien ses i kapitel 8, hvor vi finder en oversigt over de forskellige C14-dateringer, der er foretaget af udvalgte fund. De vigtigste dateringer foretaget på kvægknoglerne er af international betydning for forståelsen af neolitiseringsprocessen. Dog bør vi være opmærksomme på de såkaldte »wiggles« på kalibreringskurven i tidsrummet 3950-3790 f.Kr., som netop dateringerne af kvægknoglerne falder ind under. Derfor kan det ikke afvises, at kvægknoglerne kan være tidlig neolitiske.

I næstsidste kapitel bliver der foretaget nogle af de første komparative redskabsammenligninger mellem forskellige Ertebøllebopladser fra Fyn, Jylland og Sjælland. Umiddelbart kan der observeres en stor lighed mellem kystbopladserne fra den yngste Ertebøllekultur indenfor pladsernes placering, opbygning og litiske indhold. Dette initiativ er i sig selv et interessant og spændende studie, hvor der kræves endnu flere sammenligninger. Selve tabellerne i sammenligningsanalysen kunne styrkes, hvis det blev gjort klart hvilke bopladslag, de forskellige sammenligninger stammer fra i de respektive kolonner. F.eks. skal man nærlæse passagerne for hver boplads for at kunne vide, at det på f.eks. Bloksbjerg er lag B, Dyrholmen horisont II, Vejlebro lag 8, 9 og 10 og Norslund lag 1 og 2, der ligger til grund for mængden af redskaber i tabel 9.1 på side 127. Her ville det være oplagt med et par kolonner mere, hvor der gøres rede for hvilke lag, der bliver inddraget i sammenligningen, samt hvor disse tal er publiceret. Til slut i kapitlet stiller Price og Gebauer sig selv det re-

toriske spørgsmål, om man overhovedet kan bruge disse kvantitative sammenligninger til noget som helst. Og svaret er som forventet et nej. Skal man så springe hele kapitlet over? Egentlig ikke, for den belyser en stor grad af homogenitet på disse Ertebøllepladser, der kun sjældent bliver belyst. Med hensyn til sammenligningerne undrer det mig, at Ordrup Næs i Nordvestsjælland ikke er med i de komparative analyser. Primært fordi de to bopladser er komparative indenfor stenlægning, fauna og oldsagsmateriale.

Det sidste Kapitel 10 indeholder en egentlig diskussion og tolkning af resultaterne fra Smakkerup Huse set i et bredere perspektiv. Her spøger tvivlen, om Smakkerup Huse nu var den helt rigtige boplads til en så gennemfattende udgravning. Problemet med pladsen er netop, at den er meget nedbrudt af transgressioner, hvilket kan være en af forklaringerne på, at oldsagsmaterialet er så særpræget, jvf. den næsten totale mangel på lerkarskår, lyster-grene m.m. Udsmidslaget er det eneste, der er bevaret, hvorimod selve bopladsen er borteroderet. Udsmidslaget kan fortælle os om sæson, teknologi og økonomi, men som det rigtigt påpeges meget lidt om bopladsens og dermed Ertebøllekulturens sociale organisation, som var et af de erklærede mål med publikationen. Men ved at inddrage mange af de kendte Ertebøllepladser i Sydkandinavien viser Price og Gebauer deres store overblik og bringer os ajour indenfor forskningen i neolitiseringsprocessen. De to forfattere konkluderer, at det var en meget lang proces, der begyndte i den yngre Ertebøllekultur og sluttede i den sene del af tidlig neolitikum.

Diskussionen om neolitiseringsprocessens hastighed kunne have været mere uddybende og nuanceret ved at inddrage den betydelige tidligneolitiske indlandsbebyggelse samt udbredelsen af de spidsnakkede økser fra Nordvestsjælland, som den fremgår af Th. Mathiassens kort i »Nordvestsjællands Oldtidsbebyggelse« fra 1959. Ud

fra dette regionale oldsagsmateriale kan der findes argumenter for en forholdsvis hurtig proces, der kun tager få århundreder, før store dele af indlandet er taget i brug. Sandheden om neolitiseringsprocessens hastighed ligger nok midt imellem, forstået på den måde, at neolitiseringsprocessen har været en hurtig proces i nogle områder f.eks. i indlandet, mens den i andre områder af Sydkandinavien, f.eks. i diverse fjordsystemer, er foregået i et mere moderat tempo. Sådanne forskelle er også registreret i Centraleuropa.

Price og Gebauer gennemgår neolitiseringsprocessen i Sydkandinavien på en overskuelig måde og belyser de små forandringer, vi kan se, arkæologisk. Indflydelsen fra de sydlige og østlige neolitiske kulturer er tydelig. De største milepæle er introduktionen af keramik, eksotiske genstande og nu også domesticeret kvæg. Kvægknogler er fundet på flere yngre Ertebøllebopladser såsom Rosenhof LA 58, Rosenhof LA 83, Lollikhuse samt Smakkerup Huse. Vi skal dog være meget varsomme med at lægge for megen vægt på disse fund, da det ikke ligefrem vrimler med kvægknogler i jæger-samlernes affald. Mange forskere er imidlertid skeptiske og foreslår, at knoglerne fra domesticeret kvæg snarere er blevet bragt her til som exotica end som levende kvæg. Knoglerne fra Smakkerup Huse synes dog ikke at understøtte den teori. Diskussionen af kvægknoglerne er stadig ny, og den sidste rune er ikke ristet i den debat. Der kræves naturligvis flere analyser, dateringer og ikke mindst flere paralleler fra andre bopladser, før vi kan fastslå, at det domesticerede kvæg har været en integreret del af den sene Ertebøllekultur. Nye DNA-analyser og C14-dateringer af kvæget fra Rosenhof kan være med til at bestemme kvægets herkomst.

Smakkerup Huse-publikationen giver alt i alt et udmærket overblik over de højaktuelle emner, der optager den mesolitiske forskning netop nu. Publikationen er et godt køb for alle forskere og arkæologi-

interesserede, der beskæftiger sig med neolitiseringsprocessen. Inden næste oplag forhåbentlig går i trykken, bør forlaget dog overveje at forbedre kvaliteten på nogle af illustrationerne. Derimod skal forfatterne roses for deres sjældne flid og nidkære behandling af emnet. Det tjener også til Pricés og Gebauers ære, at de har publiceret deres undersøgelser af Smakkerup Huse, inden det første sekel efter udgravningen er udrundet.

Lasse Sørensen
Afdeling for arkæologi
Saxo-Instituttet
Københavns Universitet

Katalin Schmidt Sabo: *Vem behöver en by? Kyrkheddinge, struktur och strategi under tusen år.* Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar, Skrifter 38. Lund 2001. 183 sider. ISBN 91-7209-217-3. Bogladepris: 150 SEK.

Bogens omdrejningspunkt er de spændende udgravninger i 1995 af en gård i Kyrkheddinge i det sydvestre Skåne. Helt usædvanligt har det her været muligt at følge en gård fra sen vikingetid til udskiftningen i begyndelsen af 1800-tallet. Det har givet anledning til en række interessante og tankevækkende studier. Hovedforfatter er Katalin Schmidt Sabo, som har skrevet bogens fire første kapitler. Disse indgår som en del af en doktorafhandling ved Lunds Universitet, som blev forsvaret i 2006. Den resterende del af afhandlingen udgøres af bogen »Den medeltida byns sociala dimensioner«, se næste anmeldelse.

Kapitlet »Nu vilja bönderna bygga en by...« stiller mange interessante spørgsmål til baggrunden for udviklingen af den middelalderlige landsby. På baggrund af seks udgravninger fra området gives en identifikation af denne udviklings fysiske udtryk. Der er imidlertid tale om udgravninger af begrænset størrelse og med for-

skellige bevaringsforhold, og man kan modsat forfatteren betvivle, at materialet danner tilstrækkeligt grundlag for de ret klare udviklingstrin i bebyggelsen og gårdsstrukturen, som udledes heraf. Når der i diskussionen benyttes udtryk som »en del byar«, »i något fall« og »sällan«, bliver man derfor i tvivl, om disse virkelig danner det primære analysegrundlag, eller om de i stedet illustrerer en situation belyst af et langt større materiale. Vikingetidens bebyggelsesstruktur bliver aldrig generelt karakteriseret, og det er derfor vanskeligt at forstå karakteren og rækkevidden af det fremhævede brud mellem den vikingetidige *bebyggelse* og den tidligmiddelalderlige *landsby*. Kritikken af analysegrundlaget skal dog ikke skjule, at kapitlet indeholder væsentlige og interessante spørgsmål til landsbyens sociale organisation og til aktørerne bag den omfattende omstrukturering af landskabet, landsbyen og gården.

I kapitlet »Kyrkheddinge under ytan« gives en kort præsentation af resultaterne fra udgravningen af gården. Her knyttes bygninger, fund, osteologi og makrofossiler, skriftlige kilder samt kort sammen med hændelser af social, økonomisk, religiøs og politisk karakter i både nærområde og Nordeuropa i vedkommende tidsbilleder. Kapitlet i sig selv har mange fine kvaliteter, men synes ikke helt at passe ind i sammenhængen. Valget af en anden papirtype adskiller det i øvrigt også visuelt fra den øvrige del af bogen, måske i erkendelse heraf?

I kapitlet »Att »åga rum« – eller Vem behöver en by?«, som er et af bogens vægtigste bidrag, gives en vigtig diskussion af landsbyen som ide og fænomen, og landsbyens sociale dimension understreges. Med eksempler på bebyggelsesudvikling fra udvalgte lande i Europa afdækkes en række fællestræk for landsbyernes opståen, og der peges på en lang række økonomiske og sociale årsager hertil. Herefter vises i en detaljeret gennemgang af gården i Kyrkheddinge, hvorledes bønderne har ageret i landsbyens rum, både de fysiske og ab-

strakte, og hvordan disse rum og samfundet afspejler og påvirker hinanden. Udgravningen er unik, og det er derfor forståeligt, at udgravningens fysiske levn fortolkes og udfordres til det yderste. Det synes imidlertid fra tid til anden, som om ønsket om at belyse den sociale og økonomiske dynamik har vejet tungere, end det arkæologiske grundlag har kunnet bære, og baggrunden for fortolkningerne er heller ikke altid klar. Et eksempel er fortolkningen af gårdsstørrelsens variationer og betydningen heraf. Forandringer i gårdsstrukturen fra få tætliggende bygninger uden omgivne toftegrænser til større bygningsspredning samt synlig afgrænsning tolkes sammen med forekomsten/fraværet af særlige fund og affaldstyper i henholdsvis den ene og den efterfølgende fase som en ændring i gårdens sociale status fra at være underlagt en storgård i vikingetiden til at udgøre en selvstændig brugsenhed i den tidlige middelalder. Vikingetidsfasen kunne imidlertid også tolkes som den centrale del af en stor gård, hvor blot en del er påvist inden for udgravningsområdet. Den tidligmiddelalderlige fase menes at afspejle en befolkningsvækst. Argumentationen skal formentlig findes i en formodning om en øget bygningsmasse, men med forbehold for fortolkningen af vikingetidsfasen kunne situationen imidlertid også tolkes helt omvendt. En postuleret øget bygningsmasse kunne imidlertid også afspejle pladsbehov til gårdens nye funktioner som selvstændig brugsenhed. At flere bygninger rummer ildsteder tolkes da også af forfatteren snarere at repræsentere flere funktioner end flere hushold. I den efterfølgende fase er gården forskubbet mod syd, og blot en del ligger inden for udgravningsfeltet. Den synlige bygningsmasse tages imidlertid kontant som udtryk for en reduktion heraf, hvilket forklares med befolkningsnedgang og produktionsomlægning som led i en tydeligere social fokusering på familien. Det nævnes dog, at nedgangen kan skyldes, at dele af gården nu blot ligger uden for ud-

gravningen, men dette ret væsentlige forbehold tillægges ingen betydning i den videre diskussion. Tværtimod ses der »drastiske forandringer« i gårdens størrelse i den efterfølgende, højmiddelalderlige fase, hvor gårdens størrelse »økede avsevært«. Der er mange vigtige og tankevækkende diskussioner i denne gennemgang af gårdens udvikling, og for mange forbehold i en fortolkning kan være en hæmsko. Til tider er de bare nødvendige. Herefter følger en tolkning af landsbyen Kyrkheddinges topografiske og sociale udvikling fra 1000-tallet og frem til udskiftningen i begyndelsen af 1800-tallet. Den spændende diskussion om de drivende kræfter bag den nye bebyggelsesstruktur udbygges, og den lokale elite, kongen og kirken bringes på banen som aktører med de nydannede landsbyer og købstæder som scenen for magtforhandling. I den forbindelse argumenteres for et nyt syn på urbaniseringen og forholdet mellem landsbyer og købstæder i den tidlige middelalder, idet især ligheder herimellem fremhæves. Der argumenteres for, at særligt kirken spillede en væsentlig rolle i opbygningen af landsbyernes urbane identitet. Det ville her have været interessant, hvis urbaniseringsperspektivet også var trukket bag ud i tid. Urbaniseringen ses som et af de væsentlige elementer til at definere den middelalderlige landsby i forhold til de tidligere; men var de omtalte topografiske, funktionelle og retsligt-administrative kriterier på én eller anden vis ikke også til stede i jernalderens bebyggelse – bare i andre rammer?

I kapitlet »Fynd fra en by« gives et kalejdoskopisk indblik i de mange og rige fund fra gårdens blomstringsperiode i høj- og senmiddelalder. Kontakter mellem by og land var tætte, og det aflæses også i genstandsmaterialet, der ikke adskiller sig fra, hvad man kan finde i den nærliggende by Lund. Keramikens praktiske og sociale rolle gives en særskilt behandling i de to efterfølgende kapitler. Torbjörn Brorsson behandler keramikken fra gårdens ældste

faser i et fint lille kapitel med særlig vægt på »Tidigmedeltida anglo-skandinavisk keramik i Skåne«. Petrografisk mikroskoping på tyndslib af udvalgte skår viser blandt andet, at keramik af Thorksey- og Thetfordtype fundet på gården er lokalt produceret, sandsynligvis i Lund, og ikke engelsk import. »Medeltida och yngre keramik« behandles af Magnus Elfwendahl, og på baggrund af keramikens former demonstreres en større differentiering af mad- og drikkekulturen gennem tid.

Herefter følger to kapitler, som fra hvert sit kildeperspektiv analyserer Heddingeområdet. Kerstin Sundberg giver med udgangspunkt i en grundig analyse af de skriftlige kilder til »Heddingeområdets jordägande« en syntese over regionens og Heddingeområdets forandringer af ejendomsforhold, gårdsstørrelser, socioøkonomisk struktur og produktion samt ødelægning. Afslutningsvis foretager Claes Pettersson i kapitlet »Byerna längs ån« et kulturgeografisk studie af området, og på baggrund af historiske kort og navnestof rekonstrueres bebyggelsesstruktur og markanvendelse før 1700-tallets udskiftning.

Med udgangspunkt i udgravningen af en gård i Kyrkheddinge udforskes og udfoldes en række spørgsmål om den middelalderlige landsby som fænomen og de sociale strukturer, som den udsprang af og selv genererede. Der synes ikke altid at være tilstrækkeligt arkæologisk grundlag for de fremsatte synteser. Imidlertid sættes landsbyen, bonden og de mange aktører i magtens landskab i scene på inspirerende og tankevækkende vis. Det er en meget væsentlig kvalitet ved bogen, som absolut er anbefalelsesværdig for alle, som interesserer sig for den middelalderlige landsby.

Mette Svart Kristiansen
Afdeling for Middelalder- og
Renaissancearkæologi
Institut for Antropologi, Arkæologi og
Lingvistik
Aarhus Universitet

Katalin Schmidt Sabo: *Den medeltida byns sociala dimensioner*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter 67. Lund Studies in Historical Archaeology 1. Lund 2005. 229 sider. ISBN 91-22-02140-X. Bogladepris: 159 SEK.

Denne bog udgør den sidste del af en disputats, som blev forsvaret ved Lunds Universitet i 2006. Temaet er den middelalderlige landsbys sociale dimensioner, som belyses fra forskellige udgangspunkter. Afhandlingen har form af fem særskilte studier, som er blevet til over en årrække. Tre studier, som tager udgangspunkt i udgravningen af en gård i landsbyen Kyrkheddinge, udgør en del af bogen »Vem behöver en by? Kyrkheddinge, struktur och strategi under tusen år« publiceret i 2001, jf. forrige anmeldelse. De to sidste studier og en sammenfattende syntese af hele afhandlingen er samlet i nærværende bog. Her udforskes perspektivet mere overordnet gennem tværvidenskabelige analyser med det formål at synliggøre landsbysamfundets kompleksitet og forstå de strukturerende principper og mekanismer.

I kapitlet om »Bystrukturernas dynamik« undersøges, hvorledes landsbyerne som socialt og rumligt fænomen indgik i udviklingen af samfundsstrukturen i den tidlige middelalder. Arbejdets geografiske udgangspunkt er 20 landsbyer i et område langs Skånes vestkyst. I lidt under halvdelen er der foretaget arkæologiske undersøgelser, og materialet er både kronologisk og kvalitativt meget skiftende. Desuden er inddraget en række forskellige skriftlige kilder og kort. Særligt 1700-tallets opmålinger af ejerlav er en kilde, som man må misunde svensk arkæologi, og de udgør et betydeligt grundlag for analysen. Gennemgående for analysen er struktur, her forstået som et kompleks af fænomener, og især deres indbyrdes sammenhæng. I studiets teoretiske basis kombineres tanker af sociologen Anthony Giddens, kulturgeografen Robert Dodgshon samt sociologen

og filosoffen Henri Lefebvre. Strukturer opstår og vedligeholdes gennem daglige rutiner, men kan samtidig forandres; heraf kan fysiske strukturer ses som særligt sejlivede og begrænsende for menneskelig handling, modsat kan fysiske strukturer ændre betydning gennem nye rutiner. Med dette udgangspunkt analyseres toften, bygaden/forten, gården, produktionen og landsbyen som enkeltdele i en større helhed. Det er en rigtig spændende analyse, hvor landsbyens sociale og fysiske delstrukturer, deres opståen, indbyrdes relationer og sociale, ideologiske, økonomiske og politiske baggrunde trækkes frem og belyses på ny og inspirerende vis. Der uledes mange interessante pointer, og de kan ikke alle omtales her. En af studiets hovedkonklusioner er, at landsbyen havde til funktion at kontrollere og udnytte landskabets ressourcer i form af mennesker og produktion. Aktøren bag etableringen af den middelalderlige landsby var jordejerne, som så landsbyerne som en strategisk brik i kampen om magten i en tid under forandring. Der gives ikke en tilsvarende karakteristik af den vikingetidige bebyggelses struktur og dennes bagvedliggende magtrelationer, og forandringens omfang fremstår derved ikke klart. En anden hovedkonklusion er, at landsbyen på nogle måder var en stabil og på andre måder dynamisk social og rumlig struktur, samfundsformende i såvel en lokal som regional kontekst. Den kunne let integrere de nye institutioner, kirken, kongemagten, stat og købstæder, men ved denne sammenkobling mellem mange strukturer blev landsbyen i sin afhængighed heraf selv mindre fleksibel. Man må se frem til, at der foretages lignende arbejder i andre regioner i Sydsandinavien, hvorved man kan få et bedre overblik over, i hvilket omfang studiet afspejler større og mindre regionale forskelle i bebyggelsesudviklingen. Man må eksempelvis forvente betydelige forskelle mellem det skånske studieområde og den vestlige del af Danmark, eksem-

pelvis Midt- og Vestjylland. Denne regions mange enestegårde – landsbyernes modsætning – må i deres struktur og samspil med de omkringliggende bebyggelser i konsekvens af den fremsatte syntese afspejle andre sociale strategier og relationer, eksempelvis mellem konge og jordejere.

I bogens andet studie, »Genusrelationer i byar under medeltid«, udforskes skabelsen og manifestationen af genusidentiteter, og hvorledes politiske, sociale og religiøse sammenhænge har dannet grundlag for og vedligeholdt disse specifikke sociale kontekster. Genus defineres ikke blot gennem køn, men eksempelvis også gennem social position, alder og slægtskab. Studiet søger dermed at afdække spørgsmål i periferien af arkæologiens muligheder. Det er derfor baseret på et bredt spektrum af kilder på tværs af tid og rum, eksempelvis inddrages nyere tids etnologiske undersøgelser fra Sverige og undersøgelser af skriftlige kilder fra middelalderens England. Til at belyse genus som redskab i struktureringen af de sociale relationer er valgt tre områder: familien og husholdningen, arbejdsdelingen og landsbyen. På interessant vis befolkes gårdene og landsbyen med mennesker; gamle, gifte, børn, mænd, yngre sønner, enker, svigerforældre, mødre og trælle – på hver sin vis gennem livet har det enkelte menneske indtaget og været underlagt flere roller. Disse har både afspejlet, skabt og vedligeholdt en kompleks social struktur, ikke blot i den enkelte familie, men også i slægten, landsbyen og samfundet. Der forekommer en del gentagelser, som gør teksten noget langtrukken. Dette skyldes blandt andet, at det engelske materiale gennemgås for sig, måske for at understrege afstanden til de sydskandinaviske forhold. Forskelle og ligheder i materialet havde nok stået tydeligere, hvis disse i stedet var blevet inddraget som perspektiverende eksempler. Imidlertid afdækker forfatteren så mange væsentlige og spændende aspekter undervejs og er så insisterende og engageret i sin fortælling, at man næsten tilgiver det.

Denne bog, som inddrager en omfattende mængde litteratur inden for området, også den nyeste, er et væsentligt bidrag til diskussionen om dannelsen af den middelalderlige landsby og dens sociale dimensioner, og landsbyens rolle i udviklingen af det middelalderlige samfund. Selv om man kan savne en klar beskrivelse af, hvad den egentlig udviklede sig fra, er den et inspirerende bekendtskab.

Mette Svart Kristiansen
Afdeling for Middelalder- og
Renaissancearkæologi
Institut for Antropologi, Arkæologi og
Lingvistik
Aarhus Universitet

Starigard / Oldenburg: *Hauptburg der Slawen in Wagrien. V. Naturwissenschaftliche Beiträge.* Offa-Bücher. Band 82. Neumünster 2004. 236 sider. ISBN 0581-9741. Bogladepris: 50 EUR.

Med dette bind fremlægges en bred række af naturvidenskabelige undersøgelser af området i Østholsten omkring Oldenburger Graben. Her har man i en årrække gravet ved Starigard / Oldenburg, et borganlæg dateret til det 7.-12. århundrede, men de fremlagte resultater rækker i tidsrum langt ud over den lokalitet, som er nævnt i titlen.

De forskellige afsnit er af varierende omfang. Først giver Hoffman (6 sider) et morfologisk-geologisk overblik over selve Oldenburger Graben, med dannelsen under Weichelistiden og frem til en vurdering af sejlbarheden frem til Starigard/Oldenburger i den slaviske periode. Herefter følger Hartz, Jacobsen og Hoffman-Wieck (15 sider) med en fremlæggelse af den landskabsmæssige udvikling i mesolitikum, hvor der er undersøgt flere bopladser, som f.eks. Grube-Rosenhof.

Efterfølgende fremlægges Venus (63 sider) en pollenanalytisk undersøgelse ved-

rørende vegetations- og bebyggelsehistorien i Østwagrien og på Fehmeren, fra subglacial tid og frem til nu. En nærmere undersøgelse af området omkring Starigard/Oldenburger fremlægges af Averdieck (32 sider), som påpeger forskelle til den foregående artikel.

Wilkomm og Erlenkeuser (6 sider) fremlægges C14-dateringer af tre enkeltfund og to tørveprofiler. Kroll og Willerding (50 sider) gennemgår de forskellige plantefund fra Starigard/Oldenburger, og endelig fremlægges Medović (51 sider) et stort fund af korn fra slavisk tid fra Gross Lübbenau, som er beliggende mellem Berlin og Leipzig.

Et kraftigt brandlag fra slutningen af det 10. århundrede i Starigard/Oldenburger danner udgangspunkt for metodiske overvejelser vedrørende prøvetagning og repræsentativitet, som sammenlignes med det tids- og omfangsmæssigt lignende fund fra Gross Lübbenau. Brandlaget giver et indblik i sammensætningen af planteøkonomien i det slaviske område. Dyrkede arter som f.eks. avneklædt byg, rug, almindelig hvede, dyrket havre og hør optræder også i samtidige danske fund, medens emmer, spelt og hirse kun optræder sjældent, mens planter som persille, selleri, dild og ikke mindst humle på dette tidspunkt endnu ikke optræder i samtidige danske fund.

Plantefund fra den slaviske borg Tornow fik i 1966 K.-D. Jäger til at foreslå et rotationsbrug med tre dyrkningsskift, og i fundet fra Starigard/Oldenburger er der også tegn på, at der har været anvendt rug som vinterafgrøde. Dette ligger i tråd med nyere resultater fra det danske område, hvor dyrkningen af vinterrug og dyrkningsrotation nu antages at være begyndt i det 3.-4. århundrede. I forhold til den hjemlige diskussion af proveniensen af rugkernerne fra Fyrkat, som pga. af deres størrelse antages at være importet fra det baltiske område, ville en størrelsesmåling af et repræsentativt antal rugkerner have været velkommen.

Artiklerne i Offa 82 viser, hvordan man med assistance fra naturvidenskaben er i stand til at gå i dybden i et givet område og herved give en bredere forståelsesramme

for den landskabsmæssige og bebyggelsesmæssige udvikling. Et eksempel til efterfølgelse.

Peter Hambro Mikkelsen
Moesgård Museum